

Inhoud Contents

Kan 'n mens dit ooit kunst noem?	JJ Snyman	1
The end of (some) ideologies	PJ van Veuren	29
Discourse and counter-discourse – a reading of the discourse on 'People's education for people's power'	D Sarinjeive	45
Justice and disabled people	HPP Lötter	56
Winkelverspreiding in landelike Qwaqwa: 'n Geografiese analise	WC Els	72
Jules Verne: Mapping out three extraordinary African novels	N Morgan	97
Die plek en funksie van die sogenaamde historiese inleiding (1 - 4) in die boek Deuteronomium	MHO Kloppers	112
Enkele tendense in die debat oor die teologie van die Ou Testament	SD Snyman	126
Die metanofese organisasie: elikser of hersenskim?	CL Bester	139
Die grammatikale status van die bepaalde lidwoord in verbinding met akronieme met eienaamstatus	Botha	154

Acta Academica
1991:23(4)

Uitgegee deur die
Publikasiekomitee
van die Universiteit van
die Oranje-Vrystaat

ISSN 0587-2405

© Kopiereg
UOVS
Bloemfontein
1991

Uitleg en setwerk: MCH
in *MS-Word 5.5* en
Venura Publisher 3.0

Johan Snyman

Kan 'n mens dit ooit kuns noem?

Oor die probleem van 'n definisie van kuns

Samevatting

Die sogenaamde institusionele teorieë oor kuns is interessante pogings in die analitiese filosofie om onder die dekmantel van 'n poging om kuns te definieer, in die reïne te kom met 'n baie wesentlike trek van moderne kuns, naamlik om sy eie geskiedenis in homself op te neem. Hierdie poging van die analitiese filosofie slaag egter nie, en daar word voorgestel dat 'n begrip oor artistieke materiaal ontwikkel word om voorsiening te maak vir die verklaring van die sosio-historiese dimensie van (moderne) kuns.

How can one ever call it art?
On the problem of a definition of art

The so-called institutional theories of art are interesting attempts within the analytical philosophical tradition to come to terms with an essential characteristic of modern art, viz. its way of interiorizing its own history. Analytical aesthetics does this under the guise of a definition of art. This attempt, however, does not meet with success, and it is suggested that a concept of artistic material be developed to provide for the explanation of the socio-historic dimension of (modern) art.

*Prof JJ Snyman, Departement Filosofie
Randse Afrikaanse Universiteit, Posbus 524, Johannesburg 2000*

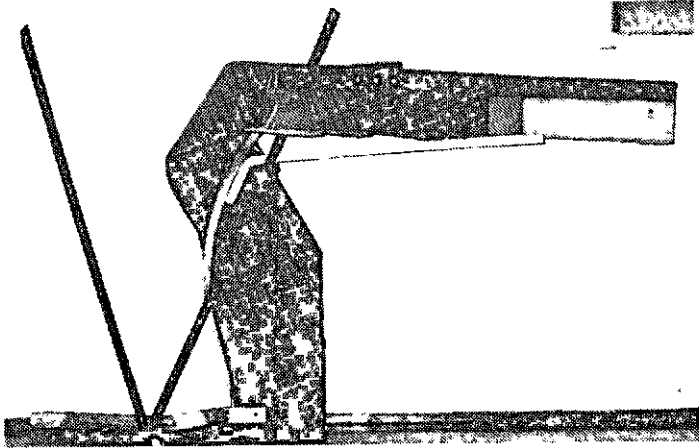
*How can surprise survive
the ordeal of familiarity?*
- Peter Kivy (1988:54)

The definition of art does indeed
depend on what art once was, but it
must also take into account what has
become of art and what might possibly
become of it in the future.
- Theodor Adorno (1984:3)

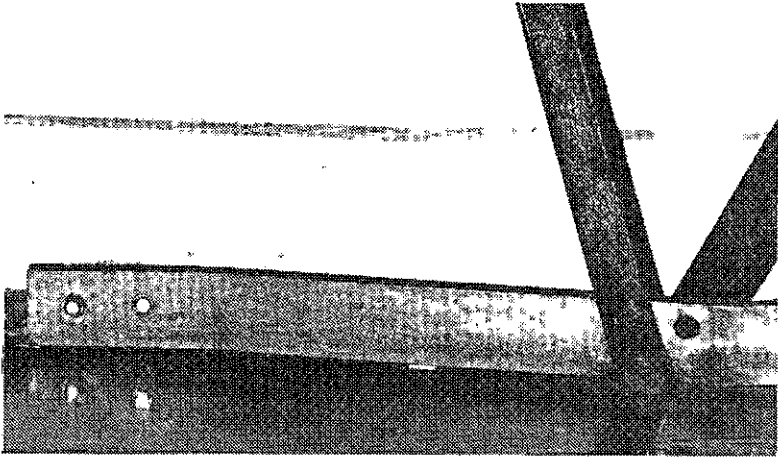
As dit vandag 'n vanselfsprekendheid geword het dat niks meer in die kuns vanselfsprekend is nie (Adorno 1972:9), hoe beantwoord 'n mens die vraag: wat is kuns? Hierdie vraag het vandag 'n ekstra kinkel of twee omdat

[a] persistent feature of the last hundred and more years of art history has been the seasonal recurrence of what Ian Dunlop has labelled *The Shock of the New*. On any number of occasions during this period the artworld has been shocked by the appearance of avant garde movements that have seemed to challenge artistic traditions and prevailing conceptions of art (Tilghman 1984:71).

Die gevolg is dat 'n mens ook nie net vra: wat is kuns? nie, dog eerder skepties soos in die titel van Tilghman se boek: maar is dit kuns? 'n Mens begin self wonder oor jou definisie van kuns as jy na 'n tyd in jou omgewing van 'n voorwerp begin bewus word dat dit iets anders as rommel moet wees, en op 'n dag van naby gaan kyk (Afbeclding 1).

Afbeclding 1

Afbeelding 2

By nog nadere toesien blyk dat hierdie voorwerp aan die muur vasgebout is (Afbeelding 2), wat jou tot die gevolgtrekking laat kom: dit móét een of ander kunswerk wees, want waarom sal mense die moeite doen om hierdie materiaal vas te bout? Watter ander verklaring kan daar wees as dat klaarblyklike nutteloze materiaal vasgebout aan 'n muur een of ander soort kunswerk moet wees, veral as 'n mens teen hierdie tyd ook al begin gewoon geraak het aan eksentrieke maniere van doen? 'n Verdere gevolgtrekking word gemaak: dit wat nou al die gebruikelike ongebruikelike is, kan niks anders as kuns wees nie.

Kom 'n mens terug op die redenasie in verband met die kunskarakter van hierdie ongewone voorwerp, dan vra 'n mens jouself af: wat maak hierdie 'kunswerk' 'n kunswerk? Die redes wat aangevoer is, naamlik sy vasbouery en sy snaakse, ongewone hantering van afvalmateriaal kan tog nie die motivering wees dat ek dit in dieselfde kategorie plaas as Rembrandt se *Nagwag* of Rodin se *Burgers van Calais* nie?

Een van die eerste positiewe antwoorde op vrae soos dié hierbo was Ortega y Gasset se *The dehumanization of art* van 1925. Sy betoog kom neer op paradoksale tiperings, soos die volgende:

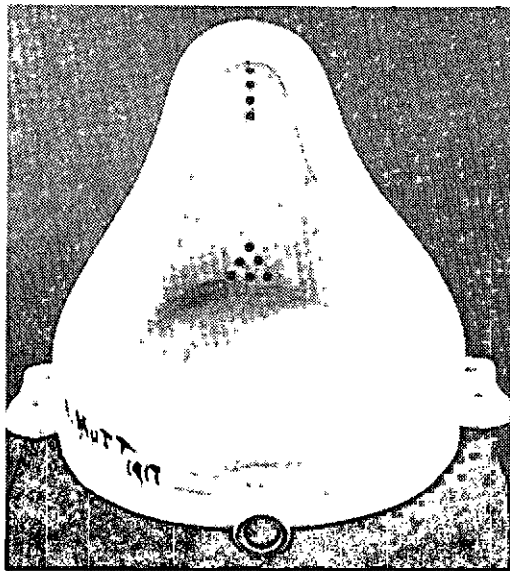
Instead of deriding other persons or things - without a victim no comedy - the new art ridicules art itself. [...] Thanks to this suicidal gesture art continues to be art, its self-negation miraculously bringing about its preservation and triumph (Ortega y Gasset 1968[1925]:48).

Sulke paradokse vertel 'n mens baie min waarom 'gederealiseerde voorwerpe' of 'ultra-objekte' soos wat die Dadaïste gelewer het, wel nog tot die kategorie van voorwerpe wat as kunswerke deurgaan, behoort. Behalwe dat dit miskien suggereer dat om hierdie anti-kunsvoorwerpe te verstaan, moet 'n mens

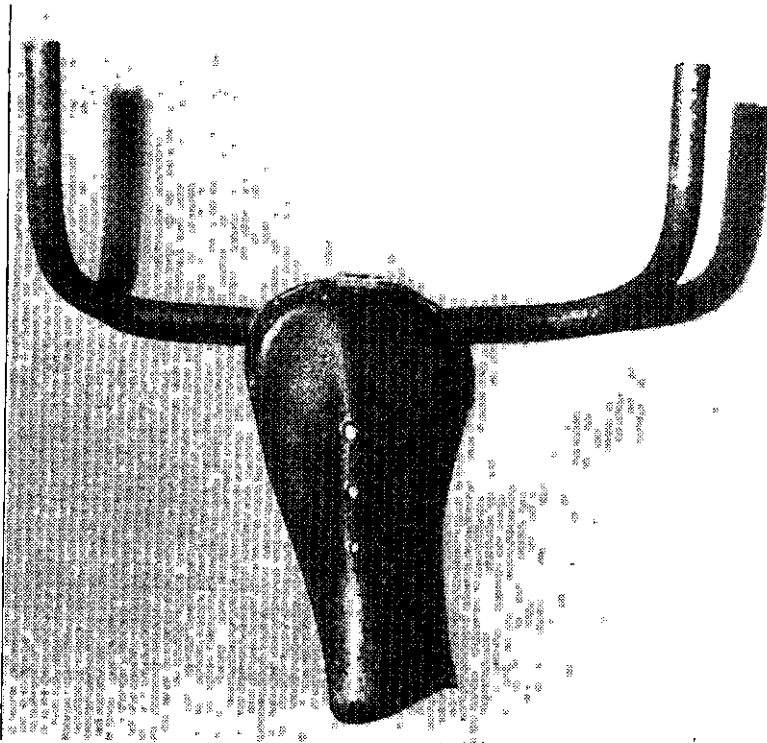
hulle as die ironiese teendeel van kunsvoorwerpe verstaan. Maar selfs so 'n suggestie ontwyk die vraag van 'n definisie van kuns met 'n dialektiese spel van teenstellings. Waarom word Duchamp se *Fontein* (Afbeelding 3) in kunsgeskiedenis-handboeke opgeneem en Picasso se *assemblage* van 'n ou fietssael en -handvatsels, *Kop van 'n bul* - (Afbeelding 4), as 'n beeldhouwerk gereken, terwyl wat loodgieters en fietshandelaars in hulle onderskeie winkels met sulke voorwerpe aanvang, niemand as 'kunswerke' opval nie? Lê die rede vir kunswerkees dalk nog altyd in oorspronklikheid (die ou wat dit eerste doen, kan aanspraak maak op oorspronklikheid, en dus op kunstenaarskap)? Of lê dit in eksentriekheid (die ou wat die eerste daarin kan slaag om in plaas van die gewone die ongewone te doen)?

Om hierdie vrae te beantwoord, sal die volgende roete gevolg word:

'n Eerste poging om antwoord te gee op die vraag na 'n definisie van kuns, dié van Morris Weitz, word aan die orde gestel (1). Uit die tekortkomings van hierdie poging van Weitz word duidelik waarom iets soos 'n institusionele teorie nodig word (2 en 3). Die implikasies van hierdie teorie vir die vraagstuk van die definiëring van kuns word vervolgens geskets (4), waarna die onopgeloste vrae van die institusionele teorie aan die orde gestel word (5). Een van die onopgeloste vrae van hierdie teorie is dié oor artefaktualiteit, en dit word deur middel van bepaalde opvattinge van Adorno opgeneem (6) en in die rigting van 'n

Afbeelding 3

Afbeelding 4

semantiese teorie oor die kunswerk ontwikkel (7). Die uitdaging wat avant-garde kunswerke aan 'n estetika stel, word hierna in terme van die nuutgewonne insigte van 'n semantiese teorie verduidelik (8), waarna met 'n evaluering van die bydrae van avant-garde kunswerke tot die problematiek van die definiëring van 'n kunswerk afgesluit word.

1

Met die snelle opeenvolging van -ismes wat die kunstewêreld die afgelope eeu beleef het, tesame met 'n baie opsetlike ontestetiseringsprogram en 'n poging om die grens tussen kuns en nie-kuns of die 'wêreld' uit te wis, is dit amper te verstane dat 'n soort relativisme die maklikste uitkomst gebied het. Ontwikkelings in die kunste het enige vorm van begrip daarvan voortdurend uitgedaag. Dit was asof die tradisionele kategorieë die nuwe verwickelinge nie kon

hanteer deur dit te beskryf en te verklaar nie. "Anything goes" het na 'n oplossing by wyse van toegewing gelyk, en 'n definisie van kuns is daarom nie moontlik nie, sou 'n mens amper kon sê. Morris Weitz (1970[1956]) het so 'n standpunt hieroor ingeneem en dit het in die analitiese filosofie vir 'n taamlike lang tyd die toon aangegee.

Weitz redeneer dat estетици met die een definisie na die ander gekom het as 'n vasvat van die essensie van kuns: dan is kuns ekspressie, dan weer "significant form", dan weer abstraksie. En elke keer word eintlik net 'n bepaalde aspek van kuns in 'n begrip omlin. Om 'n dinamiese verskynsel soos kuns te definieer, is iets wat logies tot mislukking gedoem is. Neem nou maar as voorbeeld die roman. Uiteindelik het dit geen sin om parameters vas te stel vir wat 'n roman sou wees nie, want die kreatiewe kunstenaar verskuif die parameters en die definisie werk nie meer nie. Volgens Weitz is dit 'n baie gesonder benadering om liever te aanvaar dat die konsep van 'n roman - en gevolglik ook die konsep van kuns - 'n oop konsep is (Weitz 1970:176). Dan kan 'n mens ten minste met vernuwing rekening hou en die gevaar van 'n kanoniserings van verwerklikte moontlikhede in die voortbrengs van kuns ten koste van onverkende aspekte vermy. Maar wat bly dan oor vir kunsfilosofie? Weitz (1970:177-180) fluktureer tussen twee moontlikhede.

Eerstens: "The primary task of aesthetics is not to seek a theory but to elucidate the concept of art. Specifically, it is to describe the conditions under which we employ the concept correctly. [...] What, then, is the logic of 'X is a work of art?'" Tweedens: "To understand the role of aesthetic theory is not to conceive it as definition, logically doomed to failure, but to read it as summaries of seriously made recommendations to attend in certain ways to certain features of art."

Kunsfilosofie is aan die een kant 'n terapeut van ons taalgebruik oor kuns. Dit maak nie alleen duidelik of ons die begrip 'kuns' reg gebruik nie (wat dit ook al mag inhou volgens Weitz, want hy lig ons nie verder omtrent hierdie 'logika' in nie), maar - en dit is die belangrike implikasie - uit 'n beskrywing van die algemene gebruik van die term 'kuns' sal ons kan agterkom wat die klassifikatoriese kriteria is wat gebruik word wanneer die term kuns, op watter idiosinkratische manier ook al, gebruik word om te onderskei tussen kuns en nie-kuns. Daarmee, so vertrou Weitz, sal 'n nie-voorskriftelike ofte wel 'n nie-normatiewe teorie oor kunsbegrippe tot stand kan kom.

Aan die ander kant verlaat dit tog die grense van die meta-taalsfeer (ons praat oor ons gepraatery oor kuns) en word kunsfilosofie 'n gids by die ervaring van kuns: die pogings tot definiering van kuns is eintlik raad aan die persoon wat met kunswerke omgaan oor waarna hy/sy moet oplet. Kunsfilosofie sorg vir 'n geïnformeerde kyk of aanhoor van kunswerke. In hierdie sin lewer kunsfilosofie dus 'n teorie oor die identifisering van die kuns-aard van kunswerke, dit wil sê 'n soort voorskriftelike, normatiewe teorie oor kuns as sodanig. Ons het so 'n teorie

Afbeelding 5

oor kuns nodig ter wille van die herkenning daarvan (Lüdeking 1988b:5-6).

Op die oog af lyk Weitz dan asof hy dit kan bekostig om nog baie ruimhartig teenoor kunswisdom te wees, ten spyte van die onvermydelike mislukking van elke poging om kuns te definieer. Tog haper daar duidelik iets aan sy voorstel. Weitz reken dat sy taakstelling van 'n beskrywing van die 'logika van die kunsbegrip' en die begeleiding van die estetiese waarneming naatloos in mekaar oorloop. Maar so maklik is dit ook nie. Sy voorstel wil 'n nie-normatiewe teorie oor kunskonsepte en 'n normatiewe teorie oor kuns met mekaar laat versmelt.

Dit verklaar dan waarskynlik die groot leemte in hierdie siening van die rol van estetika. Dit stel alleen dat estetika die rol van die begeleiding van die taalgebruik oor kuns en van die waarneming van kuns kan vervul. Maar dit gee geen verdere teorie oor waarvoor ek op die uitkyk moet wees as ek Warhol se *Brillo Boxes* (Afbeelding 5) in die Musée de l'Art Moderne in Parys bekyk ten einde agter te kom waarom Warhol s'n en nie die vervaardiger s'n nie in die versameling van moderne kuns opgeneem is. 'n Mens sou kon argumenteer dat

Afbeelding 6

die regverdiging van die aankope die museumdirekteur se probleem is. Maar die probleem bly, en dit word veral deur die avant-garde kuns gestel: as daar nie meer ooglopende estetiese eienskappe in die voorwerp is nie, wat maak dat dit nog steeds geklassifiseer word binne die klas van voorwerpe wat in kunsmuseums opgeneem word, en hoe moet daarna gekyk (of geluister) word op 'n

manier wat daarby pas én wat verskillend is van die omgangswyse met hierdie voorwerp wanneer dit nie 'n 'kunswerk' is nie (Tilghman 1984:70). Hoe identifiseer ek 'n voorwerp as kuns as dit op die oog af nie te onderskei is van 'n soortgelyke voorwerp in die alledaagse omgang nie? Wanneer slaap 'n mens in Rauschenberg se bed en wanneer skryf 'n mens 'n kunsresensie oor Rauschenberg se *Bed* (Afbeelding 6)? Hoekom is Rauschenberg se bed/*Bed* 'n kunswerk, maar die een waarop ek slaap, nie?

2

'n Mens kan van die vrae wat hierbo gevra is, afsien en met 'n mening volstaan dat hierdie eienaardighede dinge is wat onder die dekmantel van kuns gebeur. Dan het 'n mens die opvatting dat hier 'n bedrogspel aan die gang is waarvoor die goeie naam van kuns misbruik word. Kuns veronderstel 'n sekere mate van begaafdheid waarmee 'n sekere mate van onbegrypbaarheid saamgaan. Wat dan as kuns gelewer word, is dus nie altyd verstaanbaar nie, maar die publiek vertrou dat dit iets is wat die moeite werd moet wees. En waar die publiek dan sy twyfel begin kry oor die gehalte van dinge wat onder die naam van kuns deurgaan - die soort ding wat eintlik deur 'enige aap' gemaak kan word -, word die kunswêreld verdink van 'n swendelary deur 'n kiek. Een ding is egter duidelik: al wil dit vir Jan Publiek lyk of enige aap iets op 'n uitstalling kan sit, en dat die reël waarskynlik is dat "anything goes", is toegang tot die kunswêreld nie so oop vir enige aap nie. Dit is nie enigeen wat sommer sy/haar bed as 'n besondere kunswerk erken kan kry, en dan nog boonop opgeneem laat word in boeke oor kunsgeskiedenis nie. Hier is meganismes aan die werk wat toegang tot die kunswêreld beheer en rolle daarbinne bepaal - wat, hoe eksentriek of kliekerig hulle ook al mag wees, tog ook aandag verdien. Dalk kom 'n mens hierdeur op die spoor van 'n leidraad om die vraag: wat is kuns? te beantwoord, al mag dit dan selfs wees dat die hele besigheid 'n goed beheerde blufspel is. Die raaisel is dan ten minste geen raaisel meer nie.

Dit is die rigting wat die sogenaamde institusionele teorie oor kuns inslaan - teen Weitz, en teen 'n dreigende relativisme in. Institusionele teorieë oor kuns is die analitiese filosofie se poging om teoreties oor die weg te kom met ontwikkelings en vernuwings in die kuns. Waar die analitiese filosofie gekenmerk word deur 'n ahistoriese benadering van die gebruik van taal (die soort taal wat gebesig word oor sake wat filosofiese opheldering vra, is klasloos, geslagloos, tydloos en plekloos, en klas, geslag, tyd en plek sê niks oor die betekenis van die taal in daardie kontekste nie), wil die institusionele teorie oor kuns hierdie tekortkoming regstel terwyl dit aan die middele van die analitiese filosofie bly vashou, naamlik om ten minste uit te gaan van die verhelderende analise van taalgebruik oor kuns. Institusionele teorieë begryp dat die poging tot 'n ver-

meende algemeenheid, deur nie-normatief 'n beskrywende inventaris van taalgebruik oor kuns op te stel, misluk en uiteindelik niks sê oor hoe kuns in die omgang 'werk' en 'optree' nie. 'n Inventaris van taalgebruik oor kuns moet, in die institusionele teorieë se hantering daarvan, kan verklaar wat in kuns die geval is, onder andere deur die inventaris te verruim. Nie net die praat oor kunswerke moet aandag geniet nie, maar ook die praat oor die samehange waarbinne kunswerke optree: die kunstewêreld, kuns in die wêreld, en die wêreld in kuns. George Dickie (1984:7), die vader van die sogenoemde institusionele teorie, stel eksplisiet dat "[t]he institutional theory is, then, a kind of *contextual* theory". Janet Wolff (1983:79) tipeer hierdie aksentverskuiwing as "abandon[ing] the field of pure philosophy, and incorporat[ing] the contingent and the social into [the] analysis".

Die institusionele teorie is dus ook 'n poging om die ouer benadering van die sogenaamde outonome kunswerk te deurbreek. Die wyse waarop hierdie benadering in 'n metode omskep is deur die positiviste, het die instelling gevestig dat ons 'kyk' na 'n kunswerk geheel en al deur die kunswerk self gelei word. Daar is nie die geringste vermoede dat ons 'n versweë en dikwels sosiaal bepaalde vooraf-konsensus kan of moet hê dat die ding waarna gekyk word 'n kunswerk is, soos een 'optree' en soos een behandel moet word nie. (Byvoorbeeld dat dit iets kosbaars of iets van groot waarde is, dat dit uniek of voorbeeldig is, dat 'n mens leidrade, herhalings en variasies, eenheid in die verskeidenheid soek; 'n spel met die aangebode gegewens speel; 'weet' dat dit slegs 'asof' is en nie werklik nie; dat die ontknoping êrens aan die einde is en jou tog oophou vir die verrassing van 'n afwyking van hierdie patroon; en dergelike meer.) Dit is soos Danto (1981:59) sê: om te sê dat 'n mens kuns kan beskryf in terme van Wittgenstein se "family resemblances" deur te "look and see" is amper ontstellend sleg gekose woorde, omdat dit in der waarheid nie sommer net vir "look and see" is nie, maar eerder 'n geval van "in some sense an exercise of recognitional skills" - waarvoor 'n sekere soort vooraf-kennis nodig is.

Hierteenoor staan die institusionele benadering. Wat 'n kunswerk is, kan 'n mens eers agterkom uit sy funksie binne 'n bepaalde konteks of instelling ("institution"). Intussen spook die outonomie-tese in sy positivistiese gedaante nog steeds by hierdie nuwe teorie: die instelling waarna verwys word, is die kunstewêreld - 'n outonome sfeer van kunstenaars, die kunstpubliek, produsente, bemerkers en handelaars van verskillende slag, museum personeel en intellektueles uit verskeie oorde. Hierdie 'kringloop' word as afgeslote beskou, en sy inkapseling in wyer samehange (byvoorbeeld in die verbruikerskonteks of die markmeganisme) figureer glad nie by voorstaanders van hierdie teorie nie, met die gevolg dat 'n mens hierdie teorie kwalik van 'n sosiologie van die kuns - altans nie 'n volwaardige een nie - kan verdink, en die meer radikale pendante daarvan, naamlik dat kuns een of ander sosio-kulturele mag is, val hoegenaamd nie binne die horison van hierdie soort teorie nie.

Wat het die institusionele teorie oor kuns vir ons oor kuns te sê? Dit is belangrik om in gedagte te hou dat hierdie teorie ontwerp is om gevalle teoreties te hanteer waar daar sogenaamde paradigmaterskuiwings in die kuns voorkom - dié tipe voorwerpe of aksies wat ons vertroude of goed gevestigde opvattinge oor wat kuns is, en die vanselfsprekendheid daarvan, uitdaag. Soos Weitz se opvatting oor definiering van kuns, wil hierdie benadering ook die onophoudelike vernouing van kuns, so kenmerkend van die situasie van kuns in hierdie eeu, ernstig neem. Om te vergemaklik, sal ek as paradigma van paradigmaterskuiwings bly praat in terme van Duchamp se *Fontein* (Afbeelding 3). 'n Mens sou kon beweer dat hierdie werk van Duchamp die estetika uitgedaag het soos weinig werke voor hom. Dit beteken egter nie dieselfde as om te sê dat Duchamp se *Fontein* die uitdagendste kunswerk is wat daar op die aarde is nie. Die uitdaging van Duchamp se *Fontein* lê daarin dat dit die vanselfsprekendheid van 'n definisie van 'n kunswerk bevraagteken terwyl dit die seggingsmiddele van die kuns gebruik om hierdie vraagstuk te problematiseer.

3

As ons van 'n kunswerk praat, so sê die institusionele teorie, is dit goed om te onderskei tussen die verskillende betekenisse waarin ons die begrip 'kunswerk' gebruik. Daar is ten minste drie (Sclafani 1970:105-108 soos aangehaal deur Dickie 1974:24-25): die klassifikatoriese sin waarin die begrip 'kunswerk' gebruik word; 'n afgeleide betekenis; en 'n evaluatiewe betekenis.

Volgens die klassifikatoriese betekenis praat ons van kunswerke as spesifieke soort artefakte - hulle gemaak-wees is 'n onontbeerlike voorwaarde vir hulle uitkenning. Verder hou 'n mens in hierdie geval sekere standaardvoorbeelde ("paradigm cases") en hulle eienskappe voor oë om te bepaal wat word in die klas van kunswerke ingesluit en wat moet buite bly. In die afgeleide sin, en slegs in die afgeleide sin, is dryfhout wat op die strand opgetel word, 'n kunswerk, omdat dit vir die vinder en beskouer daarvan deel in sommige eienskappe van 'n kunswerk in die klassifikatoriese sin, byvoorbeeld dat dit 'n bepaalde vorm, tekstuur en rangskikking van onderdele vertoon. Dit mis egter die deurslaggewende eienskap van artefaktualiteit. Iets is 'n kunswerk in 'n evaluatiewe sin wanneer dit byvoorbeeld aangeprys of om een of ander rede aanbeveel word, soos in die sin van 'hierdie gereg is 'n kunswerk' of 'hierdie toneel is prettiefmooi'.

Nou beweer die institusionele teorie dat Duchamp se *Fontein* 'n kunswerk in die klassifikatoriese sin is. Is dit nie 'n bietjie dik vir 'n daalder nie? Dat dit 'n "paradigm case" is, weet 'n mens met die agternawysheid van die kunsgeskiedenis. Maar watter teoretiese gronde kan daarvoor aangevoer word? Want een van die onontbeerlike voorwaardes van 'n kunswerk in hierdie sin, naamlik artefaktualiteit, word deur hierdie 'voorwerp' van Duchamp uitgedaag: dit is 'n blote

urinebak uit 'n manskleedkamer wat Duchamp herdoop en op 'n voetstuk op 'n uitstalling geplaas het. Soos wat beeldhouwerke in die handel en wandel kom, het Duchamp geen vinger gelig om hierdie ding te maak nie. Van vakmanskap in die tradisionele sin is hier geen sprake nie. Hoe klop Dickie se teorie dan nou?

Dickie (1974:34) sê dat Duchamp se *Fontein* 'n kunswerk - in die klassifikatoriese sin - is omdat Duchamp hierdie voorwerp tot 'n kunswerk gemaak het deur aan sekere aspekte daarvan die status toe te ken van 'n "candidate for appreciation". Kunswerke ontstaan dus, onder andere uit alledaagse voorwerpe, deurdat hulle 'n ander status - rol of funksie - toegegee kry: "[...S]o an artifact can acquire the status of candidate for appreciation within the social system called 'the art-world'". Met die gevolg dat dit "the institutional structure" is "in which the art object is embedded, not different kinds of appreciation" wat die verskil maak tussen die waardering van kuns en nie-kuns.

Dickie beroep hom op die regsfeer vir ondersteuning van sy argument, byvoorbeeld as iemand tot ridder geslaan word, of as twee persone tot man en vrou verklaar word. Die statusverandering bring mee dat hierdie persone nou anders bejeën word en daarom ander funksies vervul. Hulle rolle is deur die wysiging in hulle status verander. ('n Mevrouw mag haar nie meer sonder meer die attenties van mans - in 'n manlik gedomineerde wêreld, bygesê - laat welgeval nie.) Dickie is die eerste om toe te gee dat hier 'n kompliserende verskil in die ooreenkoms is. In die regsfeer is die prosedures en die vereistes vir 'n bepaalde status kodifiseerbaar en gekodifiseer, terwyl die kunstwêreld uit 'n "loosely organized, but nevertheless related, set of persons" bestaan. So los en informeel is hierdie sfeer, teenoor die regsfeer, dat "every person who sees himself as a member of the artworld is thereby a member" (Dickie 1974:35-36). Maar as die kunstwêreld só oop en demokraties is (iets wat die professionele afguns van die regsberoep sekerlik nooit sal toelaat nie), word Dickie se teorie nie nou net 'n omhaal van woorde waaragter "anything goes" verberg word nie?

Dickie gooi wal met Arthur Danto se konsep van 'n "artworld" (Danto 1964:580): "To see something as art requires something the eye cannot decry - an atmosphere of artistic theory, a knowledge of the history of art: an artworld". Dit is Danto se kontensie dat iets slegs as 'n kunswerk waargeneem kan word as 'n mens bewus of onbewus die konsepte oor kunswerke en die daarmee gepaardgaande aktiwiteite (insluitend gedragswyse) onderskryf. Soos in die geskiedenis van die natuurwetenskappe is ook die waarneming van kuns teoriegelaai, en die voorkoms van nuwe kunsvorme is nie soseer 'n stylrevolusie nie as wat dit die hersiening van teoretiese konsepte is wat hierdie nuwe kunswerke sowel as hulle waarneming moontlik maak (Danto 1964:573). Met ander woorde: die status van 'n sekere voorwerp as kunswerk word volgens Danto bepaal deur die konseptuele raamwerk waarbinne dit 'uitgedink', gemaak en uiteindelik aangebied word, en hierdie raamwerk is geïnstitusioneel in die "artworld" (hoe dit gebeur, sê Danto nie). Dit moet dan beteken, so kan 'n mens aflei, dat die

kunswêreld 'n tipe instelling is wat bestaan uit 'n reeks of stelsel van afsprake (konvensies) tussen ten minste die kunswerk en die publiek, miskien deur bemiddeling van die kunskritikus, en wat voorts bepaal wat funksioneer of figureer as kuns. Dit is dan waarskynlik die rede waarom Dickie in sy verdediging van die institusionele opset van kuns verwys na teaterkonvensies. Alle rolle in die kunswêreld, so sê hy, is geïnstitusioneel en moet op een of ander wyse aangeleer word. Vanweë hierdie aanleerkwessie, so maak 'n mens die gevolgtrekking, is die betekenis van 'n teoretiese raamwerk so belangrik: "For example, a theatergoer is not just someone who happens to enter a theater; he is a person who enters with certain expectations and knowledge about what he will experience and an understanding of how he should behave in the face of what he will experience" (Dickie 1974:36).

4

Oor twee sake kan ons ons eie afleidings maak uit die gegewens tot dusver: oor die opset van wat Dickie die kunswêreld noem, en oor wat die 'goed' of dinge is wat in hierdie wêreld figureer.

Eerstens dan: wat kan ons onder die kunswêreld verstaan? 'n Sfeer in die lewe van 'n gemeenskap wat op 'n baie informele, en daarom selfs arbitrêre wyse, afsprake met die deelnemende lede van daardie sfeer maak oor die produksie en verbruik van voorwerpe wat kunswerke heet. Hierdie afsprake word geïnstitusioneel, dit is vir korter of langer tye gestabiliseer in style, modes, skole of deur die *caveat* wat galerye, museums of gehore selfs implisiet aan kunswerke verleen deur hulle uit te stal of deur op hulle te reageer. Die meeste wat hierdie teorie sê, is *dat* daar so 'n netwerk is waarbinne kuns voortgebring word en figureer. Hoe hierdie netwerk inmeekaarsteek, word nie nader verduidelik nie behalwe dat Dickie (1974:35-36) sê dat daar 'n "core personnel" is, bestaande uit onder meer "artists (understood to refer to painters, writers, composers), producers, museum directors, museum-goers, theater-goers, reporters for newspapers, critics for publications of all sorts, art historians, art theorists, philosophers of art, and others" wat op een of ander wyse binne die verskillende kunsoorte wat as "framework(s) for the *presenting* of particular works of art" optree, die status van kunswerk aan die aangebode produk verleen.

Tweedens: wat is 'n kunswerk dan? Hier begin die tekortkomings van die institusionele teorie - soos Dickie dit formuleer - wys. Die beste wat 'n mens kan sê, is dat kunswerke dinge is wat gemaak is om volgens die vereistes van die "framework for the presenting of particular works of art" te funksioneer. Of soos Dickie (1974:30-32) dit self sê: "Plays are written to have a place in the theater system." Deur na die kunswerk in sy "institutional setting" te kyk, word ons bewus van sy "institutional essence" as sy mees fundamentele "non-ex-

hibited property", naamlik sy *status* as kunswerk.

Afgesien van die sirkulêre aard van hierdie siening - iets waarvan Dickie (1974:43) bewus is, maar dit is volgens hom nie "visciously" nie omdat daar voldoende inligting gegee word, is hier ook 'n teenstrydigheid in die aanbieding. Dickie wil wegkom van empiries waarneembare eienskappe wat kunswerke tot kunswerke stempel, maar al waarna hy 'n mens verwys as hy dit het oor die sogenaamde institusionele essensie van kuns, is om na die empiries waarneembare eienskappe van die subsisteme van kuns te gaan kyk, soos byvoorbeeld die teater wat op een of ander wyse 'n verdeling tussen voor en agter die voetligte impliseer.

Wat volgens hom die institusionele essensie van kunswerke die beste illustreer, is juis iets soos Duchamp se *Fontein*. Duchamp se 'beeldhouwerk' verkry die status van 'n kunswerk - en dit is die leidraad wat Dickie (1974:33) verskaf - omdat dit as "example of art" "very valuable for art theory" word. Om dit anders te sê: dit is omdat daar 'n bepaalde teorie omtrent kunswerke was, en omdat Duchamp hierdie teorie oor kunswerke wou uitdaag met 'n ander een, dat hy 'n urinebak tot *Fontein* herdoop het en op 'n kunsuitstalling gaan sit. Dickie volg Duchamp se metaforiese herdopingsaksie op, en noem dit die aktiviteit van statusverlening.

5

Die vraag is egter of die metafoer van statusverlening 'n goeie metafoer is en ons help om te verstaan wat kuns is. Dickie erken in die hersiene weergawe van sy teorie in 1984 dat dit inderdaad die geval is (Dickie 1984:10; 12). Saam met Sankowski (1978) wil ek beweer dat dit nie voldoende sê wat die artefaktualiteit van 'n kunswerk impliseer nie: trouens, ek reken dat hierdie metafoer eintlik weglei van die spesifieke artistieke produksieproses en die sogenaamde essensie van kuns. Sankowski (1978:75) maak tereg beswaar teen die ruimheid van Dickie se statusverlening: "A status so easily conferred is doubtfully a status at all." Hierteenoor stel hy dan:

For an object to be a work of art it must be worked on, to a considerable extent freely, and this requires more, than, say, just being transported as a piece of driftwood from beach to home, or being hung at a rakish angle on the wall. For an object to be a work of art it must have perceivable properties internal to it [...] which have been modified by the maker in the process of freely exploring an expressive medium (Sankowski 1978:72).

Miskien vra Sankowski te veel as hy vereis dat daar *waarneembare* kwaliteite moet wees wat (sigbaar?) gemodifiseer moet word alvorens dit aanspraak op kuns kan maak. Maar iets daarvan is tog aanwesig in Duchamp se *Fontein* - wat Dickie nie snap nie, en as gevolg waarvan sy opvatting dat kunswerke juis

kunswerke is omdat hulle die status van kunswerke verleen word, nie oortuig nie. Ted Cohen het Dickie naamlik gekritiseer deur te sê dat iets slegs die status van "a candidate for appreciation" kry as dié voorwerp wel gewaardeer kan word. En wat Duchamp se *Fontein* betref, is dit nie die voorwerp as sodanig wat gewaardeer word nie, maar eerder Duchamp se gebaar (Cohen 1977:192). Hierop verweer Dickie (1974:42) homself soos volg:

I agree that *Fountain* has the significance Cohen attributes to it, namely, that it was a protest against the art of its day. But why cannot the ordinary qualities of *Fountain* - its gleaming white surface, the depth revealed when it reflects images of surrounding objects, its pleasing oval shape - be appreciated. It has qualities similar to those works by Brancusi and Moore which many do not balk at saying they appreciate.

Afgesien van die feit dat Dickie sy eie institusionele teorie van kuns hier trivialiseer deur hom te beroep op tradisionele estetiese eienskappe vir kunswerke soos strelendheid, diepte en dergelike meer - en dan presies dié soort eienskappe wat deur Duchamp se 'kunswerk' buite aksie gestel word -, mis hy die punt wat Danto maak insake die rol van die kunstewêreld in die omgang met kuns, naamlik dat die omgang met kuns gelei word deur teoretiese konsepte. In 'n sekere sin is Dickie se verweer ongeldig. Hy veronderstel 'n waarnemingsgedrag in 'n konteks wat onversoenbaar is met die konteks waarbinne Duchamp sy *Fontein* konsipieer. Dit kan toegeskryf word aan iets wat Dickie oorsien. Hy dink die hele tyd in terme van die instelling wat die kunswerk bepaal - met ander woorde: "establishmentarian", soos Weitz en Lord dit tipeer (Lord 1980:323).

Danto formuleer in 'n latere bespreking van Dickie se teorie dit as twee spesifieke tekortkominge. Die eerste tekortkoming is dat Dickie die estetiese kwaliteite van *Fontein* gelykstel aan die kwaliteite van die materiële voorwerp wat *Fontein* heet. Dit beteken dat *Fontein* eintlik kwaliteite het wat die urinebak as sodanig nie het nie: "[I]t is daring, impudent, irreverent, witty, and clever." Hierteenoor sou niemand van die glansende wit oppervlakte van die urinebak gesê het: "How like Kilimanjaro! How like the white radiance of Eternity! How Artically sublime!" (Danto 1981:93-4).

Hieruit volg die tweede tekortkoming:

What Dickie has overlooked is an ambiguity in the term 'makes' as it occurs in the question: what makes something a work of art? He has emphasized how something gets to be a work of art, which may be institutional, and neglected in favor of aesthetic considerations the question of what qualities constitute an artwork once something is one (Danto 1981:94).

Sulke kritiek dwing 'n mens om die begrip artefaktualiteit weer in oënskou te neem, soos Dickie (1984:12) dan ook toegee:

Another reason for abandoning conferred status of candidacy is the new emphasis on artifactuality. [...] It is the work done in creating an object against the background of the artworld which establishes that object as a

work of art. [...] The only kind of status [...] is achieved by the creative use of a medium.

Maar hierdie uitdiep van die artefaktualiteitsbegrip is nie 'n blote herhaling van ouer teorieë oor die kunsskeppingsproses nie. Dit wil verklaar hoe die bewerking van 'n medium artistiek is en lei tot 'n kunswerk, onderskeie van ander bewerkings van daardie selfde medium (moontlik op dieselfde wyse met gebruikmaking van dieselfde middele) en wat ander voorwerpe met ander funksies tot gevolg het. Wat dus nodig is, is 'n verruimde begrip van Artefaktualiteit.

6

Hoe kan so iets aanneemlik gemaak word? Met artefaktualiteit in die geval van kuns word gesê dat iets - 'materiaal' - deur 'n mens 'bewerk' word 'ten einde iets daarmee te sê'. Die sleutel terme hier is *materiaal*, *bewerk*, en *ten einde te sê*. Materiaal, of artistieke materiaal wat bewerk word, is - soos Adorno (1984:213) sê - alles waarvoor 'n kunstenaar besluite moet neem in die voortbring van 'n kunswerk. Soos wat die aanvanklike blote natuurmateriaal deur die geskiedenis heen op 'n kumulatiewe wyse steeds meer en meer verwerk en georganiseer word, ontstaan artistieke gebruike en idioome waarin gewerk word. So werk die skilder nie net met pigmente nie, maar ook met konvensies waartoe sekere materiale aanleiding gee (fresco-werk, olieverfwerk, spuitverfwerk), asook met die betekenisemoontlikhede wat genres of kunsvorme suggereer (landskapkuns, portretkuns, stillewe).

Die materiaal waarmee die kunstenaar sy vak beoefen, word self op ten minste twee maniere geïnstitutionaliseer. Een manier is, soos reeds gesê, die kwaliteite van die artistieke materiaal wat ontgin en ontwikkel word en wat aanleiding gee tot bepaalde gebruike, wat idioome en konvensies genoem word. 'n Tweede manier is die funksies wat hierdie ontwikkelde gebruike van 'n medium in 'n samelewing kan kry, byvoorbeeld dat purpur die kleur van konings is, en dat marmer vanweë sy hardheid en fynheid van tekstuur geskik is vir monumentale voorstellings. Hierdie tweede wyse van institutionalisering werk op die eerste een terug deurdat dit kan gebeur dat die beperkings wat dit op die kunstenaar lê, 'n probleem word wat in die kuns op 'n artistieke wyse opgelos moet word. 'n Derde wyse van institutionalisering van artistieke materiaal doen hom voor (en hierdie laaste een is 'n baie onlangse een): kuns maak sy eie artistieke probleme tot materiaal van die kuns. In 'n sekere sin handel kuns dus ook oor homself, en sê 'n kunswerk iets oor die bestaan van 'n kunswerk.

Adorno verwys hierna as die sedimentering van die geskiedenis in die kuns. Ek wil nie op Adorno se spesifieke betekenis van die term 'sedimenter' ingaan nie, maar dit eerder losweg soos volg interpreteer. As 'n mens ingaan op die geskiedenis van genres, kom 'n mens dikwels op die sosiale, selfs politieke funksie

van bepaalde vormelemente van daardie genre af. Vir die kunstenaar skep dit 'n artistieke probleem - dikwels dié van die integrasie tot eenheid. Uit die interaksie van sosiale eis en artistieke probleemoplossing ontstaan dikwels 'n estetiese konvensie met sy gepaardgaande artistieke seggingsmoontlikhede.

'n Bekende voorbeeld hiervan is kardinaal Richelieu se 17de-eeuse verordening van 'n interpretasie van Aristoteliëse voorskrifte aan die teater: eenheid van karakter, tyd en plek in die drama het daarop neergekom dat die hofkunstenaar 'n historiese gebeurtenis en die beslissende moment daaraan moes uitbeeld binne die verloop van een dag in een lokaliteit. Wat daaragter gesit het, was doodeenvoudig die beskikbaarheid van tyd vir die koning vir wie se vermaak en stigting hierdie dramas in die eerste plek opgevoer is. Te lang en te gevarieerde dramas kon sy aandag dalk nie gevange hou nie, en die koning durf nie verveel word nie. In die feodale sisteem hang alles af van die besluite van die koning, en daarom is sy gemoedstemming die verantwoordelikheid van die howelinge, veral van die hofnar. En kunstenaars hoort in hierdie politieke orde in die geleedere van die narre. Dit het Corneille en Racine tot vindingryke herinterpretasies van historiese stof gedwing, en die dramatiese aard van konflikte in die tragedie verhoog deur historiese karakters wat mekaar se teenspelers in die werklikheid was, nou in dramatiese jukstaposisie te plaas - anders as in die werklikheid, waar hulle verhoudings met mekaar dikwels bemiddel was.

'n Verdere voorbeeld: Die musikale kanon in koorsang het vir Haydn 'n oplossing gebied met die komponeer van sy misse in opdrag van Prins Esterhazy. Die misse moes nie te uitgebreid en te lank wees nie, want die prins se aandag sou nie so lank by die musiek kon bly nie. Gevolglik het Haydn die langer gedeeltes van die mis gekondenseer deur die koor twee opeenvolgende dele van die liturgiese teks gelyktydig te laat sing. Vandag is dit nie duidelik of Haydn se oorvleuelings van die liturgiese tekste blote musikale pragmatisme was, en of 'n mens musikale meerduidigheid in hierdie oorvleuelings moet bespeur nie. Sou dit betekenisvol wees as *Confiteor in unam baptismam* in kanon saam met *natus est ex Mariae virgine* of *crucifixus, mortuus et sepultus est* gesing word?

Waarmee ons hier te doen het, word êrens deur Adorno (1973:408) die 'eenheid van die probleem' genoem, en Wolterstorff (1980:59-61) praat daarvan as die "interiorizing of the artistic community". Wat daarmee gesê word, is breedweg dat kunstenaars nie bloot volgens resepte van konvensies produseer nie, alans nie in die moderne tyd nie. Hulle reageer op probleme wat hierdie konvensies in die artistieke produksie meebring, en daarmee ook - dikwels onbewus - op die sosiale wortels van hierdie konvensies. Dit impliseer dat die kreatiewe kunstenaar, die Beethovens, die Baudelaires en die Picassos voortdurend peuter met die grense van die betekenis- of funksie moontlikhede van die oorgelewerde stand van sake binne hulle vak. Dit is nie net doodgewoon 'n geval van hulle maak voorwerpe as moontlike "candidates for appreciation", en deur een of ander aksie (publikasie, uitvoering, uitstalling) 'verleen' hulle die

'status' van 'kunswerk' aan hulle maaksels nie.

Om as kunstenaars erkenning te kry, is Beethoven, Baudelaire en Picasso genoodsaak om die grense van die bestaande en erkende kunstwêreld te verskuif, te vernu. Wolterstorff (1980:29) noem dit die teenwerking van die "jading principle", waarmee verwys word onder andere na die effek van die sosiale status van die kunstenaar vandag - die kunstenaar werk nie meer in opdrag van 'n beskermheer nie, en moet dus sy eie gehoor verseker. Die innovering van die kunstenaar as sy reaksie op die probleme van sy 'materiaal' skep dus dikwels nuwe resepsiekonvensies vir sy kunswerke. Dit is waartoe die gehoor by die première van Beethoven se Vierde Klavierkonsert en die publiek by die Dadaïste-uitstalling van 1913 nie bereid was nie. Op 'n bepaalde manier het hierdie werke die "characteristic arrangements and patterns of action whereby works of art are produced in that society, whereby they are made available for the use of members of that society, and whereby members of that society are enabled to make use of them" (Wolterstorff 1980:21), verstuur. Dit het gebeur omdat die kunstenaars nie bloot materiaal in die mees elementêre sin van die woord bewerk het nie, maar ook die hele 'dissiplinêre matriks' waarin hierdie elementêre materiaal as artistieke materiaal funksioneer. Elke nuwe groot kunswerk is - in die taal van Adorno dan - 'n bepaalde negasie van sy voorganger én van die sosiale praktyk waarin dit gewortel is:

This alone is the sense in which tradition is legitimate in art. Every significant art work leaves traces in its material and its technique. Pursuing these traces is the task of modern art - rather than just sniffing out what is in the air. It is the critical element that makes art concrete. The traces in the material and the technique - the points from which qualitatively new works take off - are scars marking the failure of previous artistic creations. By labouring over such scars the new work puts itself in opposition to those who have left them behind. [...] 'One work of art is the mortal enemy of another' (Adorno 1984:52).

Anders, en meer toegespits gesê: die bewerking van artistieke materiaal sluit onder andere die bewerking van die konsep van 'n kunswerk, asook die verwagtingsamengehangte waarbinne dit ontvang word, in. Dit is een aspek van die artefaktualiteitsbegrip wat Dickie uit die oog verloor het, naamlik dat 'n kunswerk self ook konteksskoppend kan wees, en in hierdie proses van konteksskopping die spesifieke wyse waarop 'n kunswerk bestaan, bevraagteken - soos in die geval van Beethoven se Vierde Klavierkonsert byvoorbeeld duidelik geword het.

Om die laaste voorbeeld te verduidelik: Anders as die vorige drie konserte van Beethoven, en anders as wat die genre van die klavierkonsert in die algemeen tot op daardie stadium gebruiklik geag het, laat Beethoven sy vierde klavierkonsert met die solis begin. Weg is die taamlik uitvoerige inleiding deur die orkes voordat die solis 'n intrede maak met 'n tema wat as 'n antwoord op die orkes se inleiding gehoor word. Die solis gee 'n sagte akkoord, die sleutel waarin die werk gehoor moet word (G majeur), waarna die tema deur die klavier aangedui

word voordat die orkes die hele sekwensie herhaal en verder ontwikkel:

The image shows a page of a musical score. At the top, it is marked "Allegro moderato." The instruments listed on the left are Flauto, Oboe, Clarinet in G, Fagot, Corni in G, Pianoforte, Violino I, Violino II, Viola, and Violoncello e Basso. The piano part is marked "piano" and "Allegro moderato." The strings are marked "Allegro moderato." and "pp." (pianissimo). The score consists of multiple staves with musical notation, including notes, rests, and dynamic markings.

Die solis gee dus die toon aan, en is nie meer net bloot die verbesonderde instrument wat in dialoog met die orkes is nie. Musikaal is dit 'n uitdrukking van die erkenning waarop die individu teenoor enige groep en daarom teenoor die geheel van die burgerlike samelewing begin aandring (daarom die skoorvoetende beginakkoord deur die solis in hierdie konsert teenoor die latere selfbewuste en onbeskroomde beginakkoorde van Rachmaninoff se konserte). Dit verander die musikale betekenis van die verhouding tussen solis en orkes, en verg (weliswaar op 'n klein skaal) 'n ander soort luister na die voltrekking van die struktuur van die werk as die voorgaande werke. Hierdie innovering van Beethoven gee onmiddellik reliëf aan die aard van die onmiddellike voorgangers in hierdie genre, en sê as't ware: waarom is dit dan nog altyd so gedoen? Waarom kan dit nie konsekwenter deur die verhouding tussen orkes en solis om te keer nie?

Om saam te vat: die bewerking van artistieke materiaal beteken eintlik die bewerking van drie tipes 'dinge': die bewerking van artistieke materiaal in 'n elementêre sin (die gebruik van die 'medium' soos dit op 'n gegewe stadium in die geskiedenis van die kuns beskikbaar is as pigment, marmar, taal, en dergelike meer), die bewerking van die genre of vorm van die kuns (weer eens soos dit beskikbaar is op 'n gegewe stadium in die geskiedenis van die kuns), en laastens die bewerking van verwagtingshorisonne of kontekste waarin daardie kunswerk waargeneem word.

Tot sover is heelwat oor artistieke materiaal gesê om te verklaar wát dit is wat bewerk word. Maar wat beteken die bewerking van artistieke materiaal?

'n Skilder gebruik nie sommer verf om 'n blom, 'n gesig of selfs sommer net verf te representeer nie. 'n Digter gebruik nie sommer net 'n mooi of 'n spesifieke woord nie, en dieselfde geld vir 'n komponis - hy maak nie sommer net 'n vrolike of 'n treurige wysie nie (om by die aller elementêrste te bly).

Maar as dit wil klink of 'n mens nou met sulke stellings nie anders kan as om tot 'n intensionele teorie van die kunswerk oor te gaan nie, moet daar eers wal gegooi word. 'n Teorie wat wil verklaar waarom iets 'n kunswerk is deur te sê dat dit die bedoeling van die persoon is wat dit gemaak het, is om verskeie redes nie aantreklik nie. Dit is byvoorbeeld te arbitrêr: enigeen kan dan iets maak en sê dat dit bedoel is om 'n kunswerk te wees. Andersins is dit moeilik om 'n bedoeling te agterhaal: hoe identifiseer en ken 'n mens bedoelings, veral as die persoon wat bedoel het, nie altyd teenwoordig kan wees of een of ander boekstaving van die bedoeling nagelaat het nie? 'n Verdere vraag duik dan op: hoe goed ken mense hulle eie bedoelings en hoe betroubaar kan hulle daarvoor praat? (Wat kunstenaars oor hulle eie werk te sê het by wyse van aanduidings vir interpretasie, is dikwels nie baie betroubaar nie.) En in 'n laaste instansie gee 'n intensionele teorie te veel gesag aan die uitspraak van die een wat bedoel. Wie sê die bedoeling is geslaag? Wat van onbedoelde gevolge?

'n Goeie poging om te verduidelik wat die bewerking van artistieke materiaal behels, is die semantiese teorie van kuns. Dit is 'n teorie wat stel dat artistieke materiaal betekenis het as kwaliteite, en dat hierdie kwaliteite van die materiaal op 'n besondere manier deur die kunstenaar geaktiveer word om iets daarmee te sê. Die kunstenaar kommunikeer nie regstreeks deur middel van 'n verbale betoog nie, maar meer indirek deur die gebruikmaking van die kwaliteite van die artistieke materiaal (materiaal in drievoudige sin bedoel as medium, die genre en sy konvensies en laastens die verwagtingshorisonne van 'n moontlike publiek).

Twee opvattinge van Monroe C Beardsley (1982) kan hier as leidrade gebruik word: "[T]he finest qualities of a work of art cannot be imposed on it directly and by fiat; the artist can, after all, only manipulate the elements of the medium so that *they* will make the quality emerge" (1982:261). En: "When the word comes to be used metaphorically in a certain sort of context, then what was previously only a property is made, at least temporarily, into a meaning" (1982:275).

By Beardsley het ons met taalkunswerke te make. 'n Taalkunstenaar bewerk die gegewens van taal tot 'n metafoor. 'n Metafoor is 'n artefakt van die taal. Sekere kwaliteite van woorde - in hierdie geval bepaalde betekenismoontlikhede vir gebruik in sintaktiese verband en wat nie altyd in 'n woordeboek opgeneem

word of hoof opgeneem te wees nie, maar wat tog op 'n manier bekend is (dit word die 'semantiese veld' van 'n woord genoem), asook sekere betekenis-moontlikhede wat deur klankstrukture gesuggereer word, word deur opsetlike jukstaposisie met ander woorde se betekenis-moontlikhede opvallend gemaak. Dit is die manipulasie van "elements of the medium", waardeur 'n "property" 'n "meaning" word.

Wat van die taalkunswerk gesê kan word, geld in 'n sekere sin van ander soorte kunswerke. 'n Mens kan sover gaan as om te sê dat die metafoor as taalartefakt terselfdertyd metafoor van kuns in die algemeen is. Die punt is, soos Danto (1981:172-3) sê: "[T]he artwork is constituted as a transfigurative representation. [...] To understand the artwork is to grasp the metaphor that is, I think, always there. [...] [T]he structure of artworks is, or is very close to the structure of metaphors."

Dit beteken dat 'n kunswerk nie 'n blote representasie van iets is nie, maar analoog aan 'n retoriese strategie is dit 'n bepaalde soort voorstelling wat ons as't ware wil oortuig om iets op 'n sekere manier te sien. 'n Goeie retorikus is egter nie iemand wat jou vertel (of beveel) wat om te dink nie, maar dit regkry dat jyself oor 'n saak begin voel soos hy dink jy behoort te voel. En een van die bekendste retoriese strategieë wat dit kan bereik, is volgens Danto (1981:171) (met 'n beroep op Aristoteles) die onvoltooide argument, dit wil sê die versweë premisse of die versweë konklusie. "Now something of the same dynamism is to be found in metaphor as well." Hierdeur begin die toehoorder mede-outeur van die betoog word, en beaam hy of sy nie net wat gesê word nie. Die publiek volg 'leidrade' op om wat nie heeltemal gesê is nie, volledig(er) gesê te kry. Kunswerke, in soverre hulle iets van 'n metafoor is, stel die vind van 'n sluitende betekenis uit. "Geen afgehandelde betekenis word oorgedra nie - 'n onverwulde verwagting tot betekenisverlening word gewek" (Van der Merwe 1990:155). "Sodoende word betekenis wat ver verwyderd was van mekaar, nader op mekaar betrek en sake wat voorheen niks met mekaar in gemeen gehad het nie, daartoe gebring om 'n gemene saak te maak" (Van der Merwe 1990:159-160). Dit eggo 'n insig van Kant: kunswerke het te make met die daarstelling van 'estetiese ideë', en onder 'n 'estetiese idee' moet 'n mens "'n voorstelling van die verbeelding verstaan wat aanleiding gee tot baie om oor na te dink sonder dat 'n bepaalde begrip voldoende daarvoor gegee kan word en wat gevolglik nie volledig in taal weergegee en verstaan kan word nie" (Kant 1793:192-193).

Waar Danto egter nie verder ingaan op die moontlikhede van hierdie siening om die bewerk van artistieke materiaal te verklaar nie (hy gee meer aandag aan die moontlikhede vir 'n verstaan van kunswerke), is dit Beardsley wat 'n skakel suggereer. Beardsley (1982:271) het dit dat 'n metafoor iets van 'n "fooling around with meanings" is, maar dan só dat die metafoor betekenis bewerk uit die spanning wat ontstaan tussen die logiese verwagting van betekenis van terme en hulle toepassing op dit waarna die terme verwys, en die

semantiese relasies wat deur die feitelike aanbieding ontstaan, dit wil sê deur die “qualities” of “marginal meanings” wat na die sentrum van die aandag verskuif. Hierdie proses kan (hoogs formeel) in Hausman (1989:142) se woorde soos volg beskryf word:

Art shares with verbal metaphors the incorporation of meaning units from the world as it is apprehended literally, that is, in terms of standard, conventional contexts. Meanings are brought together in contexts that are strange in relation to the literally understood world. And they are transformed through a kind of interaction that is constituted by internal relations, just as the elements or terms of a verbal metaphor understood as antecedently significant have their significance changed when they interact internally with the other terms in their constitutive functions.

8

Die vraag wat nog beantwoord moet word, is die skeptiese vraag oor avant-garde kuns. Kan dit ooit kuns genoem word, en indien wel, hoekom? Maar daar is 'n ander vraag wat vooraf gevra moet word. En dié is of die teorie oor artefaktualiteit soos hierbo uiteengesit hoegenaamd relevant is vir avant-garde kunswerke? Is 'n semantiese teorie oor die kunswerk en sy artefaktualiteit nie 'n teorie wat geskik is vir representasionele kuns, op sy beste kuns van die klassisisme en sy enkele na-rimpelings nie? Want dit is die gevoel waarmee Danto se teorie 'n mens laat aan die einde van *The Transfiguration of the commonplace*: nadat hy regdeur die hele boek allerhande interessante kentoretiese kwessies oor die identifisering van 'n kunswerk te sê gehad het, veral waar die kunswerk op die oog af nie verskil van 'n alledaagse gebruiksvoorwerp nie (soos in die geval van Rauschenberg se *Bed/bed*), is die indruk sterk dat sy siening van die kunswerk hoog modernisties ofte wel klassisisties is, en dus goed 'werk' vir sulke kunswerke. Hy stel immers self (Danto 1981:173):

Art, if a metaphor at times on life, entails that the not unfamiliar experience of being taken out of oneself by art - the familiar artistic illusion - is virtually the enactment of a metaphoric transformation with oneself as subject: you are what the work ultimately is about, a commonplace person transfigured into an amazing woman [die laaste word gesê na aanleiding van Flaubert se *Madame Bovary*].

Maar is enigiets van so 'n teorie toepaslik op iets soos Duchamp se *Fontein*? Wat kom ons teë as ons Duchamp se *Fontein* op 'n uitstalling, in 'n museum of in 'n boek oor kunsgeskiedenis aantref? Die aanbod is 'n gedefunksionaliseerde en 'n geherkontekstualiseerde urinebak - 'n gebruiksvoorwerp uit 'n manskleedkamer oorgeplaas na 'n kunsuitstalling. Tensame met die herkontekstualisering of defunksionalisering vind 'n herbenoeming plaas: die urinebak word 'n 'Fontein'. Hierdie voorwerp word nou die fokuspunt van botsende - teenstrydige -

betekenisverwagtings: op 'n eerste vlak word 'n nie-estetiese, meganiese en massavervaardigde artikel teëgekrom in 'n versameling wat veronderstel is om almal onherhaalbaar intensioneel mensgemaak te wees. Op 'n tweede vlak word iets alledaags, selfs banaal, ontmoet in 'n sfeer wat tradisioneel verwyderd van - selfs verhewe bo - hierdie banale beskou is. Op 'n derde vlak sien 'n mens 'n urinebak, maar die voorwerp heet iets anders, naamlik 'Fontein' - die opvangbak van uitwerpsel heet onologies die bron van iets verkwikkends. Wat Duchamp dus eintlik doen, is om 'n voorwerp die fokuspunt te maak van 'n konseptualisering van waarneming deur twee tipes bewerking, naamlik 'n bewerking van voorwerpkonsepte én 'n bewerking van kunswerkkonsepte. Die bewerking van materiaal in die mees tradisionele sin van die woord het teruggekrimp tot die defunksionalisering en herkontekstualisering van 'n voorwerp. Waarop Duchamp eerder inwerk, is die betekenisverwagtings van die toeskouer. In die ironisering van kuns en die hele sfeer waarin kuns funksioneer - die "artworld" - word die toeskouer én sy gewaarwordings óók betrek. Eintlik is dit hierdie gewaarwordings wat geïroniseer word.

Duchamp se *Fontein* is 'n kritiese herinterpretasie van die tradisies van die "institution of high art". Daarom pas Danto se beskrywing van 'n tipies modernistiese subjek-gesentreerde omgang met kuns nie by die waarneming van Duchamp se werk nie. Tog is die begrip van metaforiese transfigurasië nie heeltemal ontoepaslik nie. Hier is 'n spel van betekenis op 'n oënskynlik logies teenstrydige wyse, en om die betekenis te kan agterkom, moet 'n mens die konteks kan lees:

Wanneer Duchamp in 1913 massavervaardigde artikels ('n urinebak, 'n botteldrooigrak) onderteken en dit vir 'n kunsuitstalling stuur, word die kategorie van individuele produksie daarmee genegeer. [...] Nie alleen word die kunsmark (vir wie die handtekening meer beteken as die kwaliteit van die werk) deur Duchamp se provokasie as 'n bevraagtekenbare instelling ontmasker nie, maar ook die beginsel van kuns in die burgerlike samelewing (vir wie die individu die skepper van die kunswerk is) word radikaal bevraagteken. Die *readymades* van Duchamp is geen kunswerke nie, maar manifestasies. Die betekenis van hierdie provokasies word nie uit die vorm-inhoud-totaliteit van die individuele ondertekende voorwerpe afgelees nie, maar slegs uit die teenstelling tussen massavervaardigde objek aan die een kant en handtekening en kunsuitstalling aan die ander kant (Bürger 1980:70-71, my vertaling, JJS).

Die verskil van Duchamp se werk met die soort werk waarvoor Danto dit in hoofsaak het, lê daarin dat die klassisistiese werk in sy werkhoedanighede sy eie konteks het (die kunswerk as outonome struktuur), terwyl die avant-garde werk die instelling van kuns as 'n sosio-kulturele gegewe en sy hele geskiedenis as raamwerk of konteks nodig het vir 'n verstaan waarom dit gaan. 'n Mens kan dit ook so stel: vir die soort werk wat Danto beweer somtyds 'n metafoor van die lewe is, is kennis van die styl waarin dit gedoen is, dikwels voldoende vir 'n begrip

daarvan, terwyl vir die soort werk wat *Fontein* is, 'n mens kennis van die geskiedenis van kunstyle en die gebruike vir kuns nodig het. Want Duchamp se werk bevraagteken alle veronderstellings wat saam met styl gegee is, naamlik die idee van 'n kunstenaar wat iets oorspronklik maak deur die grense van die medium en dié van 'n heersende styl te verskuif, asook die veronderstelling dat die kunstwerk homself van die 'alledaagse' afskei deur sy stilering van die werklikheid tot iets besonders. 'n Definisie van kuns is dus nie 'n moontlike poging (of 'n poging wat by voorbaat tot mislukking gedoem is soos Weitz beweer) om die gelyke moment - die essensie - van wisselende style te probeer vaspen nie. Dit is eerder soos Danto (1981:175) sê: "The 'work itself' thus presupposes so many causal connections with its artistic environment that an ahistorical theory of art can have no philosophical defense."

Daarmee eggo Danto die woorde van Adorno wat as uitgangspunt van hierdie opstel dien, naamlik dat 'n definisie van kuns 'n historiese omlining van die ontwikkeling van kuns is. En dit is moontlik gemaak deur die verskyning van die avant-garde, wat nie bloot 'n stylrevolusie was nie, maar 'n kritiese bevraagtekening van die hele wêreld van die kuns. Met die avant-garde se ondermyning van die idee van 'n kunstwerk as sodanig, kom die opset van die kunstwêreld - die "institution of art" - in die visier, en so ook die netwerk van aannames en voorwaardes waarop die funksies en werkings van kunstwerke berus (Bürger 1980:66).

'n Uitvoerige bespreking van so 'n 'historiese definisie' is hier nie moontlik nie. Daarom net hierdie kursoriese opmerkings. 'n Mens kan aanvaar dat wat ons vandag as kuns en die kunstwêreld ken, sy wortels in die wêreld van die kultus het. Die kunstwêreld (Wolterstorff se "institution of high art") is 'n sfeer van die lewe van die mens wat homself teenoor ander sfere (godsdiens of kultus in die eerste plek, wetenskap, die reg, die ekonomie) verselfstandig het, en is blyke van 'n sogenaamde proses van beskawing ofte wel die toenemende differensiering van lewensfeer. 'n Vroeë fase van so 'n lewensfeer (soos onder andere kuns sedert die Renaissance en die Verligting - die sogenaamde Moderne Tyd met sy modernisme en modernistiese kuns) behels 'n bewussyn van die grense van so 'n sfeer ten einde tipies binne daardie sfeer te kan funksioneer. Maar (kennis van) die sosiale funksie van modernistiese kuns is nie deel van die waarneming van daardie kuns nie. Die omgang met kuns geskied eerder, byna sonder nadenke, binne die gedefinieerde perke van 'n sosiale funksie, naamlik so dat die waarneming van kuns sosiaal eintlik sonder gevolge is en dus per implikasie die heersende sosiale opset (wat dit ook al mag wees) by verstek ondersteun en versterk.

Hierdie aspek van kuns word in die avant-garde kuns deel van die omgang met kuns en van die kritiese selfbewussyn van kuns. Kuns word nou waargeneem in sy sosiale funksie, en kuns word beskryf as 'n vorm van sosiale gedrag (byvoorbeeld Adorno 1984:17). Dit kom daarop neer dat 'n mens van kuns as

'n bepaalde houding teenoor 'n sosiaal omlinde werklikheid moet praat: kuns is die artistieke organisasie van artistieke materiaal om deur die kwaliteit van die artistieke materiaal wat in 'n bepaalde verhouding tot mekaar gebring is, iets oor hierdie wêreld (ingeslote kuns in hierdie wêreld en die wedersydse verhouding van wêreld en kuns) te 'sê'. Kuns is 'n nie-diskursiewe taal, en dit geld (paradoksaal genoeg) ook van die taalkunswerk. Die houding wat kuns teenoor die werklikheid inneem, maak daarvan iets anders as die werklikheid. Kuns, ook avant-garde kuns, is nie die werklikheid nog 'n keer oor nie, selfs nie wanneer kuns representasie, re-presentasie, nabootsing of weergawe is nie.

Uit hierdie andersheid ten opsigte van die werklikheid het die idee van outonomie ontwikkel. Dit het 'n ambivalente karakter aangeneem. Aan die een kant het outonomie sosiale skadeloosheid begin impliseer deur in sy afgeskeidenheid van enige sosiale funksie (dit propageer niks, is aan niks en niemand dienstig nie, dit vervul geen oorspronklike kultiese funksie meer nie) tog die sosiale funksie van dekoratiewiteit ontwikkel. Aan die ander kant bestaan die idee van outonomie kuns as die poging om in die doelbewuste vervreemding van enige herkenbare seggingsmiddel 'n alternatiewe humaniteitsideaal aan die lewe te hou teenoor die idee van 'n skynmenslikheid wat in die tegnologie gemanipuleerde wêreld aan die lewe gehou word.

9

Die feit dat Duchamp se *Fontein* 'verstaanbaar' word sodra 'n mens die hele instelling van kuns in die Westerse kultuur betrek, maak daarvan 'n dialektiese werk. Dit kry slegs sin as dit as 'n teenhanger van 'n bepaalde posisie gesien word. Dit is egter 'n vraag of dit meer is as net 'n teenhanger. Bly dit as antikuns nie parasiteer op die tradisie van (modernistiese) kuns nie? Die volgende gedagte-eksperiment laat dit lyk of dit so kan wees.

Gestel 'n argeologiese opgraving 'n duisend jaar van nou af vind 'n beduidende fragment van Duchamp se *Fontein* (maar sonder enige inskripsie), tesame met 'n ewe beduidende fragment van 'n beeld van Rodin (kom ons sê een van die makette vir die *Poort van die Hel*) en van Moore (sê een van sy *Reclining Women*). Die fragmente van Rodin en Moore sal hoogs waarskynlik as fragmente van beeldhouwerke, dus van kunswerke, geïdentifiseer word. Maar die fragment van 'n urinebak sal 'n fragment van 'n urinebak in die eerste plek bly, selfs ten spyte van die feit van 'n opgetekende voorbeeld dat daar eens so 'n ding was soos 'n urinebak wat tot *Fontein* herdoop is. Die verskil tussen die fragmente van Rodin en Moore aan die een kant en die moontlike fragment van Duchamp aan die ander kant is die herkenbaarheid van artefaktualiteit. Duchamp se rebellie teen artefaktualiteit (wat die betekenis van artefaktualiteit skerp reliëf laat kry het) word daarmee 'n dokument wat eenmalig vasgelê is in

die voorwerp wat hy tot *Fontein* geherkontekstualiseer het.

My indruk is dat Rodin en Moore se werke hulle dokument-wees oorskry in hulle artefaktualiteit: daardie soort kunswerk kan gelees word as 'n dokument van 'n era, maar hulle kan in nuwe kontekste geïnterpreteer en geïntegreer word met nuwe seggings as resultate. Duchamp se *Fontein* se segging bly gefikseer op die stand van die kunstwêreld op die stadium van sy voortbrengs. Dit het ook te make met die opset om te skok. Die skok-effek het verslyt, en kan net nog verbaal gerepresenteer word. Die metaforiese aanbod - vanweë die parasitiese verhouding - is skraal, en daarom nie kragtig genoeg vir 'n verdere innovrende betrekking op die eie posisie in watter hede ook al (interpretasie aldus Gadamer) nie. Die "surprise" kan nie die "ordeal of familiarity survive" nie.

Lys van afbeeldings

- 1 & 2. WILLEM STRYDOM (1945-) *Ingangsbeeld* (1988). Staal, geelkoper en brons. 2,42 m hoog. Johannesburg: RAU-Versameling. Foto: Paul Schneider.
3. MARCEL DUCHAMP (1887 - 1968) *Fontein* (1917). Readymade, 3e weergawe (oorspronklike 1917, verlore). Urinaal op agterkant geplaas, 62 cm hoog. Milaan: Galleria Schwarz. Afbeelding: Lucie-Smith 1977:33.
4. PABLO PICASSO (1881-1973) *Kop van 'n bul* (1943). Brons, 42 cm hoog. Versameling van die kunstenaar. Afbeelding: Kahnweiler 1973:145.
5. ANDY WARHOL (1930-1989) *Brillo Boxes* (1964). Syskerm op hout, 33 x 40, 5 x 29 cm. Los Angeles: Dwan Gallery. Afbeelding: Lippard 1966:100.
6. ROBERT RAUSCHENBERG (1925-) *Bed* (1955). Gemengde media met kussing en donscombers, 185 x 77,5 cm. New York: Leo Castelli. Afbeelding: Rubin 1978:451.

Bibliografie

- ADORNO TW
1970. *Ästhetische Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. (Gesammelte Schriften 7).
1973. *Einleitung in die Musiksoziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. (Gesammelte Schriften 14:169-433).
1984. *Aesthetic theory*. London: Routledge & Kegan Paul.
- BEARDSLEY MC
1982. *The aesthetic point of view*. Ithaca: Cornell University Press.
- BÜRGER P
1980. *Theorie der Avantgarde*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- COHEN T
1977. A critique of the institutional theory of art: The possibility of art. *Dickie & Sclafani* 1977:183-194.
- DANTO AC
1964. The artworld. *Journal of philosophy* 61:571-584.
1981. *The transfiguration of the commonplace*. Cambridge: Harvard University Press.
- DICKIE G
1974. *Art and the aesthetic. An institutional analysis*. Ithaca: Cornell University Press.
1984. *The art circle: A theory of art*. New York: Haven.
- DICKIE G & SCLAFANI RJ (eds)
1977. *Aesthetics. A critical anthology*. New York: St. Martin's.
- HABERMAS J
1988. *Der philosophische Diskurs der Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HAUSMAN CR
1989. *Metaphor and art. Interactionism and reference in the verbal and nonverbal arts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KANT I
1793. *Kritik der Urteilskraft*. Berlin: Lagarde.
- LORD C
1980. Convention and Dickie's institutional theory of art. *British journal of aesthetics* 20:322-328.
- LÜDKE WM (Hrsg)
1976. *Theorie der Avantgarde. Antworten auf Peter Bürgers Bestimmung von Kunst und bürgerlicher Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LÜDEKING K
1988a. *Analytische Philosophie der Kunst*. Frankfurt am Main: Athenäum.
1988b. *Does analytical aesthetics rest on a mistake?* *Woodfield* 1990:123-127.
- OEHLER D
1976. Hinsehen, Hinlangen: Für eine Dynamisierung der Theorie der Avantgarde. Dargestellt an Marcel Duchamps *Fontain*. *Lüdke* 1976:143-165.
- ORTEGA Y GASSET J
1968 (1925). *The dehumanization of art and other essays on art, culture and literature*. Princeton: Princeton University Press.
- SANKOWSKI E
1980. Free action, social institutions, and the definition of art. *Philosophical studies* 37:67-79.
- SCLAFANI RJ
1970. Art and artifactuality. *Southwestern journal of philosophy* 1:103-110.
- TILGHMAN BR
1984. *But is it art? The value of art and the temptation of theory*.

- Oxford: Basil Blackwell.
- VAN DER MERWE WL
1990. *Metafoor: 'n Filosofiese perspektief*. Bloemfontein: VCHO.
- WEITZ M
1956. The role of theory in aesthetics. Weitz 1970:169-180.
- WEITZ M (ed)
1970. *Problems in aesthetics*. London: Collier-Macmillan.
- WOLFF J
1983. *Aesthetics and the sociology of art*. London: Allen & Unwin.
- WOLLHEIM R
1980 (1970). *Art and its objects*. London: Cambridge University Press.
- WOLTERSTORFF N
1980. *Art in action: toward a Christian aesthetic*. Grand Rapids: Eerdmans.
- WOODFIELD R (ed)
1990. *Proceedings: XIth international congress in aesthetics, Nottingham 1988*. Nottingham: Nottingham Polytechnic Press.

Pieter van Veuren

The end of (some) ideologies

Summary

Recent political developments in Eastern Europe and South Africa raise the question whether we are now witnessing the end of Marxist-Leninist socialism and apartheid. In this essay it is argued that there is some justification for the use of the phrase "end of ideology" only in a qualified way. The "classical" notions of an "end of ideology" (as proposed by Bell, Mannheim and Marx) are inadequate to explain the demise of the ideologies mentioned above. The demise of Eastern Bloc socialism and apartheid should rather be attributed to a variety of social, economic and political factors. The vast processes of social engineering initiated by these ideologies relied heavily on utopian legitimation. The collapse of this legitimation in present circumstances hastened the "end" of apartheid in South Africa and Marxist-Leninist socialism in Eastern Europe.

Die einde van (sommige) ideologieë

Resente politieke ontwikkelinge in Oos-Europa en Suid-Afrika laat die vraag ontstaan of ons nou die einde van Marxisties-Leninistiese sosialisme en apartheid aanskou. Hier word betoog dat daar regverdiging bestaan om die frase "einde van ideologie" slegs in 'n gekwalifiseerde sin te gebruik. Die "klassieke" idees van 'n "einde van ideologie" (dié van Bell, Mannheim en Marx) is nie by magte om toereikende verklarings vir dié verval te gee nie. Die verval van Oosblok-sosialisme en apartheid moet toegeskryf word aan 'n verskeidenheid van sosiale, ekonomiese en politieke faktore. Die groot prosesse van sosiale rekonstruksie wat deur dié ideologieë aan die gang gesit is, is sterk ondersteun deur 'n utopiese legitimasie. Die verval van dié legitimasie onder die huidige omstandighede het die verval van apartheid in Suid-Afrika en Marxisties-Leninistiese sosialisme in Oos-Europa verhaas.

*P van Veuren, Department of Philosophy
Rand Afrikaans University, PO Box 524, Johannesburg 2000*

The years 1989 and 1990 witnessed the apparently irreversible demise of Marxist-Leninist socialism in Eastern Europe and racial apartheid in South Africa as operative totalitarian ideologies, ie as ideologies which shape the social, cultural, political and economic arrangements of specific communities in an ongoing way.¹

But what does it mean in a more precise sense to speak of the “demise” or “end” or “withering” of the ideologies mentioned above, or perhaps even of an end of the phenomenon itself? And what implications do the events referred to above have for our understanding of the way totalitarian ideologies function?

This essay addresses these questions. I discuss some of the classical “end of ideology” theses which still determine the parameters of the discussion on the end of ideology in order to gauge their relevance for the historical events at present taking place in Eastern Europe and in South Africa, and draw some inferences from this discussion for our understanding of the way in which totalitarian ideologies function.

1. The “classics” on the “end of ideology”

The “end of ideology” became the subject of an extensive debate after the publication of Daniel Bell’s book *The end of ideology* in 1960 (Lipset 1972). This debate focussed attention on analogous ideas in the works of Karl Mannheim and Karl Marx. The following comparison of the relevant theories of these authors highlight the differences between their theories by discussing them in a reversal of the temporal sequence. The question whether Marx’s theory had any influence on Mannheim, and whether one or both of them had any influence on Bell, will be disregarded. Viewing their theories in a reversal of the temporal sequence helps to highlight some interesting differences between them and to isolate the fundamental theses on which they agree.

1.1 Bell

The title of Bell’s book can be somewhat misleading. Bell’s “end of ideology” thesis has been misinterpreted as a statement that ideology as such has come to an end. However, even a cursory reading of his book does not support this interpretation: his thesis is that a specific ideology, ie Marxist-communist ideology, has come to an end in the highly industrialized or post-industrial societies of the West. It seems therefore that the title of the final chapter of the book is

1 Reworked version of a paper presented at the World Conference of Philosophy, Nairobi, Kenya, 21-25 July 1991.

a more adequate formulation of his main thesis: "The End of Ideology in the West".

Bell also states explicitly that while in the Western world the ideological age has ended because the old 19th century ideologies and intellectual debates have become exhausted, new ideologies of colour and nationalism are being fashioned in Asia and Africa. Bell's theory of the end of Marxist-communist ideology boils down to this: 19th century ideologies were universalistic, humanistic and fashioned by intellectuals. Moreover, they had a strong utopian impulse which expressed itself in the belief that "reason" would become dominant in history and produce the perfect society. In this respect 19th century ideologies have an element of chiliastic thinking, ie a commitment to action and a blind faith in the inevitable arrival of utopia (Bell 1960:372).

Bell's main hypothesis is that there is a negative correlation between the degree of economic development and the intensity of ideology in a given society. In the post-industrial societies of the West the ideological systems of the 19th century, in particular Marxism, have been replaced by a rough consensus on the acceptance of the welfare state, the desirability of decentralized power and a mixed economy, and political pluralism (Bell 1960:373). In these societies Marxism is exhausted: it has lost its "truth" and its power to persuade the radical intelligentsia. Bell's position can be summarized as follows: a 19th century ideology like Marxism loses its appeal in post-industrial Western societies where economic inequality and inequality of privileges have been reduced and it has become a general interest to stabilize the existing good or (nearly good) society.

1.2 Mannheim

Mannheim's thesis of the end of ideology pre-dates Bell's thesis by about 30 years, and is formulated in his 1929 book *Ideology and utopia*. Mannheim's thesis states not only the end of ideology but also the end of the *concept* of ideology.

Mannheim views ideology as distorted ideas and representations of an existing social order; its main function is to safeguard the interests of a dominant class in a society (Mannheim 1960:184). Because of their inherent distortion ideological ideas and representations are not congruent with existing social reality. But non-congruence with existing reality is also characteristic of utopian ideas. The way in which utopian ideas are "situationally transcendent", however, distinguishes them from ideological ideas: if realized, utopian ideas would not conserve the status quo but explode it (Mannheim 1960:185). Nevertheless, both kinds of ideas are socially conditioned - as for example in Marx's dictum that the ruling ideas of an epoch are the ideas of the ruling class of that epoch.

Mannheim (1960:69) tries to show that the *concept* of ideology marks a certain stage in the development of consciousness, a development which is only

completed with the insight that the thought of all groups in a society is socially conditioned. This insight marks the stage of consciousness represented by the sociology of knowledge. On the one hand, therefore, one could say that in Mannheim the thesis of the "end of ideology" is stated as an epistemological thesis: the very concept of ideology "ends" in the sense that it is both liquidated and conserved by way of an Hegelian "Aufhebung" in the sociology of knowledge. On the other hand ideologies (and utopias) as reality-transcending ideas are losing their force and appeal to truth too because Europe is no longer a world in the making. Industrialization will eventually elevate the "lower strata" of society to the position already attained by the dominant classes (Mannheim 1960:232). When there are no more social strata struggling for ascendancy, utopian projections too will wither away (Mannheim 1960:187).

1.3 Marx

In Marx ideology is a function of the relationship between people who produce and reproduce the social conditions of their existence through labour in the domain of nature. Ideology is a necessary moment of this process of interaction with nature through labour because of the historical limitations of the means of production and the inevitable division of labour in all societies up to the present. The division of labour is the basis of all other differentiations in society, including the division of society into classes on the macro-level: the dominant class(es) whose needs can be satisfied by the limited means of production, and the dominated and exploited class(es). The division of society in classes and the tensions and contradictions produced by this division give rise to ideology as an effort to resolve the divisiveness and contradictions on the level of consciousness (Marx 1968: 346ff, 378ff). However, ideological resolution of social contradictions and conflict is not a real solution; rather, it is a negation and concealment of the contradictions and conflict.

In Marx there are two distinct notions of "the end of ideology". In the first place there is the end of feudal ideology, ie of a specific ideology. According to Marx the French Revolution made it possible for proletarians to elevate themselves above the proletariat by destroying the domination of the aristocracy. However, they could only do this by becoming bourgeois themselves. The French Revolution did not destroy all relations of domination: the basis of the dominant class was enlarged with the result that the contrast between the dominant and dominated classes became more pronounced. The resultant tensions and contradictions between the two classes which now constitutes society provide the social basis of bourgeois ideology.

With bourgeois society the development of the means of production and of social relations have reached a critical stage. The historical conditions are now present to eliminate ideology for all time by "the practical overthrow of the actual

conditions which gave rise to this idealistic humbug" (Marx 1968:368). In Marx's view revolutionary practise is the only way to overcome ideology at its roots by eliminating the contradictions which give rise to it. In a post-revolutionary classless society the very conditions which give rise to the formation of ideological deceptions and distortions will have been eliminated. This, then, is the second notion of an "end of ideology" in Marx: it is eliminated from history for all time.

1.4 Applicability to Eastern Europe and South Africa

None of the theories of "the end of ideology" which I have reviewed above give an adequate account of the demise of Marxist-Leninist socialism in Eastern Europe and of apartheid in South Africa during the past two years. This becomes clear when one considers that these have a common theoretical framework which can be formulated as two connected theses.

1. *Ideologies are fundamentally historical phenomena* in that their genesis and eventual demise is historically conditioned. *Because* ideologies have an origin in history they can also have an end in history. In Bell and Mannheim the end of ideology has a geographic location in post-industrial Western Europe and the USA. The full scope of Mannheim's idea of an end of ideology, however, includes its end on the level of reflective consciousness: the concept of ideology is relegated to a surpassed phase in the development of consciousness. Marx envisages a universal or global end of ideology inasmuch as the proletarian revolution is conceived as a global revolution.

2. The second thesis may be called the *equilibrium thesis*. The process of historical (technological and economic) development tends to create a state of social equilibrium, ie a state in which there is no tension between economic and social classes in society because they have withered away (or have been abolished by means of a revolution, in the Marxian view).

As a formulation of the historical conditions of the end of ideology the equilibrium thesis seems to be vacuous in the face of events in Eastern Europe and in South Africa during the past two years.

In Marxist theory socialism is a transitory phase in the development of communism. However, socialism as a "transitory phase" has lately acquired an ironic meaning for which Marxist theory has made no provision. Marxist-Leninist theory does not make provision for its own failure because of its confidence in its own ability to get a theoretical grip on the totality of the historical process and its motive forces. This theory has been labouring under the misapprehension that it has become one of the motive forces of the historical process, at least in the sense that it has become a contributing and controlling force which could hasten the process of the decline and failure of capitalism, marked by phenomena such as the impoverishment of the industrial work force, class conflict, economic crises, technological stagnation and ecological disasters. These very

phenomena, however, seem to have preceded and attended the demise of Marxist-Leninist socialism in Eastern Europe.

It seems, therefore, that the conditions of the demise of socialism in Eastern Europe are not economic and social conditions which one could associate with societies in a state of "equilibrium", but rather the very opposite conditions of crisis and disequilibrium. The same point can be made for the conditions attending the demise of racial apartheid in South Africa.

2. Eastern Europe and South Africa: some analogies

There are some plausible analogies between the demise of socialism in Eastern European countries and the withering of apartheid in South Africa. There are of course also disanalogies², but a review of the most important analogies could contribute to highlighting certain factors which might not appear in their full significance from a perspective limited to the Southern African scene.

It is, moreover, not pure chance that the processes mentioned above are contemporaneous. A factor which is probably responsible for the contemporaneous demise of Eastern Bloc socialism and apartheid in South Africa is Michael Gorbachev's policy of military non-intervention in the "reform" process in countries in Eastern Europe. The threat of Red Army or Warsaw Pact intervention to prop up unpopular communist regimes in Eastern Europe in the face of popular uprisings has had a deterrent effect on popular protest and reform initiatives since the invasions of Hungary in 1956 and Czechoslovakia in 1968. The significance of the removal of this threat for South Africa lies in the perception of the ruling Nationalist Party that Soviet imperialism has been shelved and that many of the Eastern Bloc countries which have given ideological, military and financial support to South African liberation movements are moving away from Marxist-Leninist socialism and are mainly preoccupied with their own affairs. Russian and Eastern European developments during the past few years have apparently weakened the position of the liberation movements and diminished the "Red Danger" to such an extent as to make negotiations with the liberation movements about the dismantling of apartheid a viable proposi-

- 2 For example: the satisfactory resolution of the Namibian problem and the accord reached about withdrawal of Cuban forces from Angola opened up new avenues for tackling South Africa's internal problems; during the past decade the nationalist government has also been subjected to a concerted effort by the international community to force it to come to terms with the political demands of the black population. Another specific of the South African situation during the past few years was the intensification of the "armed struggle" by the ANC.

tion (in the perception of the Nationalist Party).

On a deeper level structural similarities underlie the more apparent analogies between the demise of socialism in some Eastern European countries and the demise of racial apartheid in South Africa. Marxist-Leninist socialism and apartheid are both totalitarian ideologies which subordinate all spheres of life - economic, social, legal, aesthetic and religious - to their central intent, the creation of a specific type of humanity. In order to achieve this, both used totalitarian and autocratic social engineering. In Eastern Europe this type of social engineering is exemplified in the imposition of rigid political structures and the creation of a command economy; in South Africa it is exemplified in the enactment of the whole gamut of apartheid laws which regulated all details of economic, social and cultural life.

One of the most striking analogies between the demise of socialism in Eastern Europe (Schöpflin 1990:6) and apartheid in South Africa is the relative ease with which fundamental tenets and obsessions of these ideologies were dumped. On the surface not much was needed to get both processes going, and once started, both progressed with breathtaking speed. For example: because the Kádár regime in Hungary could muster little support and resisted reform, the Hungarian Communist Party removed Kádár from office in May 1988 and installed a new politburo. By October 1989 the Communist Party had concluded that it must undergo radical change and dissolved itself in order to undergo a rebirth. This procedure freed both parliament and the government from party discipline and measures to ensure that bases of Communist Party power were eliminated were enacted by law (eg the liquidation of the party's private army, the banning of Communist Party cells from workplaces and public accounting by the Communist Party for all its property). Thereupon Hungary became a liberal republic, waiting for elections to be held in the spring of 1990 (Schöpflin, 1990:8). In South Africa, after De Klerk's epoch-making speech on 2 February 1990 in which the ANC, PAC and the SAPC were unbanned, Nelson Mandela was released from police custody on 11 February and the first Groote Schuur meeting between the Nationalist Government and the ANC to facilitate negotiations took place on 2 May 1990.

The manner of the demise of Marxist-Leninist socialism in Eastern European countries and of apartheid in South Africa suggests that a variety of connected factors rather than a single factor contributed to the processes. Analogies may be found in the following factors.

2.1 Economic decline

Eastern European economies have been structured as command economies and have produced bureaucratic monopolies which are notoriously efficient only in producing shortages rather than surpluses. According to Ante Mar-

kovic, the Yugoslavian Prime Minister, socialism is in a state of crisis because no one form of socialism had been able to solve the problems of either efficiency or political democracy. The worldwide failure of socialism should be blamed on dogmas and delusions, particularly about the nature of the market. Socialists, according to Markovic, had mistakenly identified the market with capitalism, although it was one of the achievements of civilization which cannot be negated without serious consequences (Latey 1989:131-2)³. Prybyla (1989:24) lists some of these consequences: stagnating growth rates, stagnating labour productivity and technological backwardness, massive waste, inability to compete on world markets, external debt, chronic shortages and excess demand, demoralization of the labour force and the consumer.

Many of the ailments of Eastern European economies - such as waste of capital resources, stagnating or declining productivity and growth rates, balance of payment problems and inflation - can also be found in the South African economy. The latter is putatively a free market economy but it has suffered massive state intervention and control in the enforcement of apartheid. The major (black) part of the industrial work force is under-educated and under-trained because of more than 40 years of "Bantu Education" and job reservation (up to 1981). Since 1985 the suspension of international credit to the country and sanctions have also contributed to the decline. Since 1981 annual real growth has averaged less than one half of a percentage point, employment creation has virtually ground to a halt and the average annual inflation rate has been approximately 15 per cent (RSA 1988).

2.2 Repression of reform and failure of "reform"

Both Poland and Hungary experienced failed national uprisings against communist rule; the first rise of the Solidarity movement in Poland occurred in

- 3 Bugajski (1989:58) formulates some of these problems for Poland and Hungary: "All indicators show a consistent economic decline in Poland. Its debt to the West, the largest in Eastern Europe is nearing \$42 billion [...] The country's Domestic Net Material Product in 1988 was 8 percent below the 1987 level [...] On the domestic market inflation was running at over 100 percent, and real incomes dropped by nearly 20 percent between 1980 and 1987, while output declined and goods became scarcer [...] Similarly to Gierek's Poland, Kádár's Hungary bought its temporary prosperity through Western loans and now has accumulated the largest per capita debt in the Soviet bloc - about \$18 billion [...] Inability to earn or borrow hard currency has worsened the balance of payment deficit, now pushing 20 percent, and living standards have been falling steadily, with real income dropping by 3 per cent in 1988. An estimated 40 percent of the population lives below the official poverty line [...]"

1980. The communist leadership in these countries instituted reforms after these events in an effort to stabilize their societies, but without affecting the basic systems of the political bureaucracy and the centralized economic planning. Since the early 1980s the Polish authorities have permitted small private enterprises to operate in manufacturing and services but have also hampered growth by regulations against expansion and by high taxation. Since the late 1960s Hungary has loosened central planning, decentralized sectors of the economy and has permitted the expansion of private and cooperative ventures. These reforms have, however, been implemented unevenly and did not do much to change the basic structure of state socialism (Bugajski 1989:58).

As to political reform it is informative to cite the authors of *The Regulatory Conception of the Law on Self-Government* (Ministry of Home Affairs, Hungary, 1990) at some length: "In 1950 a council system similar to the solutions of the Stalinist state organization was introduced in Hungary. The primary task of this local system was the servile execution of the overcentralized economic control and the radical transformation of society directed from above [...] This council model was gradually improved on in later years. The most important correction was incorporated in the Council Act of 1971, which built several more democratic solutions of decentralization pointing towards self-government into the old system. Nevertheless, the basic characteristics of the centralized council system hardly changed: the economic, legal and institutional pre-conditions of the establishment of a true self-governing system simply did not obtain [...] *By today the council system patched up by various attempts at modernization has fully depleted its reserves*" [my italics].

Much the same point can be made in connection with attempts to reform apartheid during the 1970s and the 1980s. The 1970s was characterized by efforts of the Vorster government to stabilize the situation in South and Southern Africa by a policy of détente and the partial scrapping of "petty apartheid" (Liebenberg 1990:42). The 1980s was characterized by PW Botha's efforts to institute a functional adaptation of "grand apartheid". These adaptations, which culminated in the tricameral constitution of 1983, were meant to give apartheid a new image without making any concessions as to separateness and white power (Liebenberg 1990:46; 113); blacks were specifically excluded from power and were supposed to exercise their political rights in their own "national states". Instead of stabilizing the political situation, the new constitution mobilized blacks to form new structures of resistance (the UDF and the National Forum) and to politicize black trade unions and the churches to a still greater extent. The Botha regime retaliated with the auxiliary ideology of the "total onslaught", with extensive militarization of society and finally with the proclamation of a general state of emergency in 1986, to stem the violent protest which had wracked the country since 1984. These steps can be interpreted as an implicit acknowledgment that the regime's political and moral reserves to prop up apartheid by

“reform” had been depleted. Omar (1988:5) concluded in 1987: “The original concept of reform has either outlived its utility or been overtaken by events [...] The present face of reform is unacceptable to most opposition politicians, and confuses the white electorate. In the international arena it is viewed with scepticism.”

2.3 Loss of legitimacy

A decline in legitimacy is identified by various authors as an important factor in the decline of Marxist-Leninist socialism and of the withering of apartheid.

According to Schöpflin (1990:5) Soviet type systems which were imposed on East European countries after the Second World War never sought or gained popular approval and legitimacy through open elections. Schöpflin ties up the rapid dissolution of communist-type systems with a failure in the self-legitimation of authoritarian elites in Eastern Europe: they sustained themselves in power not just through force and threat of force, but, more importantly, they had some vision of the future by which they could justify their positions and actions to themselves (1990:6). Schöpflin is of the opinion that a vital nexus in the process of delegitimation in both Poland and Hungary was the loss of the support of significant sections of the critical intellectuals and the intelligentsia. When the supporting intellectuals defected and began to communicate a realistic picture of the negative effects of Marxist-Leninist socialism to the public sphere, the system lost an important base of support and legitimation. Mass public protest and organized strikes (Solidarity in Poland in 1988) drove the point home to the rulers that their position had become untenable.

In South Africa the apartheid system was unilaterally imposed on the country after the Nationalist Party came to power in 1948 in an election from which blacks were excluded. The system never had any real legitimacy among the disenfranchised black population. Among the white population it did have legitimacy to the extent that initially Afrikaners, but after 1961 a significant part of the white population as a whole identified with it in the belief that the system expressed their aspirations and could deliver the goods expected from it (eg greater job security, high profits and incomes, cheap labour, social security and a high standard of living). In the 1980s, however, apartheid “lost much of its manipulative utopian elements and [its] practical counter-productiveness became widely exposed. The more so as it failed to live up to the ideal of guaranteeing white security by promoting racial harmony through separation” (Van Vuuren 1985:54).

Mass black protest against institutionalized apartheid in South Africa has a history which reaches back to the Defiance Campaign (1952). Since the Soweto riots of 1976 black protest has repeatedly flared up. In the middle 80s it became endemic and was accompanied by an effort to institute an alternative admini-

stration in the townships (eg street committees, people's education and rent boycotts). These events severely damaged the legitimacy of the regime in the eyes of the international community for it appeared that parts of South Africa were becoming ungovernable. A general state of emergency (June 1986) was necessary to suppress the protest and the general anarchy into which it threatened to degenerate.

Criticism of apartheid by white intellectuals has a long history. However, it was only since the 1970s that considerable numbers of Afrikaner intellectuals demonstratively abandoned the ideology by leaving the "laager" (eg Beyers Naudé, Nico Smit, Van Zyl Slabbert) or questioned the fundamentals of the ideology (eg Johan Degenaar, André du Toit and Willie Esterhuysen). The decision of many Afrikaner intellectuals to confer with the ANC (at the Dakar Conference, July 1987) in the face of opposition by the Botha government can be seen as a clear signal of loss of confidence in the regime. The talks by various groups with the ANC since the Dakar Conference had the important effect of de-demonizing the organization in the perception of the white population and of preparing the way for the De Klerk government to enter into talks with the ANC about negotiating away apartheid.

3. The failure of utopian legitimation

What implications does the demise of Marxist-Leninist socialism and apartheid have for understanding the way in which totalitarian ideologies like these function? In answering this question I shall elaborate on some pointers given by Schöpflin and Van Vuuren concerning a close connection between ideology, utopia and legitimation and argue that the rapidity of the collapse of both ideologies is mainly due to a failure of utopian legitimation.

It has become customary to distinguish ideology from utopia in the following way: utopia negates the status quo while ideology justifies the status quo. This rather simplistic distinction glosses over the complexities of the relation between ideology and utopia. The authors on the end of ideology discussed above treat the relation between ideology and utopia in different theoretical frameworks and reach different conclusions about the relation between them, ranging from a dissociation between ideology and utopia to identification of the two.

In the Marxian theoretical framework utopia is not opposed to ideology but rather to science in order to disclaim any connection at all between "scientific socialism" and utopia. The polemics of the *Communist Manifesto* against "utopian socialism" traces a path of degeneration of utopian socialism into ideology. What started out as an abstract negation of bourgeois society in the early stages of the development of the proletariat becomes a negation of class conflict in the phase of the full development of the proletariat. "Scientific

socialism", on the other hand, is in part a theory of the actual historical development of the proletariat and the material conditions of its liberation, and in part the organization of the proletariat into a revolutionary force (Marx 1968:556ff). In short: utopian ideas are abstract ideas about the future in the sense that they are divorced from historical reality. They are products of uncontrolled fantasy and for this reason tend to proliferate: each of the many different and incompatible utopias claims to be "the best possible plan for the best possible society" (Marx 1968:557). Their main characteristic is that they cannot be realized in practice because the conditions for their realization are not at hand. The future which can be concretely realized has as its condition the liberation of the proletariat.

Mannheim's reflection on the relation between ideology and utopia leads him to a conclusion which is the direct opposite of Marx: utopian ideas are those which are realized while ideological ideas are not realized. In Mannheim's view there is a connection between what he calls the ideological and the utopian states of mind: both are incongruent with the state of reality in which they occur; but only those orientations which, when they pass over into conduct, tend to shatter the reality in which they occur, are utopian. The ideological orientation has things which transcend actual existence as objects, but is effective only in the realization and maintenance of the existing social order (Mannheim 1960:173).

This "theoretical and completely formal" distinction between utopias and ideologies is problematical on Mannheim's own account because it does not enable one to determine in a given case what is ideological and what is utopian. "Realizability" is always an evaluation from the point of view of a given existing social order (Mannheim, 1960:177). However, the *ex post facto* criterion of *realization* makes a distinction possible: those ideas which were adequately realized in a social order which succeeded a previous one, are relative utopias while those which were not realized are merely distorted representations of a past or potential social order, and therefore ideological (1960:184). This criterion, however, is also highly problematical. What guarantee can there be that ideas which "shatter" a given social order are also the ideas that are "realized" in the subsequent one? Are all transcending ideas which are not "realized" in a given social order necessarily ideas which only support and legitimize that order? Why then are some of them revived at later stages in history?

Bell does not seem to make any conceptual distinction between ideology (specifically Marxist socialism) and utopia. He refers to socialism as an "eschatological movement" (Bell 1960:277) which is mainly oriented towards a future goal and consequently neglects the means to reach the goal. A simple conflation of ideology and utopia, however, seems to impair the use of these words and to give rise to confusion. Neither a total dissociation nor a total identification of ideology and utopia is supported by available evidence - for example the ideologies of Marxist-Leninist socialism and apartheid.

Notwithstanding the emphasis on analysis of the concrete historical process and the limitation of projections into the future to "the next step" in the dialectical process (Lenin), it is incontrovertible that "scientific socialism" made far-ranging and even utopian projections into the future. For example, socialism itself is seen as a transitory phase on the way to communism. The *Communist Manifesto* projects a post-revolutionary scenario in which class distinctions have disappeared and production is in the hands of associated individuals. The state will lose its political character as a means of oppression of one class by another. Instead of a society divided into classes there will be an association of individuals in which the development of one individual is the condition for the development of all (Marx 1968:548). In this situation the division of labour and the contrast between mental and physical labour will have disappeared. The forces of production will have been liberated, shortages eliminated, and everyone will contribute according to his abilities and receive according to his needs (Marx 1933:14). The struggle for existence will have ceased and man will become really human (Engels 1966:179). To the extent that these projections are infused with the pathos of perfection, they are utopian. Most of them reach out beyond "pre-history" to the final epoch of history in which revolutionary change of society will be both unnecessary and impossible.

One of the main tenets of the racial ideology of apartheid is that apartheid is a transitory phase which will end in a variety of races living in freedom, each in its own national state. According to this scenario of the future there will be no "horizontal" separation between the races (entailing domination) but a "vertical" separation (without domination) (Cronjé 1947:103). This future of racial separation and purity will be a restitution of the perfection of God's original creation which has diversity and separation (of species and races) as structural principles (Cronjé 1945:10). In the final state of apartheid there will be no tensions between the races and competition of interests will have ceased completely. Then the creative forces of each community will be unleashed and employed in the self-realization of the group (Cronjé 1947:103). Utopian pathos is quite unmistakable in the following pronouncement by Cronjé (1945:195): the "new system" in South Africa will be "a system which is the realization of Christian National Socialism [...] a system which will not only initiate a new order [...] but also a new mankind which will be Christian and national and socialistic, a system which will also be the incarnation of the new view and ethos of labour."⁴

4 Cronjé's publications gave a coherent and quasi-scientific expression to the ideology of apartheid, thereby giving it an air of intellectual respectability. They also provided the implementation of the ideology with an ethical and theological justification. It would not be far fetched to compare the influence which his major publications had in establishing the ideology as a source for government policy in the "apartheid revolution" with the influence of (for example) Hitler's *Mein Kampf*

The utopian elements in Marxist-Leninist socialism and apartheid are not incidental by-products of these ideologies, or only functional in the early stages of the rise to prominence of a certain class or group. In their operation, when both had attained political power, they claimed to be transitory phases in a development to an end-state. To the extent that legitimacy is something which is generated by a particular political system, the "transitory phase" requires more legitimacy than the amount it can actually generate. In both cases the transitory phase was seen as a phase of "Aufbau", of massive social engineering which required a high input of resources, demanded privations and sacrifices and entailed some danger, without any immediate reward. In these circumstances the utopian elements of these ideologies functioned as supportive legitimization from the future for the present. The present of the "transitory phase" legitimized and reproduced itself by taking out a draft on the future, as it were, to gain the consent and the support of the people for the enterprises and institutions of the "transitory phase". The imperfections of the present are also made to appear insignificant in the light of the fulfillment and perfection of the future. In short, the utopian elements of socialism and apartheid effectuated a suspension of dissociation and discontent with the economic and political systems in their respective "transitory phases".

The utopian elements in Marxist-Leninist socialism and in apartheid not only have the legitimating function discussed above but are also operative in the integrative function of these ideologies. A social group (not necessarily a class) needs to localize itself in time and to overcome the divisiveness of time. The past and present of the group is primarily integrated from the future: it is an orientation towards the future which establishes unity in the group and gives the action of the members of the group a socially integrated character. It is only in the light of an expected future that the origin and the progression through time of the group become meaningful and acquire the character of destiny in the self-interpretation of the group and its leaders.⁵

The "transitory phases" of Russian and Eastern European socialism as well as apartheid were running into serious difficulties since the 1970s. The "imperfections of the present" - some of which were discussed above - showed that notwithstanding (and in many instances because of) all efforts at planning and social engineering Marxist-Leninist socialism and apartheid had arrived at situations which were the very opposite of those which were initially intended.

That utopian legitimization of the "transitory phases" of both Marxist-Leninist socialism and apartheid had been exhausted became apparent in the proclamations by ideologues that socialism and apartheid (towards the end of the Breschnev and Botha eras) had actually succeeded and that they had now

in the National Socialist take-over in Weimar Germany.

5 Cf Mannheim's (1960:188) remarks on the function of time.

entered into their final phases. In the face of the enormity of the imperfections of the present these proclamations could not but appear bizarre. Because the utopian element in both Marxist-Leninist socialism and apartheid is constitutive of the self-interpretations of these ideologies (eg as “transitory phases” and as having a “destiny”) the exhaustion of their utopian legitimation is also an exhaustion of the whole of these ideologies. This seems to be the main reason for the speed with which they have been or are in the process of being completely abandoned as sources of government policy and motivation for coherent social action. In this sense they have become “inoperative”.

With regard to the question posed at the beginning as to the sense of the phrase “the end of ideology”, it seems that it is only in this qualified way that one can speak with some justification of the “end” of ideologies such as Marxist-Leninist socialism and apartheid. It is important, however, to bear in mind that in a certain sense these ideologies have not “ended”.

The author of *The End of Ideology* has also stated the following about the persistence of ideologies:

A truly powerful ideology opens up a new vision of life to the imagination; once formulated, it remains part of the moral repertoire to be drawn upon by intellectuals [...] unlike economies or outmoded technologies, they do not disappear [...] thus an ideology gnawed at, worried to the bone, argued about, dissected, and restated by an army of essayists, moralists, and intellectuals becomes a force in its own right (Bell 1976:60).

The “moral repertoire” referred to above is, in terms of my argument, the repertoire of utopian ideals which are as yet unfulfilled. They are the elements of ideologies which are preserved in the reservoir of cultural tradition, to be revived from time to time, to be drawn on by intellectuals, political parties, or even groups with no immediate interest in political power.

Because of their totalitarian character the demise of Marxist-Leninist socialism and apartheid has left a partial vacuum in the field of social, political and economic relations. In this partial vacuum long established certainties have fallen away, pretensions at a monopoly of truth have been abandoned, and positions which in the old order were far apart have suddenly drawn closer together (eg the Nationalist government and the ANC now occupy the political “middle ground” with extremes to the “left” and the “right”).

Bibliography

- BELL D
1960. *The end of ideology*. Glencoe, Illinois: The free press.
1976. *The cultural contradictions of capitalism*. London: Heinemann.
- BUGAJSKI J
1989. Eastern Europe at the midnight hour. *The world & I* November 1989: 56-61.
- CRONJÉ G
1945. 'n *Tuiste vir die nageslag*. Johannesburg: Publicité Handelsreklamediens.
1947. *Regverdige asse-apartheid*. Stellenbosch: Die Christenstudenteverenigingsmaatskappy van Suid-Afrika.
- ENGELS F
1966. Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft. Fetcher 1966: 145-181.
- FETCHER I (ed)
1966. *Karl Marx Friedrich Engels*. Frankfurt: Fischer.
- LATEY M
1989. The general crisis of socialism. *The world today* 45(8-9): 131-134.
- LIEBENBERG I
1990. *Ideologie in konflik*. Johannesburg: Taurus.
- LIPSET MS
1972. Ideology & no end. *Encounter* 39(6): 17-22.
- MANNHEIM K
1960. *Ideology and utopia*. London: Routledge & Kegan Paul. (German edition Bonn: F. Cohen, 1929).
- MARX K
1933. *Critique of the Gotha programme*. London: Lawrence & Wishart.
1968. *Die Frühschriften* (Hrsg S. Landshut). Stuttgart: Alfred Kröner.
- MINISTRY OF HOME AFFAIRS, HUNGARY
1990. The regulatory conception of the law on self-government. Budapest.
- REPUBLIC OF SOUTH AFRICA, BUREAU OF INFORMATION
1988. *Official year book of the Republic of South Africa 1988-89*. Pretoria: Dept of Foreign Affairs.
- OMAR I
1988. *Reform in crisis*. Johannesburg: Jonathan Ball.
- PRYBYLA JS
1989. The failure of socialist economics. *The World & I* November 1989: 24-41.
- SCHÖPFLIN G
1990. The end of communism in Eastern Europe. *International affairs* 66(1): 3-16.
- SERFONTEIN H
1990. 'Volkstaat' 'n radikale afwyking van Verwoerd. *Vrye weekblad* 28 Sept 1990: 10.
- VAN VUUREN W
1985. Domination through reform: The functional adaptation of legitimizing strategies. *Politikon* 12: 47-58.
- WAXMAN CI (ed)
1969. *The end of ideology debate*. New York: Simon & Schuster.

D Sarinjeive

Discourse and counter-discourse

A reading of the discourse on 'People's education for people's power' 1985 - 1987

Summary

The discourse on 'People's education for people's power' is analysed to show the multiple meanings generated. The focus is on the keywords 'people', 'education' and 'power' to show how they comprise layers of contradictory meanings, which inevitably work against one another. The utterances of participants in this discourse show how the semantic field of the keywords reflects differing perceptions. At one level the contradictory meanings lead to ambiguity and confusion; at another, they show the Jekyll- and Hyde-faces of the discourse. The Jekyll-face is forward-looking and reformist, while the Hyde-face is backward-looking and reactionary. The presence of this Hyde-face in the discourse has far-reaching implications not only for education but for the discourse of reform as a whole.

Gesprek en teenspraak 'n Analise van die diskoers rondom 'People's education for people's power'

Die gesprek oor die slagspreuk 'People's education for people's power' word ontleed ten einde die polisemie van die terminologie wat gebruik word bloot te lê. Die fokus word op die sleutelwoorde 'volk' ('people'), 'opvoeding' ('education') en 'mag' ('power') geplaas. Uitsprake deur deelnemers aan hierdie diskoers word ontleed om aan te dui hoe die semantiese veld van die sleutelwoorde verskillende en kontrasterende perspeksies kan reflekteer. Enersyds lei die teenstellende betekeniswaardes tot dubbelsinnigheid en verwarring en andersyds reflekteer dit die Jekyll-en-Hyde-karakter van die gesprek. Die Jekyll-aansig is toekomsgerig en hervormingsgesind terwyl die Hyde-aansig retrospektief en reaksionêr is. Die Hyde-faktor kan verreikende implikasies vir sowel die opvoedingsstelsel as die hervormingsproses hê.

The main focus of this paper is 'People's education for people's power', which has often been proposed as a solution to the educational problems in South Africa. The discourse that will be examined was produced during conferences of the National Education Crisis Committee (NECC) held between 1985 and 1987.

It was during this critical time of educational upheaval within a disadvantaged community that an apparently silent and invisible section of the populace received some attention. Since then the slogan and its terms of reference have become a popular point of departure in ever widening academic and educational circles.

1. Aim and method

The aim is both to clarify and understand the key ideas encapsulated in the slogan, and to reveal how a counter-discourse is generated. This entails a critical examination of the surface and deep textures of the discourse, before pointing to the legacy of an oppressive past, deeply rooted within the post-apartheid vision. The over-arching intention is to encourage the process of change by stretching established boundaries that currently confine the debate on educational alternatives.

The dialogue thus generated should demonstrate how the inclusion of another discipline may help serve as a reconceptualising device for the discourse of transformation in education and other important concerns. By extending the boundaries of discussion in this way, it will also be possible to forefront new problems to forestalling the replication of pre- or over-determined notions usually associated with apartheid.

The focus will be on the words of the discourse that will broaden and deepen our understanding of the keywords of the slogan - 'people', 'education' and 'power'. A careful examination of these three words is crucial to an understanding of the constituents involved and the underlying philosophy of the educational approach.

Statements selected from the discourse will, therefore, be re-mapped to show the keywords in as much of their total verbal contexts as possible. These statements will be drawn from individual papers as well as across papers of different spokespersons. Selecting and re-ordering in this way will also show how the issues are tightly interwoven. For the sake of analytical convenience, however, it is necessary to unravel the various ideational strands. This will facilitate isolation, identifying and confronting the distinctions between key notions, words and shades of words.

The method of analysis is basically, but not exclusively, semantic with the emphasis on the multiplicity of meanings generated by the keywords. Each

keyword is viewed in spatial terms to show how its semantic field has become contested terrain in the struggle to find solutions to problems. The contest to appropriate a keyword and stabilize its meaning manifests itself within the semantic space around the word, which expands or contracts in accord with the ideology and perceptions of a specific spokesperson. The interplay of these forces - the semantic, the ideological, the perceptual as well as the rhetorical - will be pointed out to show how it finally creates inconsistencies within the discourse itself.

2. Language and reality

We need to consider the nature of language as a system of signs. Words, used in a literary or non-literary sense, are deictic, star-like, because they can point in one or more semantic directions simultaneously. They also point out into the world as a public mode of communication and even back upon themselves self-reflexively. This free-flow of verbal action can, however, be constrained by the verbal environment in which words are placed.

Words can also be viewed as containers that carry a surface content and other underlying semantic substances. The point in this paper is to show that the keywords, as both deictic and container-like devices, can reach back into the apartheid past while projecting into the post-apartheid future. These characteristics of the keywords come into play during the act of reading which becomes, in the process, a 're-writing' of the text in keeping with the mental baggage brought to it by the reader.

To complicate matters the relationship between reality and language has to be considered as well. The problem is that the reality we are all immersed in is not perceived in the same way by everyone. Part of it is commonly perceived while the rest is subjected to a personal construction. The result is that the individual, who attempts to bridge the gap between reality and language, finds himself trapped between what can be seen to be a mirror of reality and a mirror of language. Both reality and language are partially reflections, approximations of what we deem to be the real and the true.

Given these factors the discourse that is espoused with one professed intention is seen to collapse into itself and undergo a metamorphosis by slipping into a complex, Byzantinesque life of its own. In the interplay between words and ideas certain realities disclose themselves, slipping and sliding one over the other. This increases the difficulty of distinguishing between 'pure' intention and meaning. These problems, inherent to language and crucial in themselves, are heightened when they begin interfering with communication in the transformation process.

3. Discourse and counter-discourse

3.1 Reading the slogan 'People's education for people's power'

The slogan as a whole is viewed by many supporters to be neutral and to have no single rigid definition. In this sense the slogan behaves true to one feature of the general nature of words by being democratically open and plural. Yet, because of this lack of precision, particularly in the midst of an educational crisis where a clear change in direction is sought, the slogan succeeds in inviting a variety of readings, some probably not of the kind envisioned.

Further, even though it denies closure, an open-ended notion compels by a covert bind of another kind. The disinclination to dictate pre-givens that permits semantic inclusions and exclusions (both explicitly and implicitly expressed), paradoxically constitutes the determination of a restricted space with its own rules and limits. The seemingly free-floating slogan works thus to impose by inviting a voluntary recognition of its self-validity.

For an example that captures a flavour of this bind and, inadvertently, reflects conflicting lines of thinking by the verbal luggage it carries in tandem, consider the following statement made by Ihron Rensburg, the national secretary of the NECC. He says of the selection and compilation of 'people's set-work books': "It will be constantly changing and dynamic. The next two months will give us the embryo, but real people's education is a process rather than a rigid written doctrine" (Rensburg 1988:45).

The word 'embryo' suggests the germ of a definite end-product that is already beginning to take shape. At the same time, while the idea of a changing process is advanced, this process can only occur within the terms determined by the 'embryo'. The statement does not make clear whether 'embryo' points specifically back to 'set-work books' or points forward to 'education'. Even if it is taken to point in both directions the word 'embryo', in itself, is problematic.

Although 'People's education for people's power' may lack a definitely compiled blue-print, statements issued in a similar vein give rise to further statements and counter-statements that, in turn, lead to interpretations and counter-interpretations. Consequently, it becomes difficult to tell whether the confusion is caused because of the inherent nature of the words used, because of linguistic carelessness, or because of the hidden contours of the ideas conveyed by the words. The recorded words simultaneously serve as a conduit for a set of ideas and a betrayal of the selfsame ideas.

Similarly the body of the discourse manifests, from time to time, the tendency to pull in opposite directions. In this manner it creates a gradually expanding space filled with the tensions of negations, contradictions, paradoxes and circularities. This leads to the text subverting and deconstructing itself. The resulting semantic disarray that is let loose operates, as a consequence, to expose

a self-destructive linguistic process, which is hardly the brief of the NECC. Instead of recording and elucidating, these textual anomalies succeed in counter-acting deconstructively. The aim of the paper is to go beyond the obvious polarities to examine the undertones of the subtext in so far as they have implications for the discourse of transformation as a whole.

3.2 Reading the word 'people'

By turning to the body of the discourse as an explicitly articulated entity, I shall attempt to indicate how it collectively leads to an extended evocation of a counter-discourse. According to Mkhathswa, the keynote speaker, at the conference held in December 1985, the 'people' are the 'African people' (Mkhathswa 1988:8). However, in Zwelakhe Sisulu's keynote address in March 1986, the 'people' are a "representation of all political tendencies and all sections of our population, black and white" (Sisulu 1988:30). "People's education for people's power", Sisulu tells us, "can only be achieved with the eradication of the apartheid system and the establishment of a democratic peoples South Africa" (1988:30). At the same time, "the ANC, in particular, is seen as the primary actor on the South African stage. Not only the people, but sections of the white ruling bloc, began to look to the ANC to provide an indication for future direction" (Sisulu 1988:31).

At the same conference, another urgent requirement, recorded in the final resolution statement, was the participation of 'genuine leaders of the people' (National Consultative Conference 1988:42), presumably referring to those who were banned, detained or imprisoned. "Every initiative," says Sisulu, "must come from the people themselves, ... and must advance the broad mass of students, not just a select few" (1988:37).

Rensburg tells us that the secretariat consists of an editor, a theology lecturer, a Natal Indian Congress man and two clergymen aided by a full-time person, specifically an activist with experience in the educational struggle since 1976 and acceptable to most groups. Another noteworthy point connected with the 'people' is that some Crisis Education Committees appoint rather than elect organisational representatives. Also, the African Teachers Association of South Africa, considered conservative and reactionary, and including among its members school inspectors and other DET policy implementers, is rejected by progressive organisations, until they become National Education Union of South Africa members. And problems with Inkatha, that are of a violent nature, make it another body that is condemned. Simultaneously, Rensburg (1988:46) states: "The NECC does not believe teachers should be forced to align with any specific teachers' organisation".

As far as other population groups are concerned, Rensburg (1988:47) resumes: "This is a serious problem. Clearly we cannot implement a new

education system without support from all groups, and we have been looking at ways to move into these schools". A move has been made into the once impenetrable 'white bloc' but there are still problems in Coloured and Indian areas, where other issues appear to be of greater importance. Forging new links and strengthening existing ties between apartheid-divided groups are vital, as "People's education is not a blue-print for African schools alone" (sic) (Rensburg 1988:48).

At the end of 1986, Eric Molobi, national coordinator of the NECC, said that the People's Education Commission had been set up under the leadership of Zwelakhe Sisulu, and consisted of civic associations, trade unions, students and some priests. In addition, history and English subject committees, as well as a curriculum research unit, had also been established. Consultation was the keynote, with students, parents, teachers and academics participating, despite problems caused by state detentions and working in semi-underground conditions. Molobi (1988:53) sums up: "The NECC is an organic combination of student activism, parental caution and academic foresight all merging together under the broad guiding principles of the progressive, non-racial, democratic movement".

From the actual words of the discourse it is evident that the semantic space around the supposedly all-embracing word 'people' not only expands but also contracts. At one time it includes and at other times it excludes various groups of the 'people'. This occurs in the discourse over and above the apartheid-divisiveness which the word 'people' is meant to subvert. While the explicit intent may be to overturn verbal and social enclaves, the 'people', as an active principle, mainly turns out (explicitly and implicitly) to be the African majority. This broad, but still exclusive, base graduates from representative groups, to elected and nominated representatives, to key individuals and to long-established organisations. These incipient notions of the 'people', in the discourse, begin to echo features of the all too familiar hierarchical pyramid. The word chosen to abrogate past practices by drawing together apartheid social fragments is, in this way, threatened by disintegration within itself. Consequently, the power of the word to challenge the current scheme of things is attenuated. From the verbal evidence provided, the body of the 'people' is remotely related to the united, non-racial, truly democratic ideal. In fact, the 'people' as realities are, in the process of verbalisation, undermined by ideology. The term is used to serve a cause other than itself.

At another level, the term 'people' reveals another dichotomy. At one extreme, the term suggests an open-endedness for the purpose of accommodating representatives of all philosophical persuasions who are, nonetheless, united in the struggle against apartheid. At the other extreme, the term narrows so that, ideologically, 'people' connotes a homogeneous collective (or object masses) going far beyond the presentation of an unbroken front to apartheid. Allied to

this, individualism, viewed as a generality due to 'othering' capitalistic practices, is rejected. Simultaneously, however, critical thinking and the freedoms of association, speech and political activities are objectives that are repeatedly enunciated.

The term 'people', as a verbal receptacle of these conflicting semantic strands, threatens to fragment instead of operating to consolidate deeply divided apartheid 'peoples'. And, as a sanitizing term intended to eliminate apartheid group expediencies, 'people' itself mutates to become a political signifier in two senses. It symbolises a magical hub and a levelling device for the 'people' in general; and it is confined (explicitly and implicitly) to part of the people, albeit the disadvantaged majority. The term becomes, in turn, a magnetic, equalising device, then a dividing tool and finally a highly-charged political draw-card. It works to undermine its own magical potency by alienating, when it becomes intensely politicised to form a kind of hegemonic, realpolitik abstraction.

3.3 Reading the words 'education' and 'power'

As to 'education' and 'power', the ideas they embody are so inextricably bound together that they cannot be completely disentangled. Mkhathswa (1988:7) speaks of the specific political aim to educate the people for 'liberation, justice and freedom'. The struggle that will ensue is both for a national democratic society and socialism; to achieve this goal, the consciousness of the people has to be raised before they can be organised and mobilised for concrete action (Mkhathswa 1988:8-9). At the same conference, other objectives to be met are a general education programme incorporating creative, critical and analytical thinking. In accord with the final resolution statement, 'People's Education for People's Power' is "education that eliminates capitalist norms of competition, individualism and stunted intellection development"; it "eliminates illiteracy, ignorance and exploitation of any person by another" and "enables workers to resist exploitation and oppression at their work place" (Mkhathswa 1988:29).

Speaking at a time of resurging upheaval in the townships, Sisulu relates that during the state of emergency "the masses linked up local issues with the question of political power" (Sisulu 1988:32). The resistance movement expanded from the townships to the rural areas where the people took up the cudgels of freedom" (Sisulu 1988:33).

Introducing a new slogan, 'Forward to people's power', Sisulu (1988:34) explains that it 'expresses the growing trend for our people to move towards realising people's power now, in the process of struggle, before actual liberation'. At the time, the people were expelling appointed officials, and beginning to govern themselves and manage such social problems as crime. In the face of continual repressive measures by the state and the possible loss of leaders,

"People's power," Sisulu declares, "tends to protect us and constantly opens up new possibilities, thereby taking the struggle to a new level" (1988:34). Kangaroo courts run by well-intentioned youths, acting on their own, are not examples of 'people's power' (Sisulu 1988:35).

The old slogan, 'Away with apartheid, gutter education', is overwritten by the 1986 battle-cry for 'Forward with people's education, education for liberation!' The emergency measures, taken at this time, have shifted the emphasis to the point where "the struggle for people's education can only finally be won when we have won the struggle for people's power" (Sisulu 1988:35). The call for organisation and unity resounds once more, in the main to consolidate the teaching body and to take the battle into the schools themselves (Sisulu 1988:40).

The last resolution is re-emphasized by Rensburg (1988:44) who describes how, in May 1986, 'People's education for people's power' became the new slogan to return pupils to schools. The intention was to use the schools as a base for organisation and change. Rensburg also expresses the need to discuss alternative programmes, courses and material to be used in schools. And in a pamphlet, issued in May 1987 by the NECC, it is discipline, organisation and unity which are again stressed. In the same pamphlet, the range of 'People's education for people's power' is broadened 'to take on control of the schools colleges and universities and to build a peoples education that can serve the masses' (sic) (National Education Crisis Committee 1988:55).

As with the word 'people' interpretations from 1985 to 1987 widen or narrow the semantic space around 'education' and 'power'. And to an even greater degree the expansion or contraction of this space is determined by inner and outer pressures. At first glance, the impression conveyed is that 'education', as a socialising and transforming activity, aimed at developing the character and mental powers throughout life, is both a formal and an informal concern. But, because it is never neutral (markedly so in this country), it thereafter splits into two kinds of 'education' and 'power'.

Predominantly, during this period under review, the emphasis is placed on the type of 'education' and 'power' that advance *politics* in the perceived as an extreme *ideological* and *mobilising* activity directed against the domination of the apartheid state. It is seen as a priority before anything else can be done successfully.

In this reading of 'education' and 'power' the dividing lines between education and new versions of indoctrination and domestication are blurred. 'Education', as functional and utilitarian, has a definite end in view. To achieve that end this type of 'education' and 'power' works to subordinate the individual to the communal good (at a time when apartheid's excesses have given selfhood a bad name). The imperial self is submerged in the collective protagonist. As a reaction to repressive forces this kind of education is seen as the only viable form that will ensure entry into the historical process.

The other type of 'education' and 'power' that is proposed is of a more general, humanistic nature. It stresses the importance of human beings, without whom there would be no 'people'. This form of 'education' has been the major preoccupation of such bodies as Soweto's Funda Research Centre, Khanya College and the South African Council for Higher Education, to name a few. In this type of 'education' the individual is urged to discover his own capacity to restructure himself and the world. And to do this while realising his own participative potential, he needs to cooperate with others in the widest sense of democracy. This variety of 'education' is political as well, but in a more pervasive sense.

Underlying these two types of 'education' is an unmistakable ambivalence. On the one hand, there is a commitment to education (and freedom in the general sense) and, on the other hand, there is a reduction of it. Besides the struggle against apartheid, there is an internal conflict between competing interests. Overall, 'education', as a transforming agency, is perceived to involve *protest politics*, *power politics*, *power politics* or *process politics*, either singly or in various combinations thereof. The dramatic upper-case terms suggest an over-determination of 'education' where they are paramount concerns. The terms accentuate the direct exercising of the collective will to free the 'people' from domination. But in the process there is the added burden of preserving and subscribing to the rule of domination at the expense of the individual self.

The less pronounced lower-case terms point, by contrast, to a transformative renewal process of all the 'people' who share the opportunity and responsibility to create their own lives. Less heady on the surface but more radically revolutionary than the first (considering the current state of education in all sectors), the type of 'education' that attaches to these terms is self-empowering. It motivates the protagonist to become aware of his own standing in society. In a more trenchant sense it promotes self-politicising and -mobilising so that the desire for *power* becomes one of its may possibilities. Differences that obtain in this view of education need not pose a threat but serve as stimuli and opportunities for growth.

4. Conclusion

As a reconceptualising device the semantic approach highlighting the counter-discourse also points to the underlying subtext. As well at this level the keywords point in multiple directions, accentuating the differences in perceptions and mindsets. From the polarities at this level we notice that there are two antagonistic perceptual universes occupying and at the same time competing for the same semantic space around the keywords. It would seem then that within the crisis in education there lurks as well a crisis of perceptions, beliefs and

aims.

Adding further to the problem, these two universes, usually collapsed into one, are like two faces of the same coin. On one side there is a forward-looking transformist Jekyll and on the other a backward-looking reactionary Hyde. For instance, based on my reading of the subtext, the Hyde-face of 'people' resonates with strains of discrimination, divisiveness and exclusivity. It finally hints at the replacement of the 'volk' (as we have known it) with itself, the 'people', in the narrowest sense. Likewise 'education' and 'power' are imbued with reactionary vestiges of dominance and authoritarian control. From the vantage point of the subtext what appears to be the most extreme post-apartheid educational alternative is in part a reactive impulse.

The complexities of language and reality that the discourse-makers are inevitably subjected to, come to a head in the trap of a cognitive warp, that transforms them into ghostly mirror-images of the dominating. Further, because of the emphasis on ideology (and despite the good intentions expressed initially) education is reduced to an agenda, an agenda that has ethical power given the history of this country.

The reading and discussion show how the new mood on the rise is in part inspired and distorted by old order concepts. At its most extreme, the struggle itself sows the seeds of present and future conflict within a disguised form of domination. At this stage of the debate the keywords suggest that they are both inhibitors and agents of change. Constant self-examination is vital if there is to be an authentic transformative leap forward.

Naming, as in 'People's education for people's power' certainly is action. But given the slipperiness of words in general that tends to be exploited in a verbally manipulated climate, the movement constitutes a dubious change. Embedded within the battle for change and transformation there is another battle that has yet to be confronted. The mode used to peel back the semantic layers points to the hidden presence of reactionary thinking within language. Internalised and legitimised during decades of oppression, this kind of thinking still holds sway in the ultimate stronghold, the human mind.

Bibliography

ASHLEY M

1986. Syllabus for a new South Africa. *The Sunday times* 2 July.

BENNET J

1988. Alternative education under the spotlight. *Sunday tribune herald* 18 December:12.

CHRISTIE P

1985. *The right to learn: The struggle for education in South Africa*. Johannesburg: Ravan.

KRUSS G

1988. *People's education in South Africa: An examination of*

- the concept*. University of the Western Cape: Centre for adult and continuing education.
- MKHATSHWA S
1988. Keynote Address: Report on national consultative conference on the crisis in education. Interview. UWC 1988b: 7-17.
- MOLOBI E
1988. NECC: Doing battle with the DET. Interview. UWC 1988b: 50-52
- MULLER J (ed)
1987. *Critique-vision-strategy: Proceedings of the Kenton conference 1986*. University of Witwatersrand: Department of Education.
- NATIONAL CONSULTATIVE CONFERENCE
1985. Resolutions from the national consultative conference. December 1985. UWC 1988b: 29.
1986. Resolution of the national consultative conference on the crisis in education. Durban March 1986. UWC 1988b: 41-43.
- NATIONAL EDUCATION CRISIS COMMITTEE
1987. Viva NECC! People's education for people's power. Pamphlet. Western Cape region May. UWC 1988b: 55.
- NYAKA S
1986. People's schools go on - despite troops. *The weekly mail* 8-14 August: 2.
- RENSBURG I
1988. People's education: Creating a democratic future. UWC 1988b: 44-50.
- SIDLEY P
1986. Minister accuses NECC of plotting revolt. *The weekly mail* 8-14 August: 1.
- SISULU Z
1988. People's education for people's power. Keynote address. NECC 29 March 1986. UWC 1988b: 30-40.
- UNIVERSITY OF THE WESTERN CAPE (UWC)
1987. *People's education for teachers*. Proceedings of a conference held at the university of the Western Cape, October.
1988a. *Alternative education: The road to a democratic future*. CTPA 21st annual conference alternative education report, 20-23 June.
1988b. *People's education*. A collection of articles from December 1985 to May 1987. University of the Western Cape: Centre for adult and continuing education.
- WILGESPRUIT FELLOWSHIP CENTRE
1987. *Alternative education - education for affirmation*. Johannesburg: Skotaville.
- YOUNG D & BURNS R
1987. *Education at the crossroads*. University of Cape Town: School of education.

Hennie Lötter

Justice and disabled people

Summary

In this article a new look is taken at the position of disabled people in our contemporary society with respect to considerations relating to the concept of justice. Who exactly are disabled people and do they have any special claim(s) in terms of justice to the resources of the state or any other organizations or groups? In order to answer this question the concept of being disabled is defined and distinguished from related ones such as impairment and handicap. The importance of concepts such as dependence, as well as costs and burdens, in defining the concept of being disabled is demonstrated. The concept of justice is defined and it is shown how disabled people are disadvantaged in terms of the normal claims to justice that ordinary people make in everyday life. The ambiguous attitudes of the public towards aid for disabled people are examined and it is shown that there nevertheless exists a Rawlsian consensus about special claims that disabled people can make in terms of considerations of justice. Finally ways and means which would be most effective in helping disabled people to get their due, are indicated.

Regverdigheid en gestremde mense

Die posisie van gestremde mense in ons samelewing in die lig van oorweginge wat verband hou met die begrip van regverdigheid word ondersoek. Wie presies is die gestremdes en kan hulle enige spesiale aanspraak maak op die bronne van die staat of ander organisasies en groepe in terme van regverdigheidsoorweginge? Om hierdie vraag te beantwoord, word die begrip gestremde gedefinieer en onderskei van verwante begrippe soos om 'n gebrek te hê. Die belang van begrippe soos afhanklikheid, sowel as laste en koste, in die definiering van die begrip om gestremd te wees, word ook gedemonstreer. Daarna word die begrip regverdigheid gedefinieer en aangetoon tot watter mate gestremde persone benadeel is in terme van die regverdigheidsaanspraak wat normale mense elke dag maak. Die dubbelsinnige houding van die publiek teenoor hulp aan gestremdes word ondersoek.

When Alfred Morris spoke in the British Parliament in 1970 in support of a bill to increase state aid to disabled people he made the following statement:

What most disabled people want more than anything else is to lessen their dependence on other people, to get on with living their own lives as normally as they can in their own homes among their own family and wherever possible to have the opportunity of contributing to industry and society as fully as their abilities allow (quoted in Dunnel and Ide (1974)).

This seems to be a most eloquent statement of the ideals that many disabled people share. Yet it does not seem at all easy to put these ideals into practice. In this article I would like to take a new look at the position of the disabled people in our contemporary society in order to see why it is so difficult to implement such lofty ideals. Who exactly are disabled people and do they have any special claim(s) in terms of justice to the resources of the state? In order to answer this question I will first define the concepts justice and disabled people and then I will examine any special claim(s) that disabled people might make, along with its possible justification. By way of a conclusion I will spell out my view of what the position of disabled people ought to be in our society.

1. Impairment

In order to get a clear definition of disabled people it is necessary to distinguish this concept from some other related ones. The first one it should be distinguished from is *impairment*. Impairment can be defined as a pathological, anatomical or mental abnormality, disorder or loss which one can describe in diagnostic or symptomatic terms (Garrad 1974: 142; Howards et al 1980: 31-2). One can distinguish four kinds of impairment (cf Garrad 1974: 142), viz one kind that affects bodily movement, another that affects one or more of the senses, a kind that arises as a result of problems with the internal organs, eg cardiac and respiratory disorders, and finally a kind that is of "primarily psychological origin together with unclassifiable organic disorder" (Garrad 1974: 142). One should note that not every impairment involves an active pathology, eg "abnormalities and residual losses remaining after the active stages of the disease, nonpathological congenital deformities," (Howards et al 1980: 31), but that every pathology does involve an impairment (Howards et al 1980: 32).

It is furthermore important to note that impairment may cause disability or be associated with it, to the extent that one could say that every disabled person has some or other impairment. This does not, however, mean that all people with impairments are also disabled (Garrad 1974: 142). Obviously those with impaired vision are not necessarily classified as disabled. In the wide sense of the

word "impair" one might say that practically all human beings are impaired in some or other way, "to the extent that some people are less intelligent or beautiful than others, or have warts or are fat" (Shaw 1974: 5,6). Although one does not usually use the word "impair" in this wide sense, it is important to note this use. Why? The reason is that it draws attention to the fact that no human being is perfect and that all is subject to the frailties of both the human body and the mind. Not only are all human beings impaired – in the wide sense of the word – to a greater or lesser extent, but all able-bodied human beings could become disabled at some or other point in the future (Zola 1983a:57). For this reason one could safely say that all human beings have an interest in the plight of disabled people, as everyone of us has been or will be temporarily or permanently disabled in the past or in the future. To ignore or deny this fact of life is an attempt to try to "distance ourselves from the reality of disease, disability and death" (Zola 1983a: 57).

2. Disability

The way in which impairment contribute to disability is by causing limitations in some or other function or capacity of a specific person (Howards et al 1980:32). An important part of the concept of *disability* has to do with the inability of a certain person to perform certain tasks, roles or activities as a result of such functional limitations. A disabled person can thus be defined (cf Garrad 1974: 142; Hattingh 1987: 4; Stopford 1986:1 and Howards et al 1980:32) as someone who has an inability or a lack of ability to perform certain activities in the manner that is considered to be normal for a human being within a given social environment. The activities referred to are those which are considered to be within the range of what is generally accepted as "essential basic components of daily living" (Garrad 1974:142) within a specific culture. The basic components of daily living comprise such activities as mobility (walking, getting in and out of bed), self-care (feeding, dressing), domestic duties (shopping, preparation and cooking of food, cleaning) and occupation (to hold a job consistent with the age and skill of the person concerned) (Garrad 1974: 142). In order to be able to perform these activities certain kinds of human functions are necessary – in varying degrees – such as physical capabilities (walking, the use of hands and fingers), mental capacities (intellectual and reasoning skills), emotional powers (the ability to cope with the stressful situations in life) or sensory capacities (vision, hearing) (Howards et al 1980: 32). Being disabled means a partial or total loss of one or more of these human functions and thus an inability to perform such activities as is regarded as essential to daily living – activities that other people experience as normal and take for granted. A lot of people have experienced this during short spells of illness in

their lives, but that does not mean that they should be considered to be disabled persons. The concept of disability is not ordinarily used with reference to a short-term illness that might be disabling, but rather used in connection with conditions that endure over a longer period of time.

3. Handicap

The concept of disability must also be distinguished from the concept of *handicap*. Although these two concepts are very closely related in meaning, there is a notable difference. The concept of disability seems to focus more on the limitation or loss of certain functional abilities of a person, whereas the concept of handicap directs attention more towards the specific kinds of opportunities that a person loses because of a disability or the specific tasks or roles that such a person is unable to perform as a result of a specific disability (Stopford 1987:1; Hattingh 1987:4). In this article I choose specifically to refer to disabled people and not to handicapped people. The reason for this choice is that reference only to the handicapped would have excluded too many people from consideration in terms of justice. It would be unfair not to consider the kinds of personal cost that some people have to pay in order to live something resembling a normal human life, or the kinds of burdens that they have to bear because of their willingness to try to be independent and productive members of society. An exclusive focus on the handicapped would have led to such an unfairness.

4. Dependence

The effect of a disability is often to take away a part of a person's independence. Obviously this must be a specific kind of *dependence* on other people, as all people are to some degree dependent on others – whether it be to buy clothes or for emotional support. The specific kind of dependence relevant here has to do with what was referred to above as the basic components of daily living. Most adults are not dependent on others for moving around their own bodies, for washing and dressing themselves, for supplying their own basic means of life, and so on. This means that there are certain things that every human being normally does for himself and mostly wants to do for himself without always needing and being dependent upon the assistance of someone else. Different kinds of disabilities rule out various kinds of activities that would have made this kind of personal independence possible. Disabilities affecting movement, for example, make it impossible for some people to move from one place to another. Sometimes they cannot even get out of bed by

themselves. This creates a strong dependence on the assistance of others at all times. Other disabilities, for example those that severely affect intellectual and emotional capabilities, make the people suffering from them dependent on others for even some of the most basic decisions about their personal lives.

The importance of personal independence with respect to disability should be noted, because the severity of a disability is often regarded as being proportional to the degree of personal dependence that it causes (Garrad 1974:142). The degree of personal independence that a disabled person can maintain must not be measured by the quantity of (especially physical) tasks that such a person can do, but rather by the quality of life that he can attain, albeit with help (Zola 1983b:347; Stopford 1986:6). What seems to be the most important aspect of this kind of personal independence – more important than the quantity of activities that a person can perform – is the ability to make one's own decisions and to take responsibility for a substantial part of what happens in one's life. To be able to do these kind of things, Stopford (1986:6) argues, is "crucial to achieving independence and selfrespect." For this reason Stopford (1986:5) rejects the idea that those caring for disabled people should try to do as much as possible for them. Rather – it is correctly argued – independence should be encouraged by "intervening to assist only when required." This kind of care for disabled people would assist their progress in rehabilitation, as this progress is largely dependent on their self-concept. Garrad (1974:145) argues that disabled people who consider themselves to be capable of fulfilling an independent and definite, "although altered role" in society, respond better to treatment than those who see themselves as limited, dependent, and disabled people.

5. Costs and burdens

Being dependent on other people to a much larger extent than previously is part of the *costs* and *burdens* involved in being disabled, these costs being not just financial but also emotional. Two examples will suffice to illustrate the important burdens which a disability can place on a specific person and his family.

The first illustration is drawn from a study by Dunnel and Ide (1974). In this study they made an attempt to determine (i) the kinds of support that a group of severely disabled people needed in order to live in their own homes with their families, away from any institution and (ii) the amount of additional expense that these people would incur specifically as a result of their disability. The group of disabled people that they selected were all severely disabled patients with respiratory problems that "all required regular mechanical respiratory support" (Dunnel and Ide 1974: 106). Although some of these people had the partial use of their arms and legs, all of them were confined to either wheelchairs or their

beds (Dunnel and Ide 1974: 106). The items that comprised their additional expense were housing, the adaptation of their homes, equipment, nursing or attendant care, home help, medical and social services, electricity, telephone and transport (Dunnel and Ide 1974: 108). The biggest cost item involved was the nursing or attendant care (Dunnel and Ide 1974: 120). The combined effect of all these items meant a sharp increase in the living cost of the disabled people and their families. It is interesting to note that it was more expensive to care for three categories of patients viz single middle-aged women with no family, those who did not own their own homes, and those who were employed – the latter because of their specialized transport needs. Apart from the costs involved, Dunnel and Ide (1974: 122) find it important to note that the disabled persons benefitted from living outside an institution in terms of happiness, independence and quality of life.

Dunnel and Ide concentrated mainly on the financial cost of a disability, but there are also notable emotional or subjective costs involved with disabilities. Before and after the diagnosis of a specific disability the person concerned and his family can suffer anxiety, confusion and frustration (Stopford 1987: vii). Living with a disability often means that a person, and especially children, develops fears of pain, bodily change, death, loss of (peer) approval and a loss of love from those people who really matter (Stopford 1987: 2). Fears such as these could stimulate feelings of dependency, a loss of autonomy, and poor self-esteem. Being classified as a disabled person often implies being institutionalized, which means to be kept out of sight and far away from the places of normal living. This often leads to stigmatization and a further loss of self-respect.

A specific society can add to the burdens and the costs of disabled people in various ways. Two of these ways can be inferred from the two illustrations mentioned above, ie (i) whether a society shares the costs of disability in any substantial way with those suffering from it and (ii) the attitudes of members of a society towards disabled persons and their specific plight. In an important sense a society can be responsible for the fact that disabled people are often *not socially free* (Cole 1987: 29). Cole's argument (1987: 29-39) runs something like this. A person is socially free to perform an action *x* if there is no external interference with his personal freedom to do *x*. On the other hand, a person is socially unfree if he is prevented from performing an action or refrains from doing it because of (i) some external obstacle *and* (ii) some other social arrangement is possible under which such an external obstacle would not exist.

This clearly implies that certain social practices that are alterable and modifiable can cause disabled people to be unfree. This does not necessarily mean that anyone intended social practices to have such effects. Nevertheless, it is often the case that disabled persons are deprived of opportunities to attain certain goals by both their specific disability and one or more social practices. This has the implication that disabled people can be aided (or, aid themselves –

in defining the concept of justice indicate that justice is something that is done (or not done) by human beings. Justice involves decisions made by a person or a group of persons about which claims are considered to be justified, what should be allotted to whom, which rights of what group of people should be protected, and so on. It is thus human beings who create, do, maintain and uphold justice in a society, or fail to do so. Usually people advance one or more reasons in support of their particular views on justice. The particular sets of reasons advanced by members of a society to back up their claims and those accepted as justified within a society reflect the dominant ways of thinking within a society about social, political and economic matters, and also matters concerning disabled people. The combination of claims successfully made and met at any specific time in a society, ie the actual division of benefits and burdens, the assignment of rights and duties, and the allotment of social goods that result from the resolution of conflicting claims indicate several things about a specific society. These include the resources of the society available for distribution, the effort needed to implement justice and what is *de facto* regarded by the society as the fundamental ends of social co-operation among its members.

7. Justice and disabled people

If the concept of disability has to do with the inability of a certain person to perform certain tasks, roles or activities regarded as normal for human beings as a result of functional limitations, then disabled people are significantly disadvantaged, or, in a very unfavourable position – in varying degrees according to the severity of their disability – with respect to their ability to secure what is due to them, or what ought to be, or might be due to them, in terms of justice. Often they are not even able to state their own claims, or find it very difficult to do so, or they are not in any way politically organized in order to protect and advance their own interests. Being institutionalized or experiencing forms of social unfreedom could make it extremely difficult to get the disabled people politically mobilized, although it definitely can be done, cf the Independent Living Movement in the USA (Crewe and Harkins 1983:327-8; DeJong 1983:3-20 and Zola 1983a:57).

There are several other ways in which disabled people are disadvantaged in the struggle for justice in a society. Being a holder of rights, for example, requires several capacities of a person, such as being able to exercise individual discretion, being capable of “selfdirected assertive conduct” and engaging in it from time to time (Flathman 1976:71). These more abstract capacities, however, is dependent upon the use of several other human functions. Being deaf or blind or unable to walk could severely hinder the effective administration of the full range of a set of political rights.

in many cases) – ie aid in the sense of improving their personal and social liberty, well-being and independence – in more than one way. Besides using scientific and technological knowledge and skills to try to improve their limited function(s) (which might sometimes unfortunately be unalterable) and giving them loving care and counselling to improve the quality of their lives, alterable and modifiable social practices can be changed in order to increase their social liberty.

This might, for example, imply that the design of buildings be changed so that at least some disabled people might be enabled to attain a few of their goals more easily. Things that would increase the social freedom of disabled people might be as simple as “providing ramps for people who cannot walk, or oral announcements for people who cannot see, or visual displays for people who cannot hear” (Cole 1987:38). To do things such as these could also be seen from another perspective as an attempt to mitigate some of the consequences of disability by affecting the environment in which disabled people live and in which they work, in order that these consequences become less oppressive (Culyer 1974:27). The frustration and anger of a disabled person at the way in which contemporary societies do limit the freedom of their disabled members is clearly expressed by Zola’s (1983a:58) remark that the question that should be asked is “not how much it will cost to achieve a society completely accessible to all with physical difficulties, but rather why a society which excludes so many of its members was created, and why it is perpetuated”.

6. Justice

Once the issue of the responsibility of the society towards disabled people has been raised, the question concerning justice and disabled people can no longer be ignored. The concept of *justice* (in a socio-political context) – following John Rawls (1973) – refers to the principle(s) used to guide the adjudication of conflicting claims to more of the benefits and rights, and less of the burdens and duties, that result from the life that a group of individuals share in a society. This means that the concept of justice refers to a complex group of human actions such as the adjudication of conflicting claims, the division of benefits and burdens, the assignment of rights and duties and the allotment of something to persons, whether it be goods, offices, opportunities, penalties, punishments, privileges, roles, status and so on (Frankena 1962:9). In order to secure justice in a society, the adjudication of conflicting claims should be done in such a way that (i) the division of benefits and burdens, as well as the assignment of rights and duties, create a proper balance between these claims and (ii) that in the process of adjudication no arbitrary distinctions are made between persons.

The use of words such as division, allotment, assignment, and adjudication

However important political (or human) rights are (and it is important, if only as a means to influence policy decisions on other important matters), it seems as if disabled people are disadvantaged at even more fundamental levels. Disabled people have burdens to bear that make it extremely difficult and sometimes impossible to compete for the benefits that are up for grabs in a specific society. The important thing to note is that these burdens are very often, though not always, none of their own doing. Although Rawls's view that nobody deserves his talents or social position and therefore does not deserve the benefits that derive from the use thereof may be controversial (cf Sher 1979), the reverse thereof seems less so. One could hardly contend that disabled people deserve their condition and therefore must bear the consequences thereof wholly on their own. At most one could say that in some cases disabled people might be partly, or even fully, responsible for the circumstances or factors that led to their disability; nevertheless, that does not imply that they must necessarily bear the full burden following from it on their own. Mostly it is in any case plainly impossible for them to do so. However, in most cases disability is the result of heredity, genetic mutation, abnormal chromosomes, illness or accidents (Stopford 1986:x,xii) and thus personal accountability or responsibility is largely excluded.

Summarizing the remarks made above in connection with justice and disabled people one can state the following: (i) Disabled persons often lack some of the necessary capacities to be effective administrators of their rights; (ii) disabled people find it difficult (in varying degrees) to compete on an equal basis with others for the benefits and social goods available in a society; (iii) they find it difficult to make their claims for justice, partly because it is not easy to mobilize them as an interest group who can see to it that their interests are not neglected. Being seriously and significantly disadvantaged with respect to the struggle for justice in a society seemingly entitles disabled people to some or other form of special attention. The way in which a society treats such a vulnerable minority group, who seem to have legitimate claims to certain forms of special treatment in terms of justice, is telling of the dominant ways of thinking in that society and also of what is *de facto* taken to be the reason(s) for living together in a society.

8. State aid for disabled people?

It would be grossly unfair and incorrect to assert that there is no public recognition of, or sympathy towards, disabled people and their specific problems (cf Shaw 1974:3). However, at the same time the public – as reflected in the attitudes expressed in the South African media by spokespersons of the government and taxpayers – has a strong resistance to any social programs that imply an increase in taxation (cf also Shaw 1974:3). The issues underlying these am-

biguous public attitudes towards state aid for disabled people must first be examined before a rationale can be provided for state aid to disabled people.

The first issue underlying these ambiguous public attitudes is the specific trade-off that must be made between economic efficiency and social justice, as their demands do not always fully coincide in a given situation. Barr (1985:175) argues that public policy always has the twin aims of efficiency and equity (social justice). He convincingly illustrates the point that the aim of maximizing economic efficiency is part and parcel of all theories of society – whether it be a libertarian, utilitarian, Rawlsian or a socialist theory of society. These two aims of public policy, viz efficiency and social justice, though they sometimes do overlap, cannot both be *fully* realized simultaneously. Some kinds, though not all, attempts to redistribute the resources of a society on the grounds of social justice can thus cause inefficiency (Barr 1985:183). The extent to which it is caused is a technical question, but the extent to which people are prepared to choose greater social justice despite the loss in economic efficiency, is dependent upon their ideological beliefs (Barr 1985: 184). Thus one could say that a specific society's public policy on aid for disabled people is determined by the kind of trade-off that the majority of the voters are prepared to make between social justice (equity) and efficiency. Economic efficiency can never be set aside or ignored in public policy, because too great a loss in efficiency would severely diminish the resources available for distribution. Simply put, it means that care should be taken not to kill the goose that lays the golden eggs.

The second issue underlying the ambiguous public attitudes toward state aid for disabled people has to do with the fact that taxpayers are forced, by means of compulsory taxation, to contribute to the provision of aid to indeterminate recipients (Skillen 1985: 6). Such an expression of beneficence as "compulsory subtraction from income" leads to an image of society as comprised of "burdened contributors, professional officials and nursed beneficiaries" (Skillen 1985: 4,6). Resentment and resistance may soon follow, as the (forced) contributors to state aid experience this kind of aid as indirect, indeterminate and diluted when it is contrasted with diving into a pool to save a drowning child or acting like a Good Samaritan (Skillen 1985:6). Such resentment and resistance may soon be translated into support for a political party with policies reducing state aid. This implies that the ways and means of giving aid to disabled people, as well as the justification thereof, must be carefully considered and planned in order to make it somewhat more personalized and to obtain more community involvement.

Despite the above mentioned forms of resistance against state aid for disabled people, there seems to be a Rawlsian overlapping consensus between various moral and religious doctrines that disabled people does indeed have special claims to be aided by the resources of the society in order to make their burdens lighter, their costs less, and their independence more. Some of these

justifications go as follows. From a religious perspective Christian ethics states that the responsibility to take care of the marginalized members of society, ie the sick, the poor, the imprisoned, disabled people, and so on, belongs to all Christians. In terms of a social contract perspective one could argue, as Cole (1987:30) does, that the need for a social contract did not only arise because of the harm that the powerful parties to the contract could have done to each other in the state of nature, but also because of the good that people would be capable of doing to one another once the contract has been agreed upon, especially being able to care for others in need. In Rawlsian terms one could provide a justification for aid to disabled people by reference to our considered judgements of justice such as the one that no one deserves his lack of human capacities, his poor starting place in life or his unfortunate circumstances. For this reason other more fortunate members of society should collectively provide support for these persons so that they too can develop their potential according to the Aristotelian principle (Rawls 1973).

A justification of aid to disabled people is also forthcoming from a rights perspective, such as has been made by the United Nations in the *Declaration on the rights of the mentally handicapped persons* (quoted in Hattingh (1987:84-5). This implies that the disabled person, as the subject of these rights, has claims to specific things (resources, treatment, and so on), which are the objects of these rights. These rights are held against specific respondents, in this case the other members of the society. These rights are granted for specific purposes (such as protection against abuse, or enabling someone to live an independent life, for example) and on specific grounds (or reasons). Obviously such a set of special rights for disabled people can only be effective if it is also accepted by other members of the society. The last justification of societal aid to disabled people that will be mentioned here derives from the Kantian categorical imperatives (cf Edwards 1988). These imperatives of "act so as to treat human beings always as ends and never merely as means" and "act as if you were a member of a realm of ends" require that every human being should treat every other human being as an autonomous moral agent with ends of his own (Edwards 1988:134). This implies that all our actions must ensure the physical survival (otherwise there would be no person to treat according to this moral code) and the moral autonomy of other persons (otherwise such persons would be deprived of their ability to act as moral agents towards others) (Edwards 1988:134). Combined with the idea that we are not fully responsible for our own fate but that at least a part of our fate is beyond our control (Edwards 1988:135), it implies that we have a responsibility to take full care of all people whose physical or moral autonomy are endangered.

From the schematic representation of different justifications for special aid to disabled people given above, it becomes clear that even in a morally and religiously pluralist society a convergence of opinion is possible – and does indeed

exist – that disabled people have legitimate special claims as a result of their disability to the resources of the society. Which ways and means of giving aid to disabled people should be utilized so as (i) to capitalize on the overlapping consensus in society supportive of aid to them and (ii) to avoid generating the kinds of resistance that leads to ambiguous public attitudes towards aid for disabled people? The discussion of this complex issue will conclude this article.

9. Special claims of disabled people

If it is true that disabled people has special claims to the resources of a society on the grounds of their specific disabilities, then surely the first set of resources that they can claim is that of their own person. To develop a healthy form of self-respect that could lead to the political mobilization of disabled people in order to protest against certain social practices that limit their social freedom and to claim various other things considered to be due to them seems to be the first step in the liberation of this specific minority group in our society (cf Zola 1983a:57). Such action could be part of a strong drive towards self-help, not only in terms of managing one's own personal life, but also in terms of their collective social position. This could be an important starting place for a society which has the goal of independent and well cared for disabled people. The validity of these suggestions can be seen in the relatively short history of the Independent Living Movement in the USA. This movement had its roots in various movements of the 1960s and 1970s, such as the civil rights, consumer, and deinstitutionalization movements (Crewe and Zola 1983:5; Crewe and Harkins 1983: 327-8). What these movements have in common is self-respecting citizens who are standing up for their rights and are being critical about the kind and quality of services rendered and products supplied to them in order that they can be better able to live their lives independently, to their full potential and according to the standards that they set themselves.

Obviously action in the manner described above would lead to various things, but most importantly it would serve the purpose of exposing the remediable suffering of disabled people, ie suffering that can be remedied by human action, to the general public. This would lead to a public awareness of the situation and plight of disabled people and, hopefully, to some changes in the kind of attitudes and views of the general public that tend to make the lives of disabled people more difficult than it ought to be. It would also serve the purpose of identifying and highlighting disabled people as a distinct interest group in society with justified special claims to its resources.

The kinds of action described above is only a starting place, nothing more. However, before transferring the full responsibility for further care for disabled people into the hands of the state and thus increasing taxation substantially, some

other options must be explored. If one accepts the idea of mobilizing disabled people as a group of self-respecting citizens who are intent on living as independent a life with as much self-help as possible, combine it with both the knowledge of the resistance and resentment that increases in taxation cause, as well as with the frustration with the abstract, impersonal and indirect character of state aid to disabled people, then it seems compelling to find ways and means to involve the civil community as much as possible in the comprehensive care of disabled people, as well as in the prevention of disability. Several things immediately spring to mind. Campaigns to stimulate awareness of safety and health, strong encouragement of membership to medical aid societies, incentives to take out disability insurance, and so on, could be some of the ways in which the incidence of disability may be lowered and the cost thereof to the limited resources of the state be reduced. Such long term plans of action do not, however, help to meet the immediate needs of those currently disabled. In order to see to these needs other community resources must be utilized.

There are several ways in which a society can take further care of its disabled members without immediately turning to the resources and officials of the state. The most important could be to encourage the activities of the members of a society who are committed to ethical or religious doctrines that emphasize the importance of taking care of the disadvantaged members of society. Community welfare organizations and churches are examples of people organized for this kind of care. Besides the fact that members of such groups have the interest, enthusiasm and beliefs required to take good care of disabled people, they also possess amongst their ranks managerial talent and professionals who have been trained to take care of disabled people. When the talents, skills, virtues and know-how of such groups can be effectively mobilized, they could be used very successfully to collect funds for their own projects of taking care of disabled people. By means of such projects, that are run by committed groups as those referred to above, two aims could be achieved. The first is to get members of the society involved in the care of disabled people and the second is not to expect of the state to take the full responsibility for all aspects of providing care for disabled people. This implies that a diversity of community organizations has accepted the importance of both self-help and taking responsibility for their own welfare.

Even if it is the case that a substantial part of the responsibility for the care of disabled people in a society is taken by community organizations, then the question of the extent of the responsibility that the state has towards disabled people must still be discussed.

10. The responsibility of the state

In order to determine the extent of the responsibility of a specific state towards its disabled citizens, I will refer again to the reasons why people have decided to stay together in a society. To a large extent the answer today seems to be obvious – we can not do anything else as the world is too small for all of us to stay apart, each on his own piece of land. But there seems more to it than that. People mostly do not just live together because they have to – although their survival and well-being does require a common effort (Walzer 1985:65) – but also partly because they want to. The reasons why they want to live together in a society is because of the creation, maintenance and renewal of diverse forms of communal life (cf Walzer 1985:65). Several specific human activities become possible only when people start forming a community and begin sharing various things. Sport, art, entertainment, scholarship and even politics can only flourish within human communities where collective decisions have been made as to what the relative worth of various types of activities are. In this context Walzer (1985:65) refers to the social contract as an agreement to reach decisions together about what goods are necessary to the common life of a society, and then to provide those goods for one another. This explains why various human communities differ to such a large extent, as they assign different priorities to various kinds of activities.

In what way are the things said above relevant to the topic at hand? Different communities assign varying values to the same human activities and the value of caring for disabled people are not the same everywhere. This implies that a specific society would want to see its resources utilized in a way that reflects their dominant values about the things that are of value to them. Exactly how much aid should be given to disabled people in a specific society is something that should be settled *politically* – as Walzer (1985:67) says, “that is what democratic political arrangements are for.” In most contemporary societies, South Africa included, there are strong feelings about the importance of caring for disabled people. This was illustrated earlier by pointing to a Rawlsian overlapping consensus. If this is so, then it must be reflected in the governmental budget, despite the fact that disabled people are not a powerful lobbying group. Political parties, and especially those in power, must not exploit the vulnerable position of this minority group, but rather take up their case and treat them according to the values shared by the community.

11. Fair distribution of resources

Once it is clear that state aid to disabled people is justified and will be provided

in addition to the other forms of aid provided by the community, a policy must be laid down to specify how the resources allotted by the state can be distributed fairly. If one accepts the idea that people in need should be helped and cared for according to the degree of need that they have and furthermore accept the idea that like cases should be treated alike, then a wise policy for the distribution of the allotted resources would be something like the following (cf Edwards 1988). Only needs that are indispensable for physical, social and moral functioning are taken into account and those with similar needs are treated the same, while those with different needs are treated differently. If limited resources are to be divided fairly, then both people's needs and their own capacities to meet them (their means) ought to be assessed. As there will always be an imbalance between the needs to be met and the resources available to meet them (Edwards 1988:147), some workable solution must be found to distribute the limited resources fairly. The following suggestion, made by Edwards (1988:147), seems to be both fair and equitable:

...so long as resources are insufficient to bring everyone up to and above objectively defined minimum standards on the whole spectrum of welfare provision (that is, so that all objectively defined needs are met), then the resources should be distributed according to the equality principle, to achieve overall equality of welfare; to a situation, that is, in which everyone in need falls short of the basic minima (or of having all their needs met) by the same amount.

Bibliography

- BARR N
1985. Economic welfare and social justice. *Journal of social policy* 14(2): 175-187.
- BRANDT RB (ed)
1962. *Social justice*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- COLE P
1987. Social liberty and the physically disabled. *Journal of applied philosophy* 4(1): 29-39.
- CREWE NM & HARKINS A
1983. The future of independent living. Crewe, Zola & Associates 1983: 327-343.
- CREWE NM, ZOLA IK & ASSOCIATES
1983. *Independent living for physically disabled people*. San Francisco: Jossey-Bass.
- CREWE NM & ZOLA IK
1983. Preface. Crewe, Zola & Associates 1983: iv-xvi
- CULYER AJ
Economics, social policy and disability. Lees & Shaw 1974: 17-29.
- DEJONG G
1983. Defining and implementing the independent living concept. Crewe, Zola and Associa-

- tes 1983: 4-27..
- DUNNELL K & IDE L
1974. An attempt to assess the cost of home care. Lees & Shaw 1974: 106-122.
- EDWARDS J
1988. Justice and the bounds of welfare. *Journal of social policy* 17(2): 127-152.
- FLATHMAN RE
1976. *The practice of rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRANKENA WK
1962. The concept of social justice. Brandt 1962: 1-29.
- GARRAD J
1974. Impairment and disability: their measurement, prevalence and psychological cost. Lees & Shaw 1974: 141-156.
- HATTINGH JFJ(ed)
1987. *Disability in South Africa: Mental disability*. Volume 13. Co-ordinating committee: Year of disabled people, 1986. Department of National Health and Population Development.
- HOWARDS I, BREHM HP & NAGI SZ
1980. *Disability: From social problem to federal program*. New York: Praeger
- LEES D & SHAW S
1974. *Impairment, disability and handicap: A multi-disciplinary view*. London: Heinemann.
- RAWLS J
1973. *A theory of justice*. Oxford: Oxford University Press.
- SHAW S
1974. Introduction. Lees & Shaw 1974: 1-14.
- SHER G
1979. Effort, ability, and personal desert. *Philosophy and public affairs* 8(4):361-376.
- SKILLEN A
1985. Welfare state versus welfare society? *Journal of applied philosophy* 2(1):3-17.
- STOPFORD V
1987. *Understanding disability: Causes, characteristics, and coping*. London: Edward Arnold.
- UNITED NATIONS
1987. Declaration of the rights of mentally handicapped persons. Hattingh 1987: 84-85.
- WALZER M
1985 [1983]. *Spheres of justice: A defence of pluralism and equality*. Oxford: Basil Blackwell.
- ZOLA IK
1983. Developing new self-images and interdependence. Crewe, Zola & Associates 1983: 49-50.
1983. Toward independent living: Goals and dilemmas. Crewe, Zola & Associates.

Willem C Els

Winkelperspreiding in landelike Qwaqwa: 'n Geografiese analise

Samevatting

Hierdie studie beskryf die winkeltipe, verklaar die verspreidingspatroon en ontwikkel 'n winkeloorgangsmodel waarbinne die kleinhandelsaktiwiteite van landelike Qwaqwa evalueer kan word. Die studie bewys ook die geriefswaarde van die kontantwinkel in 'n arm landelike kultuur en dat hierdie winkelsoort die ontwikkelende vestigingsfronte indring. Die volgende onderliggende reëlmatighede in landelike kontantwinkellokalisasie is bewys: Die geordende aanpassing tot afstand; die minimalisering van wrywingseffek van afstand; om 'n woonbuurt binne 'n trefwydte van loopafstand met verbruiksgoedere te bedien; dat vestigingsgrootte die winkelgetal bepaal. In landelike Qwaqwa vorm kleinhandelsverkope tans die oormaat van verbruikersuitgawe. Die kleinhandelsektor is naas die onderwys en die vervoerbedryf die grootste enkele werkverskaffer. Verskerpte en suksesvolle modernisasieprosesse is 'n bedryging vir die voortbestaan van die kontantwinkel in landelike gebiede.

Retail distribution in rural Qwaqwa: a geographical analysis

This study describes the type of retail store, explains the distribution pattern and develops a shop transition model within which retail activities of rural Qwaqwa could be evaluated. The study proves the convenient luxury of the cash store in a poor rural community, and that the cash store penetrates the settlement frontiers. The following underlying regularities in rural cash store location have been proved: The ordered adjustment to distance; the minimizing of the frictional effects of distance; to serve a settlement with consumer goods within walking distance; that the number of shops is determined by settlement size. In rural Qwaqwa retail sales presently form the excess of consumer expenditure. The retail sector is, next to education and transport the single largest creator of jobs. Intensified and successful modernization processes are a threat to the survival of the cash store in rural areas.

*Prof. WC Els Dept Geografie
UOVS, Posbus 339, Bloemfontein 9300*

Die literatuur oor kleinhandelsaktiwiteit toon 'n afwesigheid van studies oor kleinhandel wat landelike gebiede in die ontwikkelende wêrelddele dek. Navorsing oor handelsaktiwiteit in ontwikkelende state was slegs op stedelike vestigings toegespits, waaronder Freetown, Manila, Abidjan, Lagos, Colombo and Bogota. Binne Suid-Afrikaanse konteks is enkele studies oor informele ondernemings in ontwikkelende gebiede, maar ook net binne stedelike verband, uitgevoer. Die volgende Suid-Afrikaanse voorbeelde is die belangrikste en mees volledige: Mangaung, Phuthaditjhaba, Botshabelo, Ciskei en Clermont (Botha 1990:52-64). In ontwikkelende lande, waaronder Brittanje waar kleinhandelsverkope meer as die helfte van die totale verbruikersuitgawe vorm, is kleinhandelperspreiding 'n belangrike sektor van die nasionale ekonomie (Scott 1970:11). Ook in hierdie studie deur Scott word slegs op stedelike gebeide gekonsentreer.

'n Ondersoek van die moontlike tersaaklike lokalisasieteorieë en plasingmodelle (Johnston ea 1981:191-194) van Von Thünen, Christaller, Weber, Lösch, Rostow, Myrdal, Keeble, Vance en Berry (Berry ea 1962; Butler 1980:72-105; Chisholm 1973:20-32; Chorley & Haggett 1967:1-816; Haggett 1967:87-95; Isard 1956; Smith ea 1968:362-384; Vance 1970:1-14) het getoon ontoereikend en onvoldoende te wees om as teoretiese strukture vir 'n analise van hierdie eiesoortige Derde Wêreldse winkelperspreidingsverskynsel in landelike Qwaqwa te dien. Waar hierdie studie op 'n geval binne Suidelike Afrika-verband en in besonder op 'n ontwikkelende Derde Wêreldgemeenskap in 'n landelike milieu fokus, bestaan daar gevolglik geen teorie of model waarteen die aard, voorkoms en verspreiding van winkels binne Qwaqwa bestudeer, getoets of gemeet kan word nie.

1. Die studiegebied

Die eintlike Qwaqwa, vroeër as Witsieshoek bekend, se totale oppervlakte is 50 172 hektaar (RSA 1989:5) waarvan slegs 25 000 hektaar (planimetries bereken) bewoonbaar is. Die res is bergland: Maluti- en Drakensberge.

Landelike Qwaqwa verteenwoordig 'n homogeniteit ten opsigte van ras-, etniese- en kultuursamestelling wat dit 'n klassieke laboratorium van tradisionele Suid-Sotho-vestiging, vestiging-in-oorgang en van die geassosieerde primêre, sekondêre en tersiêre bedrywe maak. Op die bewoonbare vlakke kom 72 landelike kernvestigings (RSA 1985a), plaaslik as statte of 'settlements' bekend, voor. Hierdie vestigings wissel in grootte van 'n absolute minimum van nege wonings tot so veel as 1904 huise (RSA 1985a: tabel 4.4).

Een kenmerk ten opsigte van ekonomiese bedrywe is die wydverspreide voorkoms van 'n byna homogene winkeltipe - die kontantwinkel (Cash Store) dwarsoor die landelikbesette gebied. Tot in die mees afgeleë vestigingseindpunte

is die voorkoms van hierdie winkeltipe nie ongewoon nie; 276 winkels ('retail stores') is oor die landelike gebied versprei (RSA 1985a: tabel 4.4), waar dit 'n totale nie-stedelike bevolking van 180 924 mense (RSA 1985c:333; Krige 1987:93) bedien.

2. Doel en metode

Die doel met hierdie studie is om die tipe winkelkultuur in die landelik-bewoonde en -besette gebied van Qwaqwa te beskryf; patroonvorming in die ruimtelike verspreiding van winkels in dié gebied te identifiseer, te ontleed en te verklaar; en 'n winkeloorgangsmodel te ontwerp waarin die kleinhandels-komponent van 'n ontwikkelende gemeenskap, soos dié van Qwaqwa, geplaas kan word.

Die metode wat gevolg word, is ideografies en begrond in die realisme. Die artefakparadigma is gebaseer op kartografiese en statistiese metodes om plek-, liggings- en getalverwantskappe wat winkelvoorkoms en -verspreiding met bepaalde bevolkings- en ekonomiese verskynsels openbaar, op kwalitatiewe en kwantitatiewe wyses te analiseer. Bykomend word ook 'n ontleding van morfologiese omgewingstoestande wat moontlik tot die ruimtelike patroonvorming van winkelverspreiding bydra, gemaak. 'n Histories-geografiese metode word ook toegepas om die 1962-patroon te rekonstrueer en as toets vir bepaalde stellings aan te wend.

Die benadering is gedeeltelik ontleen aan die onderliggende reëlmatighede in vestigingslokalisasie-modelle soos deur Garner (Chorley & Haggett 1967:303-360) gepostuleer, naamlik:

1. Die ruimtelike verspreiding van menslike aktiwiteite weerspieël 'n geordende aanpassing tot afstand as 'n faktor. Hieroor sê Sigwart (Hanson 1958:204): "that there is more order in the world than appears at first sight is not discovered till the order is looked for".

2. Lokalisasiebesluite word oor die algemeen geneem om die wrywingseffek van afstand te minimaliseer. Volgens Lösch (Lösch 1954:184) behels dit die "law of minimum effort", of volgens Zipf (Zipf 1949) "the principle of least effort".

3. Alle lokalisasies is toegerus met 'n graad van toeganklikheid, maar sommige lokalisasies is meer toeganklik as ander. Volgens Forbes impliseer toeganklikheid die "ease of getting to a place" (Forbes 1964). Toeganklikheid is egter moeilik om eksplisiet te definieer. In 'n operasionele sin is toeganklikheid die veranderlike kwaliteit van sentraliteit of nabyheid aan ander funksies en lokaliteite.

4. Menslike aktiwiteite neig om te agglomerer en voordeel uit skaal-ekonomieë te trek, dit is kostebesparing deur konsentrasies in gemeenskaplike

lokalisasies.

5. Die organisasie van menslike aktiwiteit is essensieel hiërargies van aard.

6. Menslike okkupasie is fokaal in wese. Volgens Philbrick (1957) is bewegingsminimalisering, toeganklikheid, agglomerasie en hiërargieë onderling gekoppel om 'n sisteem van menslike organisasie in ruimte te vorm.

Op grond van bogenoemde beginsels is besluit om 'n aantal waarskynlikhede te stel en te verifieer wat onder meer die volgende veranderlikes met betrekking tot winkeltipe en -verspreiding sal insluit:

- Landelike vestigings-, bevolkingsverspreiding en -digtheid;
- ekonomiese of woonhuis- status van die landelike bevolking;
- toeganklikheidsvlak en vlak van infrastruktuurontwikkeling;
- afgeleëheid van die ekonomiese, sosiale en politieke swaartepunt (die stad, Phuthaditjhaba) en die graad van sentraliteit;
- reliëfhindernisse en reliëfbegunstigings.

Die outeur wil egter die minimaliseringsbeginsel ten opsigte van wrywings-effek in lokalisasiebesluite amendeer deur te betoog dat in die geval van die kontantwinkelokkasie in landelike gebiede, dit oral in verdigtende vestigingsfronte penetreer, al die ander reëlmattighede van Garner se vestigingslokalisasie-model ten spyte.

Indien beduidende afwykings in 'n oënskynlik bewese patroon van orde voorkom, moet dit toegeskryf word aan die onontleedbare arbitrêre en lukraak verspreiding van entrepreneurs wat kapitaalkragtig genoeg is en wat die insig en ondernemingsgees openbaar om hierdie bepaalde vorm van tersiêre diens te lewer.

Die metodologiese beginsels waarop hierdie analise berus, is die volgende: Dimensionele spanning tussen die ruimtelike ligging van die vraag (behoefte), dit is die potensieële koper met sy behoeftes, drange, norme, vermoëns en persepsies, en die ruimtelike ligging van die aanbodpunt (die handelaar en sy winkel met bevoorrading) reguleer enige kleinhandelverspreidingsstelsel. Die stelselkomponente is die tipe winkel, die ligging (absoluut maar ook relatief tot die koperspubliek) daarvan en winkeldigtheid. In 'n landelike gebied sal reliëf winkelverspreiding indirek beïnvloed. Vanuit die kultuuromgewingsstelsel sal die bevolkingskomponent en die verspreiding daarvan, die koperspubliek se sosio-ekonomiese status, die gehalte en ontwikkelingsvlak van die infrastruktuur, die toeganklikheid en sentraliteit van vestigings of nodusse, en die voorkoms, ondernemingsgees en persepsies van entrepreneurs die winkeltipe, -verspreiding en digtheid reguleer. Dié reeks veranderlikes bepaal die struktuur van die analise.

3. Die databasis

Gedurende ekskursies wat jaarliks vanaf 1986 tot 1989 na Qwaqwa onderneem is, het veldwerkspanne¹ data oor woningbou, werf-benutting en winkel-tipes ingesamel. Die opnames met betrekking tot winkel-tipes het berus op visuele maar gestruktureerde genoteerde waarneming, gerugsteun deur horisontale foto's en skyfies van die buitekant en binnekant van winkels.

Die getal en ligging van winkels is verkry van 'n totale opname in elke gehuggie en vestiging in Qwaqwa gedurende Junie, 1984, gedoen deur die Departement Pos en Telekommunikasie. Die ongepubliseerde verslag (RSA 1985a) bevat volledige data ten opsigte van elk van die 72 landelike vestigings (vier ander was nog onder 'bepanning') en sluit die volgende in: naam, klassifikasie en getalle van huise in vier kategorieë, en dienste (onderverdeel in stamkantore, winkels, skole, kerke, klinieke, hostelle en 'ander'). Kartering van die winkels is gedoen op basis van die 1:50 000 topografiese kaartvelle van Witsieshoek, 2828DB (RSA 1970b) en Golden Gate 2828DA 1962/1969 (RSA 1970b), wat die hele studiegebied dek.

4. Die landelike winkelkultuur

Die smous met sy pakdier of pakwa wat gedurende die eerste dekades van die twintigste eeu nog deel van die ekonomiese landskap van die ontwikkelende landelike dele van Suid-Afrika was, kom nie in Qwaqwa voor nie. Ook die informele sektor wat tans 'n groeiende, florerende inherente deel van die handelskultuur van stedelike Phuthaditjhaba is (vergelyk Botha & Claassen 1985), is in landelike Qwaqwa grootliks afwesig.

Die handelslandskap van landelike Qwaqwa word deur die kontantwinkel - die Cash Store - wat soms 'n aanbouing tot die residensie is, maar meestal uit 'n losstaande stuktuur bestaan - oorheers. Dit is 'n vermenigvuldiging van die enkele kontantwinkels wat tot voor Qwaqwa se selfregerende status (Proklamasie R225; RSA 1989:5) in 1971, deur blanke winkeliers begin en bedryf was. Die kontantwinkel het 'n opvallende formele voorkoms, en is herkenbaar omdat dit die naam daarvan vertoon en is steen- of sementsteenstrukture met sinkbe-

1 Onder leiding van vier lede van die Departement Geografie, het die opnamespanne bestaan uit derdejaar- en honneursstudente, toegerus met fotografiese materiaal, gestruktureerde opnameskedules en is 23 van die 72 landelike kernnedersettings geselekteer sodat dit verteenwoordigend is van gekategoriseerde groottes; van die fisiografiese streke, te wete vlakke-, hoogland- en berglandgebiede; van vier kilometer afstande vanaf die stedelike kern, Phuthaditjhaba, tot by roete-eindpunte.

dakking. Die naam van die 'cash store' verskyn op 'n uithangbord of is teen die fasade gevef.

Vloeroppervlakte wissel van 25m² tot 50m². Die indruk van onprofessionaliteit word gewek: min of geen reklameborde, sporadiese voorkoms van 'n uitstaafenster, lekegetimmerde toonbank en houtrakke, 'n blik met deksel as geklaai. Geen rekeningstelsel bestaan nie; krediet word nie gegee nie. Die kontantwinkel kom as homogene winkeltipe dwarsdeur die landelike vestigingsgebied voor. Die grootste verskil tussen die winkels is in die graad van bevoorrading, en verskeidenheid van koopware. Uitgebreide bevoorrading, waar vloerspasie ook daarvoor gebruik word, kom nie voor nie. Nie-bederfbare voorrade word maandeliks aangevul. Voorrade word aangekoop by groothandelsinstansies in Phuthaditjhaba. Al dié winkels kan dus as einddistribusiepunte van dié instellings beskou word.

Hierdie winkels hou net koopware aan wat in die alledaagse bestaansbehoefes van 'n lae-inkomste gemeenskap benodig word: voedselsoorte soos mieliemeel, broodmeel, tee, koffie, suiker en geblikte vleis en -vissoorte; energie, verhitting- en beligtingsitems soos paraffien, kerse, vuurhoutjies en batterye; negosieware soos wasmiddels, salwe (Vicks, Zam-Buk, Vaseline), olies (vir vel en hare), pille, poeiers en medisyne vir verkoue en griep, lekkergoed, koekies, tabak en sigarette, en bederfbare produkte soos vars groente, melk in kartonne en soms ook brood.

Die mees ondernemende handelaars het ook 'n beperkte voorraad dames-, mans-, seuns- en dogtersklere, hoofsaaklik van lae tot middelmatige kwaliteit, kouse en goedkoop skoeisel en breiwoel.

Waar 'n uitgebreide naamgewing soos 'Cafe and Cash Store' voorkom, dui 'cafe' bloot aan dat die winkel oor verkoelingsapparaat beskik en dat koue koeldrank voorsien kan word. Werklike kafeegeriewe bestaan nie.

5. Empiriese reëlmatighede en verwantskapsbepalings

Om maar enigszins 'n greep te kry op patroon-identifikasie en patroonvorming van winkelvoorkoms in Qwaqwa, is dit noodsaaklik om eers enkele fisiese kenmerke van Qwaqwa aan te stip.

Menslike vestiging bewoning, bebouing en bewerking word deurslaggewend bepaal deur die morfologie van hierdie bergstaat, in 'n skilderagtige hoek van die Drakensberge. Aangesien die inwoners weinig tegnologiese kontrole het oor die beperkings wat die fisiese omgewing opleë, het bewoning en bewerking die weg van die minste weerstand gevolg. Vestiging het op die gelyker tussenstroomse gebiede, waterskeidings, of in die komagtige hoogliggende bolope van die dreineringsstelsel plaasgevind. 'n Waaierpatoon van bewoning wat op Phuthaditjhaba, die enigste uitgang vanuit hierdie amfiteatervormige berglandskap,

5.1 Winkel-woningverspreidingsverwantskap

Dit is te wagte dat 'n sterk verband tussen winkelperspreiding en woningverspreiding bestaan. Geïsoleerde ondernemings is "primêr daarop ingestel [...] om 'n onmiddellike woonbuurt, binne 'n trefwydte van loopafstand te bedien van verbruikersgoedere met 'n lae drempelwaarde" (Van der Merwe & Nel 1975:171). Die waarskynlikheid is groot dat landelike vestigingsgrootte en die aantal winkels positief sal korreleer.

Figuur 1 is 'n kartografiese beeld van die verspreiding van winkels in Qwaqwa en figuur 2 stel die totale woningverspreiding in landelike Qwaqwa, 1985, voor. Selfs maar 'n visuele vergelyking van winkel- en woningverspreiding toon 'n hoë mate van ooreenkomste. Korrelasie-analise toon 'n positiewe verwantskap tussen winkel- en woningfrekwensie met 'n korrelasie van $r = 0,92$. 'n Nuwe positiewe verwantskap bestaan tussen winkeldigtheid en woningdigtheid, en daarom ook bevolkingsdigtheid. Die grootte van vestigings word die dominante aanduiers van die aantal kontantwinkels.

Om te bepaal of daar enige woningdrempelwaarde bestaan waarvolgens winkels hulle verskyning in die vestigings maak, is tabel 1 saamgestel.

'n Ontleding van die 72 beboude vestigings ontbloot die volgende patrone:

1. Gegewens ten opsigte van die twaalf state met net 1 winkel, teenoor die 13 sonder winkels dui op 'n moontlike drempelwaarde van 105 huise voordat 'n winkel sal verskyn en 210 voordat 'n tweede winkel verskyn.
2. Die gemiddelde vir 59 state met winkels dui op 'n moontlike drempelwaarde van 1 winkel per 96 huise.
3. Die gemiddelde aantal huise per winkel (vir alle vestigings) is 99,4 wat die afleiding versterk dat die gemiddelde drempelwaarde vir die verskyning van 'n winkel op ongeveer 100 huise gestel kan word.
4. Daarby herhaal hierdie patroon hom: vir elke 100 huise wat bykom, verskyn 'n addisionele winkel.
5. Slegs twee afwykings kom in hierdie patroon voor: 'n Eerste afwyking is waar 'n weerstandsvlak tussen die tweede en derde winkel eers met 'n bykomende 140 wonings/winkel deurbreek moet word. 'n Tweede afwyking is waar enkele spesialiteitswinkels in die aaneengeslote vestigingsgebied van Namahadi en Mangaung (41 winkels) hulle verskyning begin maak (vergelyk figuur 1).

Hierdie ontleding van winkel- en woningdata bevestig nie net die korrelasiebevindinge nie, maar toon ook aan dat bepaalde drempelwaardes vir die totstandkoming van 'n winkel(s) en die regverdiging van 'n bepaalde ratio van wonings per winkel bestaan.

Tabel 1
Verwantskappe; winkels, wonings en vestigings

Klasinterval winkels	Frekwensie van vestigings	Aantal wonings	Wonings/ vestiging	Wonings/ winkel
0	13	1367	105,2	-
1	12	2628	219,0	219
2	9	2596	228,4	144,2
3	12	3420	295,0	95,0
4	8	3323	415,4	103,9
5	5	2544	508,8	101,8
6-8	5	3106	621,2	103,5
9-11	4	3264	816,0	90,7
12-17	2	3016	1508,0	107,7
18-23	2*	2166	1083,0	60,2
n=276	n=72	n=27430	$\bar{x}=380,97$	$\bar{x}=99,4$

* Hierdie twee vestigings, Namahadi en Mangaung, loop ineen en vorm 'n magnum landelike nedersetting.

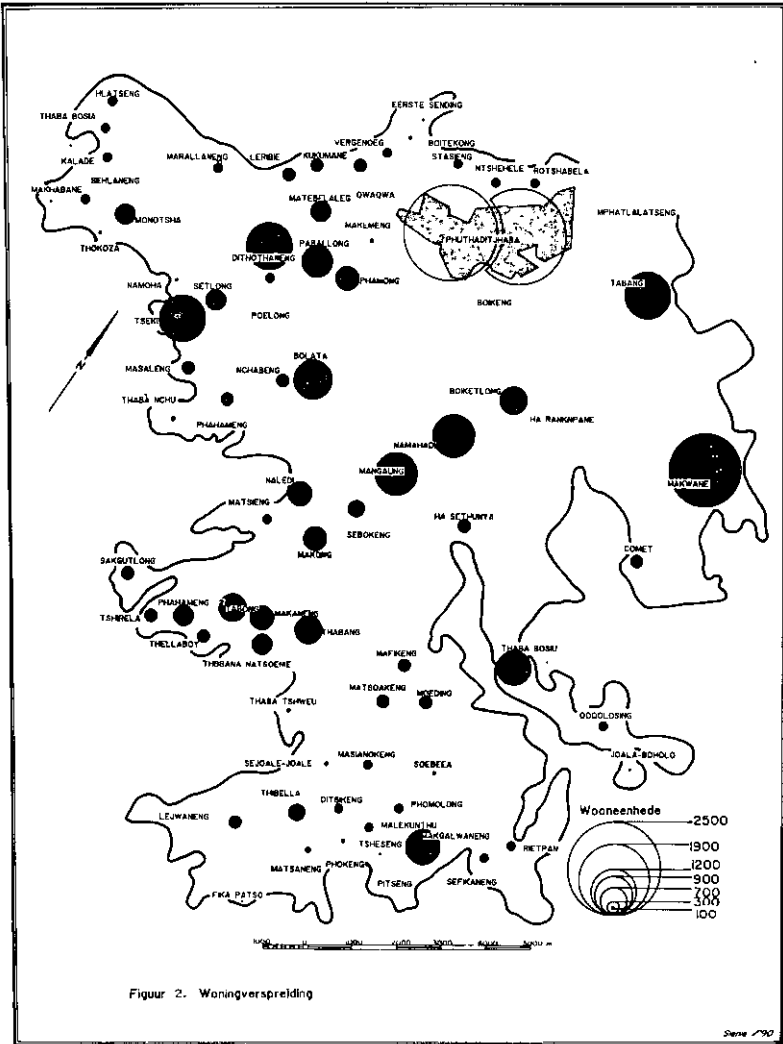
5.2 Vestigings-status en winkelverspreidingsverwantskap

Dit is normaalweg te wagte dat 'n beduidende verband tussen vestigingstatus (woonbuurtstatus) enersyds en winkeltipe, winkelverspreiding en absolute winkelgetalle andersyds sal bestaan.

Om Qwaqwa se vestigings in statuskategorieë te kan verdeel, is huise volgens sekere norme in vier kategorieë geplaas. Wonings wat kenmerke soos die volgende openbaar, is as D-huise geklassifiseer: tradisioneel; ronde en/of vierkantige grondplan; sooi- en kleistruktuur; plat sinkdakke geheg met klippe, of gehawende dekgrasbedakking; monokleur modderbestryking. Die klas D-huise dien as indeks vir tradisionalisme en/of lae vlak ekonomiese ontwikkeling.

Die ander drie kategorieë kontrasteer met die D-klas. Die A-kategorie wonings is groot en privaatgebou en verbeeld welvarendheid; die B-kategorie is minder pretensieuse privaatgeboude wonings, of wat verbeterde skemahuise is deur die toevoeging van vertrekke of 'n motorhuis; die C-tipe is tipiese skemahuise - relatief klein, stewig geboude steen- of sementsteenstrukture, vierkantig met sinkdak.

Met die D-tipe huise as persentasie van die totale aantal wonings per vestiging uitgedruk, is figuur 3 saamgestel. Die kategorie van minder as 40%

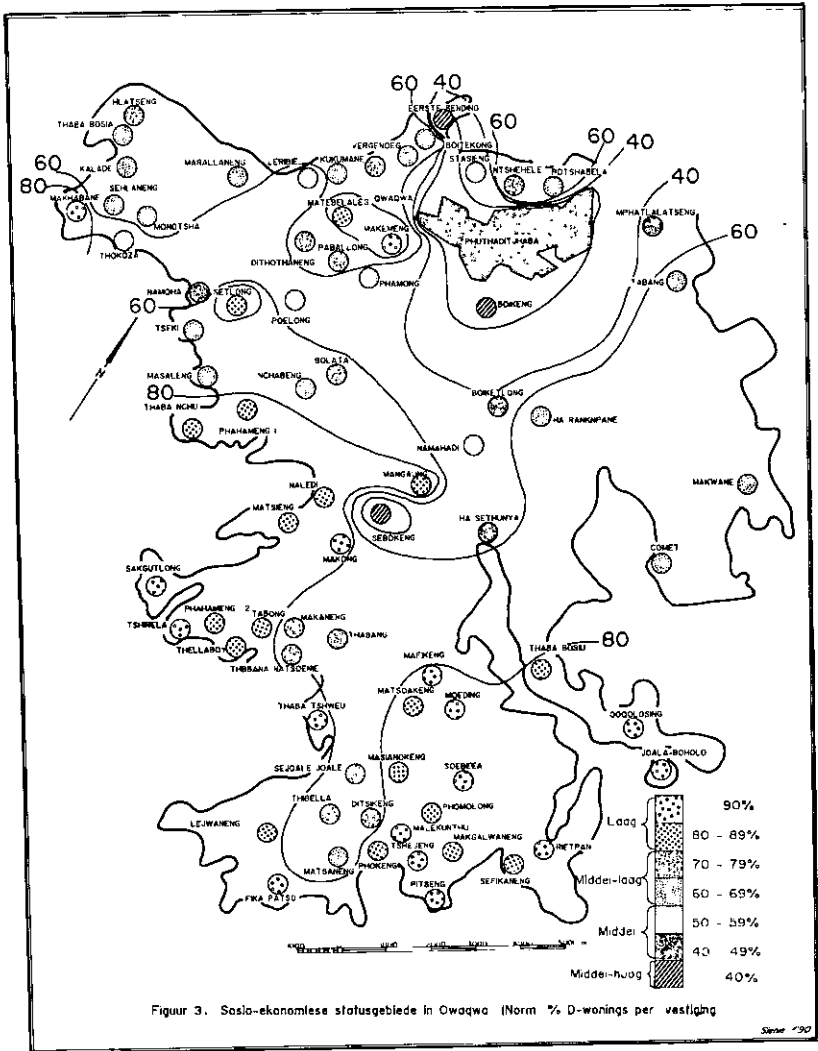

Figuur 2. Woningverspreiding

Siema 1990

D-huse is as middelhoë ekonomiese klas geneem en die met 80% of meer, dit wil sê 80% of meer van die wonings is tradisioneel, is as lae ekonomiese klas beskou.

Gebiede met die laagste status (80% D-huse) is op die hooggeleë, ingesnyde berglandgebied. Die met 'n middel-lae status (60-79% D-huse) kom in die hooggeleë noordweste voor, maar die res van die middellae groep is aangren-

send tot die buitering van lae ekonomiese vlak.

Met 46,5% van die vestigings in die laagste klas en 40% in die middelste klas, het 86,5% van die landelike vestigings 'n lae status.

'n Middelhoë statusgebied naby geleë aan Phuthadijhaba, klein in omvang, sluit twee vestigings in met nege A-wonings en 85 C-huise, en Sebokeng in die knak tussen gebroke vlakke en gebroke heuwel land. Dié middlehoë statusgebied

verteenwoordig maar 4% van die landelike vestigings, 1,6% van die totale aantal wonings en 3,9% van die totale aantal winkels. Hoë statusgebiede kom glad nie in die landelike streek voor nie.

'n Visuele vergelyking tussen statusgebiede (figuur 3) en die aantal winkels wat daarin voorkom (figuur 1) toon sterk patroon-ooreenkomste. 'n Korrelasie tussen A-huise en winkelfrekwensie per vestiging het 'n $r = 0,546$ gelever wat 'n lae graad van verklarings bied. In tabel 2 word die gemiddelde aantal wonings per winkel in die vier statusgebiede gegee, met die persentasie D-huise as indeks vir status.

Tabel 2
Gemiddelde aantal wonings per winkel per vestiging
per ekonomiese streek in landelike gebied

Ekonomiese status	% D-huise	Winkel-woning verhouding
Laag	> 80%	1:107
Middel-laag	60-79%	1:114
Middel	40-59%	1:89
Middel-hoog	< 40%	1:89
Qwaqwa landelike gebied	\bar{x} : 72%	1:99,4

Behalwe vir 'n geringe afname in die aantal wonings per winkel vanaf die twee lae kategorieë na dié in die middel- en middelhoë statusgebiede (gemiddeld 110 teenoor 89) is geen beduidende verskil soos gemeet teen die gemiddelde vir Qwaqwa, opmerklik nie. Dit dui aan dat die kontantwinkel deurgaans in die koopbehoefes van die armes voorsien.

Herondersoek van die kartografiese patrone van die statusgebiede ontblyt die bestaan van 'n sekondêre nodus. 'n Gebied met 'n middelklas-status van tussen 40% en 60% lê tussen Ha Rankopane, Namahadi, Ha Sethunya op 'n rif weerskante langs die enigste teerpad na die berge met Sebokeng as 'n middelhoë statusgebied. Hier is die winkel-woning verhouding gemiddeld 1:55.

'n Interessante verskynsel word waargeneem indien 'n lengtesnit vanaf Phuthaditjhaba deur Boiketlong, Ha-Rankopane, Namahadi, Mangaung, Sebokeng, Makeng en Matsieng getrek word. Die landelike elite bly in die laer digtheidsgebiede van Ha Rankopane en Sebokeng, weerskante (noord en suid) van 'n hoë digtheidsgebied met laer status. Die meeste winkels kom ook in die hoogste bewoningsdigtheidsgebiede voor. Die elite bly dus op die buitewyke van die sekondêre winkelnodusse. Weerskante van dié twee elitegebiede word verval in die rigting van Boiketlong en Makong-Matsieng aangetref. 'n Model waarin middelklas en laemiddelklas 'n kern vorm en waar hoërmiddelklas die randgebied vorm, ontstaan. Die periferie het laer winkeldigtheid, effens hoër status en

minder geassosieerde dienste.

Die analise dui op geringe ruimtelike differensiasies in statusgebiede en dat daar ná 15 jaar se snelle woningbou, tog 'n waarneembare landelike woonbuurtstratifikasie in Qwaqwa in embrio is. Min verwantskap en geen beduidende korrelasie bestaan tussen winkelfrekwensie en die statusgebiede.

Die verklaring hiervoor is waarskynlik in die feit dat die mense in die hoër klas (A-huise) maar 1% van die totale landelike bevolking uitmaak en die middelklasse slegs 4%. Dié winkels en dié winkeltipe tree dus nie noodwendig as leweransiers vir die sogenaamde hoër klasse op nie. Laasgenoemde is mense wat met eie vervoer kan gaan koop wat hulle wil, waar hulle wil en wanneer hulle wil. Die kontantwinkels is gerig op die mark en behoeftebevrediging van die laer ekonomiese klasse wat 95% van die bevolking uitmaak.

Daar bestaan dus in die landelike gebiede van Qwaqwa geen variasie op die kontantwinkel nie, omdat die ruimtelik onderskeibare statusgebiede slegs op grond van 'n 5% hoër, middelhoër en middel sosio-ekonomiese groep onderskeibaar is.

5.3 Toeganklikheid en winkelperspreidingverwantskap

Volgens Garner (Chorley & Haggett 1967:303-306) is alle lokalisasies toegerus met 'n graad van toeganklikheid, maar sommige is meer toeganklik as ander. Dit is daarom te wagte dat die vestigings met die hoogste toeganklikheid 'n ander winkel-woningratio behoort te openbaar as die norm van 1 winkel per 100 huise.

'n Korrelasie-analise tussen winkelfrekwensie en toeganklikheid gebaseer op 'n totale toeganklikheidsmatriks vir alle vestings in Qwaqwa lewer 'n r-waarde van slegs 0,1368. Geen beduidende verband bestaan tussen toeganklikheid en winkelgetalle nie.

'n Analise van die vestigings met die hoogste toeganklikheid (7 tot 10), het dié bevinding bevestig, maar sentraliteit, gemeet aan 'n moontlike indeks op die voorkoms van skole, as 'n waarskynlike winkelperspreidingsaanwyser uitgewys. Dit strook met Garner se stelling dat toeganklikheid, in operasionele sin, die veranderlike kwaliteit van sentraliteit of nabyheid aan ander funksies en lokaliteite is (Chorley & Haggett 1967:303-306).

'n Verdere analise is gedoen op die 20 statte wat 'n hoër as die gemiddelde toeganklikheid (Beta-indeks: 4,9) het². Dit toon dat 'n gemiddelde winkel-wo- *

- 2 'n Landelike elite ontwikkel, bestaande uit onder andere winkelcienaars (278 winkels), onderwysers (128 skole), hoofmanne (72 vestigings), predikante (23 kerke) en para-mediese personeel (8 klinieke).
- 3 Om te verhoed dat 'n hoër as gemiddelde aantal skole die analise beïnvloed, is die

ningratio van 1:128, wat swakker is as die verwagte ratio van 1:100 in hierdie hoëtoeganklikheidsvestigings voorkom. In landelike Qwaqwa het toeganklikheid geen invloed op winkeltipe, winkelvoorkoms, winkelgetalle en winkeldigtheid nie.

5.4 Sentraliteit en winkelverspreidingsverwantskap

'n Mens verwag dat lokaliteit met 'n hoë sentraliteit ten opsigte van ander dienste soos skole, 'n hoër as gemiddelde voorkoms van winkels per woning-frekwensie sal openbaar. Vestigings met 'n hoër as gemiddelde voorkoms van skole per vestiging behoort dus 'n ondersteunende verklaring te bied waar daar 'n hoër as gemiddelde voorkoms van winkels per woningfrekwensie is.

Die 11 vestigings met minder as 100 huise per winkel en met 'n hoër as gemiddelde skolevoorkoms is ontleed. Die gronde vir hierdie analise is dat volgens Garner (Chorley & Haggett 1967:305) daar 'n neiging is vir menslike aktiwiteite om te agglomereer en sodoende voordeel uit skaal-ekonomieë te trek. Die hoër as gemiddelde voorkoms van skole in bepaalde vestigings behoort dus te danke wees aan 'n hoër as gemiddelde sentraliteit van daardie vestigings ten opsigte van dié bepaalde opvoedkundige diensfunksie. Dus ook sentraal geleë vir 'n kinderbevolking wat almal te voet skool toe gaan. Die resultate van dié groep toon 'n gemiddelde van 4,45 skole per vestiging teenoor 'n algehele gemiddeld van 1,74, tesame met 'n lae ratio van 68 huise per winkel.

Hieruit blyk dat die hoë voorkoms van skole moontlik die oorsaak is vir dié lae ratio. Vestigings wat 'n ratio van minder as die gemiddelde van 100 huise per winkel het, word bepaald gekomplementeer deur die hoër as gemiddelde voorkoms van skole. Sentraliteit in terme van skole en skoolgaande kinders vorm dus moontlik 'n aanvullende koperspubliek, maar die totale plaaslike bevolking bly in die oorblywende 61 vestigings nogtans die oorheersende winkelklënte. Waar skole ontbreek, soos in die geval van Malekunthu, word sentraliteit moontlik gekomplementeer deur 'n kerk en 'n kliniek. Dit moet redelikerwys gestel word dat hierdie analise nog nie onomstootlik bewys dat sentraliteit binne Garner se konteks reeds in landelike Qwaqwa bestaan nie.

vier stante met beide hoë toeganklikheid en hoë skolekonsentrasie buite rekening gelaat. Uit die orige 16 stante wat 'n besondere hoë toeganklikheid in Qwaqwa het, het 13 van hulle geen skool nie.

5.5 Fisiografie, sentraliteit en winkeldigheidsverwantskap

'n Mens verwag dat sekere fisiografiese/geomorfolgiese streke hulle beter tot bewoning en bewerking leen, hoër as gemiddelde sentraliteitskenmerke behoort te openbaar en daarom 'n beter as gemiddelde winkel-woningratio registreer.

'n Ontleding van die verwantskap tussen die vyf hoogtevlakstreke (< 1730m; 1730m - 1795m; 1795m - 1860m; 1860m - 1925m en > 1925m) en persentasies ten opsigte van vestigings, wonings, winkels, skole, vestigings sonder winkels en persentasie vestigings sonder skole, lewer die resultate in tabel 3.

Tabel 3
Vestigings en vestigingsverskynsels per hoogtestreek

Hoogte bo seevlak in meter	% Vestigings	% Wonings	% Winkels	% Skole	% Sonder winkels	% Sonder skole
< 1730m (5400')	0	-	-	-	-	-
1730-1795 (5400-5600')	15	7	4	10	30	70
1795-1860 (5600-5800')	15	22	23	9	9	72
1860-1925 (5800-6000')	45	51	55	62	11	61
> 1925m (6000')	25	20	18	19	16	72
TOTAAL	100	100	100	100	14,7%	66,7%

Dit is opvallend dat die 1860-1925m-gebied 'n dominante en voorkeursposisie beklee ten opsigte van vestigings (45%), skole (62%), wonings (51%) en dat 55% van alle winkels hier voorkom.

Hierdie gebied se voorrang word begunstig deur die geomorfologie: dit is die hoogliggende, makliker bewoonbare en gelyker tussenstroomse gebiede, waarin die Namahadi-Mangaang middelland 'n dominante streek is.

Ongeag die fisiografiese begunstigingsfaktore vir bewoning en diensteverskaffing in dié middelland is daar aanduidings dat 'n besondere mate van eweredigheid van winkelperspreiding en -digtheid oor die hele Qwaqwa gebied voorkom en dat sentraliteit as attribuut van modernisasie en van skaal-ekonomie in hierdie ontwikkelende gemeenskappe nog nie werklik 'n beduidende

inslag gevind het nie. Die feit dat slegs 14.7% van die vestigings nie winkels het nie, terwyl die gemiddelde van 3,75 winkels per vestiging voorkom, dui sterk op 'n eweredige verspreiding van winkels. Geen besondere mate van winkelsentraliteit kom voor nie, behalwe in die Namahadistreek. Verder word die eweredigheid van winkelverspreiding tussen die fisiografiese streke deur die geringe afwyking tussen persentasie wonings en persentasie winkels per streek beklemtoon (vergelyk tabel 3 se kolommet met % wonings en % winkels).

5.6 Afstand vanaf Phuthaditjhaba en winkelverspreidingsverwantskap

Dit is moontlik dat hoe verder vanaf Phuthaditjhaba, die stedelike bewonings- en ekonomiese swaartepunt van Qwaqwa, hoe meer winkels mag voorkom. Ten einde hierdie moontlikheid te beproef is die voorkoms van vestigings, winkels en die aantal vestigings sonder winkels vir elke 4 km-konsentriese gebied vanaf Phuthaditjhaba ontleed (tabel 4).

Tabel 4
Vestigings en winkels konsentriese afstande vanaf Phuthaditjhaba

Km-afstande	% Vestigings	% Winkels	% Vestigings sonder winkels
< 4	21	16	25
4-8	25	50	5
8-12	31	20	21
> 12	23	14	35

Die volgende afleidings kan uit tabel 4 gemaak word:

1. In die sone aangrensend tot die stedelike kern en in die sone wat die verste van Phuthaditjhaba is, is die hoogste frekwensie van vestigings sonder winkels, of is die laagste persentasies winkels, maar in die twee sones kom ook die laagste persentasie vestigings voor.

2. In die 4-8km sone kom die meeste winkels voor; nie minder nie as die helfte van die totale aantal. Hierdie middelgeleë gebied is gunstig geleë vir tussenkomende geleenthede vir winkels. Hierdie middelligging word ook beklemtoon deur die feit dat die 8-12km sone die tweede laagste persentasie vestigings sonder winkels het, nieteenstaande die feit dat byna 'n derde van die totale aantal vestigings (31%) hier voorkom.

3. Die baie ver sone (>12km) het die laagste persentasie winkels en die grootste persentasie vestigings sonder winkels. In dié afgeleë gebroke bergland kom egter steeds 14% van die totaal voor.

4. 'n Kritiese area, waarin 16% van die winkels voorkom, is naby Phuthaditjhaba geleë. Nogtans voorsien ook hierdie winkels in die daaglikse behoeftes van mense wat nie die vervoer het om op een slag genoegsame voorrade vir daaglikse behoeftes vir 'n lang periode vooruit te koop nie.

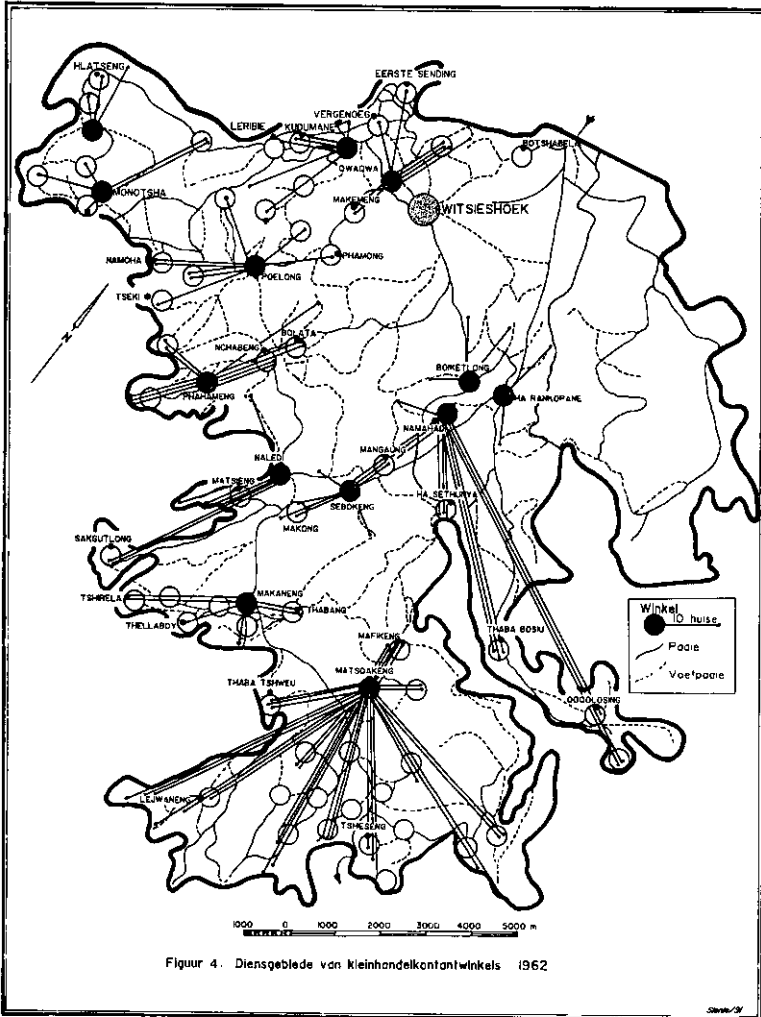
Toenemende afstand vanaf die stedelike-, ekonomiese en politieke nodus het geen radikale afnemende invloed op winkelgetalle en winkeldigtheid nie. Dit is duidelik dat kontantwinkelverspreiding in landelike Qwaqwa op die beginsel van *bewegingsminimalisering* vir 'n bevolking met 'n lae *bewegingsirkulasiepotensiaal* berus. Dit dui aan dat die kontantwinkel wat in die basiese koopbehoefte wil voorsien hom moet vestig binne 'n trefwydte van loopafstand van sy koperspubliek en juis daarom *beweeg dit agter die besettingsfront aan, of beweeg daarmee saam, of penetreer dit die verdigtende vestigingsfronte.*

5.7 Patroonvorming oor tyd

Nie al Garner (Chorley & Haggett 1967:304:305) se onderliggende reëlmatighede in vestigingslokalisasie Modelle is *mutatis mutandis* op die derde Wêreldse ontwikkelende gemeenskap van landelike Qwaqwa van toepassing nie. So het *toeganklikheid en sentraliteit*, soos deur roete-infrastrukture, skaal-ekonomieë, of agglomerasie deur kostebesparings nog geen invloed op die verspreiding en plasing van landelike kernvestigings nie en ook geen beduidende invloed op die voorkoms, plasing en verspreiding van die kontantwinkel nie. Omdat daar geen beduidende sosio-ekonomiese hiërargieë in landelike Qwaqwa voorkom nie, is daar geen hiërargiese orde in winkeltipes en winkelkultuur nie. Die kontantwinkel as kleinhandelsverskynsel kom oor die hele gebied voor.

Die enigste makrofaktor wat vestigingsverspreiding deurslaggewend reguleer is reliëftoestande en is gevolglik verantwoordelik vir die verspreiding van kontantwinkels. Geen wonder dus dat winkel- en woningfrekwensie so hoog korreleer nie. Lokalisasiebesluite ten opsigte van kontantwinkels in landelike Qwaqwa word *geneem om die wrywingseffek van afstand op die mikrovlak tussen woning en winkel te minimaliseer*. Selfs makrovlak lokalisasies, soos blyk uit afstand vanaf die enigste stedelike nodus, het geen beduidende invloed op kontantwinkeldigtheid nie. Basiese voedsel- en energiebehoefte word hoofsaaklik deur die oral-teenwoordige kontantwinkel voorsien juis omdat dit die wrywingseffek van afstand vir 'n arm bevolking met 'n lae sirkulasievlak minimaliseer.

Dat die kontantwinkel agter die verdigtende besettingsfronte aan- en intrek of dit penetreer om dimensionele spanning tussen vraag en aanbod te minimaliseer, is vir die 1985-geval aangetoon, maar is nog nie in historiese tyd-ruimetlike konteks getoets nie. Om hierdie stelling te toets is die verspreiding soos dit in

1962 voorgekom het, ondersoek,⁴ en met die 1985-verspreiding vergelyk.

Figuur 4 dui die ligging en diensgebiedafbakening⁵ van kleinhandelkontantwinkels in 1962 aan. 'n Ontleding van die 1962-patrone en 'n vergelyking daarvan met dié van 1985 bring die volgende aan die lig:

1. Die basiese ruimtelike ligging- en verspreidingspatroon van landelike vestigings was reeds in 1962 vasgelê en moes selfs baie vroeër gevorm gewees het. Slegs verdigting het daarna plaasgevind.

2. Die kontantwinkelperspreiding, alhoewel net dertien in 1962 en toe nog in besit van blanke handelaars, toon reeds dat dit die vestigingsfronte gepenetreer het. 'n Kwart eeu daarna, weens die versnellende toename in Suid-Sotho-immigrasie ná Sotho-selfregering en swart kleinhandelbeheeroorname, het dié proses in intensiteit toegeneem.

3. Die winkel-woningratio in 1962 van die vier winkels op die Namahadi-vlaktegebied was 1 winkel per 60 wonings, terwyl dit 1 winkel per 113 wonings in die heuwel-en-berggebied was.⁶ Hierdie merkbare verskil moet toegeskryf word aan afgeleëheid, baie swak ontwikkelde roetenetwerk, soms byna geïsoleerde liggings van vestigings met ylerwordende verspreiding van die bevolking hoe nader berge toe beweeg word, en bereidwilligheid van blanke handelaars om in afgeleë gebiede veiligheidsrisiko's vir ekonomiese wins te loop. Namate die vestigingfronte ná Sotho-selfregering in 1971, maar veral na die Qwaqwa Konstitusionele Proklamasie (R203 van 1974) waardeur wetgewende magte verkry is (RSA 1989:5), digter beset geraak het, het kontantwinkelgroei geweldig toegeneem. 'n Sprekende voorbeeld is die Matsোকeng-gebied waar daar een winkel in 1962 was, maar 41 in 1985.

4. Namate die hoogliggende en verafgeleë gebiede verdig het, het die verdigting van die Namahadi-vlaktegebied ook plaasgevind. Waar daar in 1962 in laasgenoemde gebied 4 winkels was, het dit tot 86 in 1985 gegroei.

5. Die landelike bevolking het vanaf ongeveer 8500 in 1962 tot ongeveer

4 Data oor vestigings en winkels is vanaf die 1:50 000 Topografiese vel 2828 DB, Witsieshoek en 2828 DA Golden Gate wat op lugfotografie 1962, Taak 477/62, gebaseer was, verkry.

5 In die afbakening is oorweging geskenk aan die woning- en nedersettingsverspreiding, -patrone en -limiete; alle fisiografiese hindernisse (berge, kranse, steil hellings, moeras- en vleigebiede); die voetpadnetwerk en -rigting en die padnetwerk; die kortsteroetebeginsel; dit is aanvaar dat vir meer gespesialiseerde kopersiteme die dorpie, Witsieshoek, in daardie behoeftes sou kon voorsien. Die vestigings Comet, Makwane, Tebang en Mphatlalatseng, 1985, was in 1962 nog blanke plase, Swartwater, Patricsdale, Patryskamp, Mountain View, Rydal Mount and Castle View.

6 Laagste 1:25 (Ha-Rankopane); hoogste 1:331 (Matsোকeng); mediaan 1:80 (Poelong); gemiddelde 1:99,7. Ander insiggewende vergelykende data tussen 1962 en 1985 is: Skole 6 teenoor 128; Kerkgeboue 11 teenoor 23.

181000 in 1985 toegeneem: 'n 2128% toename. Gepaard daarmee het die kontantwinkels vanaf 13 in 1962 na 276 in 1985 vermeerder: 'n 2123% toename.

6. Die gemiddelde winkel tot woningratio was in 1962 1:99,7 en byna twee-en-'n-half dekades later is dit 1:99,4.

Wat uit hierdie analise blyk, is dat kontantwinkels ontwikkelende landelike vestigingsfronte binnedring en in Qwaqwa dit reeds vóór 1962 gedoen het.

6. 'n Winkeloorgangsmodel

Om die aard, voorkoms en verspreiding van winkels in landelike Qwaqwa binne die kader van kleinhandelsekonomieë in perspektief te plaas is 'n winkeloorgangsmodel ontwerp (tabel 5). Die model is gegrond op persoonlike waarneming van die aard en voorkoms van kleinhandelsekonomieë, waar onder smouse, kontantwinkels en algemene handelaars in landelike gebiede; kennis van die informele sektor (onder andere Botha 1990; Mullins ea 1986) en van die Westerse teorieë oor kleinhandelsekonomieë, soos deur Berry ea (1962:62-102) en Van der Merwe & Nel (1975:166-192) uiteengesit. Mobiliteits- en sirkulasiekenmerke van die verskillende fases is gegrond op en aangepas by Zelinsky se mobiliteitsoorgangsteorie (Zelinsky 1971:219-249), wat ook aan modernisasieprosesse gekoppel is.

Die begrip *oorgangsmodel* dui op 'n definitiewe evolusionêre en selfs revolusionêre gepatroneerde reëlmatigheid deur tyd-ruimte gedurende die onlangse geskiedenis; hierdie reëlmatigheid maak 'n essensiële komponent van die moderniseringsproses uit⁷.

In die bespreking van die voorgestelde ses-fase winkeloorgangsmodel word die mobiliteitskenmerke wat migrasie⁸ en sirkulasie⁹ insluit, gemeenskapskenmerke, vestigingskenmerke en winkeltipe-kenmerke van elke fase geïdentifiseer.

- 7 Vir volledige definisies en inhoudgewing aan die konsep modernisering, sien: Senekal (1980); Goldscheider (1971:94 ev); Lauer (1973:211 ev); Inkeles & Smith (1974:17-34).
- 8 *Migrasie* is enige permanente of semi-permanente verandering van residensie; 'n ruimtelike oorpasing van een sosiale eenheid of buurt na 'n ander waardeur vorige sosiale bande vervorm of verbreek word. Hierdie ruimtelike oorpasing kan op die makro-, meso- of mikroskaal plaasvind.
- 9 *Sirkulasie* dui 'n groot verskeidenheid bewegings aan wat gewoonlik korttermyn, herhalend of siklies van aard is, maar wat almal 'n totale gebrek het aan enige verklaarde voorneme om 'n permanente of langdurige verandering in residensie te maak. Volksmondkleinhandelsbegrippe soos 'af dorp toe gaan', 'gaan stad toe', 'gaan inkopies doen', is kenmerkend van die sirkulasiekonsep.

Tabel 5
 'n Vereenvoudigde voorstelling van 'n winkeloorgangsteorie

Fase	I	II	III	IV	V	VI
Vestigings-tipe	Uitbreiende kolonisasie front	Stabiliserende vestiging-front	Verdigende vestigingsfront	Kernvestiging met dorpsdigting	Stad	Metropool
Winkel-tipes	Geen	Smous	Kontantwinkel	Handelshuis ("Tradingstore") Koöperasie	Sentrale sakegebied(e)	"Ware houses"
Oorgangstipes		Ruilhandel	Negosiewinkel (I.O.U.)	Algemene handelaar	Spesialiteitswinkels	Supermarkte → Hipermarkte

→ Tydsverloop, ekonomiese ontwikkeling en modernisasie →
 (Na elke fase I - IV verdwyn die vorige tipes of neem drasties in getalle af en word grootliks deur daardie in fase V - VI vervang).

Fase I, as aanvangsfase, veronderstel 'n tradisionele gemeenskap met baie hoë migrasie en geen tot baie lae sirkulasie, wat grootliks selfversorgend is, maar tog 'n eenvoudige vorm van ruilhandel sal bedryf. Geen informele of formele winkel kom op die uitbreidende laedigheid kolonisasiefront voor nie. Voorbeelde is die tradisionele gemeenskappe wat die Suid-Afrikaanse binneland ongeveer drie tot twee eeue gelede gekoloniseer het.

Fase II is 'n aanvangsoorgangsgemeenskap wat meer gesete raak en die kolonisasie- en vestigingsfronte geleidelik vul. Migrasie, alhoewel nog baie hoog, begin effens afneem en 'n geringe toename in sirkulasie begin. Die smous met sy pakdier of pakwa trek dié stabiliserende maar nog steeds laedighedsvestigingsfront binne en ruil- en smoushandel begin.

Fase III veronderstel 'n middel- tot laat-ontwikkelende oorgangsgemeenskap, met hoë immigrasie na en effens toenemende maar nog lae sirkulasie op die verdigende en meer permanentgesete uitsluitlik landelike vestigings. Permanente winkelstrukture begin ontstaan. Ruilhandel en smouse begin verdwyn en word met ruilhandel en die I.O.U. ('I owe you')-stelsel in negosiewinkels vervang. Die kontantwinkel maak nou sy verskyning en begin later floreer. Gebaseer op die sukses van die florerende kontantwinkel ontstaan die algemene handelaar met 'n aanvang van die kredietstelsel. Fase I tot III het 'n ryke onlangse geskiedenis in die ontwikkelende Derde Wêreld, maar ook in die Afrikanerbesetting van die Suid-Afrikaanse binneland, waar eers die Jodesmous en later

die Jodewinkel (eers 'n ruilhandelwinkel, toe die kontantwinkel of kombinasies daarvan, en daarna die algemene handelaar) 'n dominante rol in die kleinhandelseconomie gespeel het.

Tussen fase III en fase IV ontwikkel die kernvestigings tot agro-gehuggies en geleidelik tot dorpies. Migrasie neem hierna weer toe en weens verstedeliking skiet dit toenemend die hoogte in. Sirkulasie bly nog steeds relatief laag, maar begin tekens van toename toon. Die ontwikkelende gemeenskappe van fase III begin in fase IV sterk karaktertrekke van 'n ontwikkelde gemeenskap op landelike en stedelike vestigingsvlak openbaar. In hierdie oorgangsfase floreer die handelshuis ('trading store') met kredietfasiliteite. Maar twee ander kleinhandelsetipes ontwikkel ook vinnig. Aan die een kant ontstaan en ontwikkel 'n informele sektor en spazawinkels waarvan die Derde Wêreld-komponent in Suid-Afrika voorbeelde is. Andersyds ontwikkel die spesialisiteitswinkels. Stedelike nedersettings bereik ekonomiese volwassenheid. In fase IV begin migrasie sterk afneem. Die kontantwinkel in landelike gebiede verdwyn geleidelik juis omdat sirkulasie sterk toeneem.¹⁰

Fase V gaan die stabilisering en latere afname van migrasie binne. Stedelikeheid is die dominante kenmerk. Regionale dienslewering ontwikkel. Sirkulasie neem sterk toe en bereik 'n baie hoë vlak. In hierdie ontwikkelde gemeenskap floreer die kleinhandelspecialiteitswinkels binne stedelike sentrale sakekerne. Die groothandelaar speel 'n toenemende rol. Supermarkte, hipermarkte en meerkernige besigheidsentra ontwikkel in die wydlopende stedelike en metropolitaanse uitspreiding. Tegnologiese en professionele verfyndheid tree oor die hele stedelike ekonomiese sisteem in.

Fase VI. 'n Super- tot hipertegno-wetenskaplik ontwikkelde gemeenskap, met baie lae migrasie en die begin van afname in sirkulasie vanaf 'n vorige baie hoë vlak, vul die metropool wat tot megapool ontwikkel. Die eerste gebiede wat hierdie fase begin betree, is aldus Zelinsky (1971), die megapolitaanse dele in Japan en in Suid-Kalifornië. Al die winkeltipes van fase V bestaan nog, maar word verder deur die reuse "warehouses" aangevul. Laasgenoemde word aangaande 'n kenmerk van alle super-ontwikkelde megapolitaanse vestigings.

Landelike Qwaqwa is in fase III van die winkeloorgangsmodel met die oralteenwoordige kontantwinkel as geriefswelde vir die lae koopkrag van 'n arm, pre-moderne bevolking. Die lae vlak van sirkulasie lei tot 'n lae persentasie pendelkopers tussen platteland en stad. Daarby is die roete-infrastruktuur in 'n aanvang oorgangstadium: voetpaaie deurkruis nog die landelike toneel; grondpaaie en gruispaaie is swak, sowel in ontwikkeling as in instandhouding; slegs een van hierdie penetrasieroetes is geteer. Die bevolking moet te voet tot by hierdie

10 Die sirkulasiekonsep van 'ons gaan winkel toe' word vervang met 'ons gaan winkels toe'. In fase V word dit vervang met 'ons gaan Hyperama/Hipermark toe'.

enkele pendelslagaar kom en dan per bus of taxi verder. Die oralteenwoordige kontantwinkels met hulle bevolkings-bewegingsminimaliseringskenmerk pas perfek in die kleinhandelstruktuur en -ekonomie van 'n arm, digbesette, nie-stedelike gemeenskap met so 'n lae vlak van roetenetwerkontwikkeling waar hulle vir sirkulasie van die bus of taxi afhanklik is om tot by 'n/die stedelike sentrum, daar gunter, en weer tuis te kom.

7. Sintese en prognose

Vir 'n arm gemeenskap, soos dié van landelike Qwaqwa, is die kontantwinkel 'n geriefsweelde. Die winkel het saam met die vestigingsfront tot op die bewonings- en bewerkingsgrens beweeg. Winkelfrekwensie stem ooreen met die digtheid van woningbou. Voorkoms van die homogene kontantwinkel-tipe word bepaal deur hoë landelike bevolkingsdigtheid, lae vlak ekonomiese ontwikkeltheid, lae woning- en vestigingstatus, die minimalisering van die wrywings-effek van afstand, swak ontwikkelde roete-infrastruktuur en die fisiografie. Skaal-ekonomieë het nog nie in landelike Qwaqwa ontwikkel nie, met uitsondering van die Namahadi-gebied waar dit in embryo is. Hierdie studie het ook, in die woorde van Sigwart (in Hanson 1958:204) bewys dat daar meer orde in die wêreld is as wat met 'n eerste oogopslag voorkom en dat dit nie ontdek word totdat daarvoor gesoek word nie.

Opvoeding, ontwikkeling, transformasie vanaf 'n tradisionele kultuur na 'n moderne westerse stedelike kultuur, ekonomiese groei, infrastruktuur ontwikkeling en die oorskakeling van individuele vervoer vanaf voetganger na motor is van die stimuli wat modernisasieprosesse sal ontketen wat die voortbestaan van die kontantwinkel in gedrang sal bring.

Verdere toename in bevolkingsgroei en verdere ontwikkeling op 'n modernisasietrajek sal ongetwyfeld tot dorpsstigting aanleiding gee. Gepaard daarmee sal die oorgang vanaf fase III na fase IV in winkeltipe en winkelplasing plaasvind. Dit sal 'n sterk aanslag op die voortbestaan van die kontantwinkel wees. 'n Konserwatiewe beraming van só 'n impak op die huidige landelike kleinhandels-ekonomie is dat daar byna driehonderd private handelaars met hulle totale winkelinfrastrukture en minstens negehonderd winkelassistentes wat tans R 1,62 miljoen per jaar verdien, geleidelik sal begin verdwyn om vir tegnologiese en professionele verfyndheid van stedelike ekonomieë in 'n eens landelike milieu plek te maak. Die huidige landelike Qwaqwa sal dan in fase IV van die winkel-oorgangsmodel inbeweeg.

Bibliografie

- BERRY JLB, BARNUM HG & TEN-
NANT RJ
1962. Retail location and consumer behavior. *Papers and proceedings, regional science association*. Vol 9: 65-102.
- BOTHA WJ v H
1990. *Die informele sektor in stadsbeplanning met spesiale verwysing na oorlewingsbedrywe*. Ongepubl D Phil-proefskrif, Bloemfontein: UOVS.
- BOTHA WJ v H & CLAASSEN JHD
1985. *The informal sector in Qwaqwa*. Ongepubl navorsingsverslag vir die adviesraad van die Qwaqwakabinet. Bloemfontein: UOVS.
- BUTLER JH
1980. *Economic geography*. New York: John Wiley & Sons.
- CHISHOLM M
1973. *Rural settlement and land use*. Londen: Hutchinson University Library.
- CHORLEY RJ & HAGGETT P
1967. *Models in geography*. Londen: Methuen.
- DEVELOPMENT BANK OF SOUTH AFRICA
1985. *Qwaqwa: development information*. Qwaqwa-regering. Ongepubliseer.
- FLANAGAN D
1963. *Technology and economic development*. Middlesex: Penguin.
- FORBES J
1964. Mapping accessibility. *Scottish geographical magazine*. (80):12-21.
- GARNER BJ
1967. Models of urban geography and settlement location. Chorley & Haggett 1967: 303-360.
- GOLDSCHIEDER C
1971. *Population, modernization and social structure*. Boston: Little Brown
- GRAAFF JF DE V
1986. *The present state of urbanisation in the South African homelands and some future scenarios*. Occasional paper no 11. Research unit for sociology of development. Universiteit van Stellenbosch.
- HAGGETT P
1967. *Locational analyses in human geography*. Londen: Edward Arnold.
- HANSON NR
1958. *Patterns of discovery*. Cambridge: Harvard University Press.
- INKELES A & SMITH DH
1974. *Becoming modern*. Cambridge: Harvard University Press.
- ISARD W
1956. *Location and space-economy: a general theory relating to industrial location, market areas, land use, trade and urban structure*. New York: John Wiley.
- JOHNSTON RJ, GREGORY D, HAGGETT P, SMITH D, STODDARD DR
1981. *The dictionary of human geography*. Southampton: Basil Blackwell.
- KRIGE DS
1987. Swart verstedeliking in die Oranje-Vrystaat. *Joernaal vir etydse geskiedenis*. 12(3): 83-103.
- LAUER RH
1973. *Perspectives on social change*. Boston: Allyn & Bacon.

- LLOYD, PE & DICKEN P
1972. *Location in space*. Londen: Harper & Row.
- LÖSCH A
1954. *The economics of location*. New Haven.
- MALAN T & HATTINGH PS
1975. *Swart tuislande in Suid-Afrika*. Pretoria: Afrika Instituut van Suid-Afrika.
- MC CARTY HH & LINDBERG JB
1966. *A preface to economic geography*. New Jersey: Prentice-Hall.
- MULLINS EN
1986. *Die informele sektor van Botshabelo - 'n geografiese benadering*. D Phil-proefskrif. Bloemfontein: UOVS.
- PARKER G
1972. *The geography of economics*. Londen: Longman.
- PHILBRICK AK
1957. Principles of a real functional organisation in regional human geography. *Economic Geography* 33: 299-336.
- REPUBLIEK VAN SUID-AFRIKA
1970a. Golden Gate 2828 DA. Topografiese vel 1:50000 Pretoria: Staatsdrukker.
1970b. Witsieshoek 282 DB. Topografiese vel 1:50000 Pretoria: Staatsdrukker.
1985a. Population settlement Qwaqwa. Ongepubl navorsingsverslag, Departement van Pos en Telekommunikasie.
1985b. Ruimtelike standaarde vir uitlegbeplanning in swart dorpe. Ongepubl dokument, Departement van Samewerking en Ontwikkeling.
- 1985c. *Sensus*. Departement van Sensus en Statistiek. Pretoria: Staatsdrukker.
- SCOTT P
1970. *Geography of retailing*. Londen: Hutchinson.
- SENEKAL A
1980. 'n Definisie van modernisering. *Die Suid-Afrikaanse tydskrif vir sosiologie*. 2(22): 5-25.
- SMIT P, ADENDORFF J & LOUW W
1976. *Tuislande: die rol van korporasies in die RSA*. Johannesburg: Chris van Rensburg.
- SMITH RHT, TAAFFE EJ & KING LJ
1968. *Readings in economic geography: the location of economic activity*. Chicago: Rand McNally.
- VANCE JE (jnr)
1970. *The merchant's world: the geography of wholesaling*. New Jersey: Prentice-Hall.
- VAN DER MERWE IJ & NEL A
1975. *Die stad en sy omgewing*. Stellenbosch: Universiteitsuitgewers.
- ZELINSKY W
1971. The hypothesis of the mobility transition. *Geographic review*. 61: 219-249.
- ZIPF GK
1949. *Human behavior and the principle of least effort*. Reading, Massachusetts: Addison-Wesley.

Naomi Morgan

Jules Verne: Mapping out three extraordinary African novels

Summary

Until recently, the study of book illustration, one of the more neglected paratextual elements, was restricted to general histories of lithography, woodcuts, etc. The image contained within the text is part of the fiction and provides a vital view-point from which to analyze the narrative. In this article, maps used in the Hetzel edition of three novels by Jules Verne were juxtaposed to the text. Discrepancies were discovered between map and narrative. This pattern is already laid down in the title of the Verne series (*Journeys to known and unknown worlds*). It consists of creating an imaginary space untouched by science or geography where the author can indulge his explorer's fantasies unimpeded by the educational aims of his editor, Jules Hetzel.

Jules Verne: Kartering van drie buitengewone Afrika romans

Die studie van boekillustrasie, 'n paratekstuele element wat dikwels oor die hoof gesien word, is tot onlangs beperk tot algemene oorsigte van die litografie, houtgravures, ens. Die afbeelding binne die teks maak deel uit van die fiksie en bied 'n essensiële teksanalitiese gesigshoek. In hierdie artikel is kaarte wat gebruik is in die Hetzel-uitgawe van drie Jules Verne-romans naas die teks gestel. Daar is bevind dat belangrike verskille bestaan tussen die vertelling en die kaart. Hierdie patroon word al in die titel van die Verne-romanreeks (*Reisena bekende en onbekende wêreldes*) gesuggereer. Dit bestaan uit die skepping van 'n verbeeldingsruimte waar die outeur aan sy ontdekkersfantasieë kan toegee, sonder dat hy aan bande gelê word deur die opvoedkundige doelwitte van sy uitgewer, Jules Hetzel.

When Gérard Genette's categorisation and analysis of paratextual elements, *Seuils*, was published in 1987, it focused attention on the guise in which a text is presented to the reader. Unfortunately, Genette's study did not include a chapter on book illustration.¹ Three years previously, Michel Melot² had published a book which was to prove a milestone in the rapidly developing comparative study of text and illustration: *L'Illustration - histoire d'un art*. Libraries were not lacking in multi-volume histories of the press, paper, the book, woodcuts, lithography, etching, etc but most of these concentrated on one medium only. Melot juxtaposed the text and its image and commented on frames, captions, format, the choice of illustrated passages in the narrative and other neglected aspects. At a time when the image-less pocket-book was invading the market, he analysed how society was mirrored in a woodcut or a minute vignette. Since then critics have rediscovered the illustrated book (still considered by some as belonging to the domain of children's books or the elitist *livre d'artiste*); studies on Gustave Doré, Édouard Manet, Gavarni and the Johannot-brothers abound.

The novels of Jules Verne, one of the most popular authors of his time, have been illustrated from 1863 (publication date of *Cinq semaines en ballon*) onwards. Verne had what turned out to be a lifelong contract with the editor Jules Hetzel, who saw to the uniformity of the Verne books: the same format, red cloth binding and woodcuts inside the text, creating a sort of Verne typology.

Of course, many admirers of Jules Verne think of him as a script-writer for Walt Disney, and the images they associate with his novels are drawn from the cinema screen rather than the printed page. A rediscovery of the illustrated Verne novels will hopefully also provide a new vantage-point from which to view the countries or areas which Verne invites the reader to explore under his guidance.

The prolific Verne proposes an around-the-world-in-eighty-novels tour, but for the purpose of this article we have selected only three African narratives: *Cinq semaines en ballon* (*Five weeks in a balloon*), *Les aventures de trois russes et de trois anglais en Afrique Australe* (*The adventures of three Russians and three Englishmen in Southern Africa*), and *L'Étoile du Sud* (*The Southern Star*).

These three titles do not constitute the sum total of Verne's African narratives. Captain Grant's children put into port at Cape Town (*Les enfants du capitaine Grant*); Dick Sand discovers the horror of the slave trade in Angola (*Un capitaine de quinze ans*); ape-men live in an aerial village in the heart of the

- 1 When the question was put to Genette by the author of this article, he said that the omission was due to the fact that he did not feel himself competent to write about book illustration with authority, and not because the field did not deserve a rightful place in his book.
- 2 Director of the Pompidou Centre Library of Information.

continent (*Le village aérien*). In the first case, the stopover is too brief to be significant; the two remaining narratives are problem novels, describing the exorbitant price in human lives paid for “black gold”, and the latter satirizing religion (Dumas 1988:117), rather than travel guides. As for *L'Étonnante aventure de la mission Barsac*, it was written entirely by Verne's son, Michel. This was revealed by the discovery of a typewritten version of the manuscripts of the author's posthumous novels in 1977, proving that Michel Verne had rewritten parts of his father's manuscripts and invented others.

The iconography of the African novels not only consists of scenes from the narrative, but also of maps. As the field of study is rather too vast for one article, we will limit ourselves to fictional cartography. The difference between the two image-types is defined by E.H. Gombrich (1982:17):

Maps give us selective information about the physical world, pictures, like mirrors, convey to us the appearance of an aspect of that world as it varies with the conditions of light and may therefore be said to give information about the optical world.

The study of maps has become a sub-division of humanistic geography and landscape iconology; research has proved the map to be one of the least “objective” or most manipulated images. Harley (1988:278) draws the conclusion:

Maps are never value-free images; except in the narrowest Euclidean sense they are not in themselves either true or false. Both in the selectivity of their content and in their signs and styles of representation maps are a way of conceiving, articulating, and structuring the human world which is biased towards, promoted by, and exerts influence upon particular sets of social relations.

Although Harley's (1988:278) own deductions are mostly of a political and sociological nature, some of his observations can be useful to literary critics in search of a text-dependent interpretation of maps authorized by Verne:

A language - or perhaps more aptly a “literature” of maps - similarly urges us to pursue questions about changing readerships for maps, about levels of carto-literacy, conditions of authorship, aspects of secrecy and censorship, and also about the nature of the political statements which are made by maps.

Although Verne has been accused by some critics of having given a conventional, colonial and even racist vision of Africa and Africans in his novels, he was not condoning French expansionism on this continent. The governing powers are but rarely mentioned; the interest almost solely lies in the adventures at hand or the discovery of the unknown.

Harley refers only to “official” maps drawn by order of heads of state, military commands, commissions of various types, etc. His aim is to detract from the reverence with which “scientific” cartography has always been viewed.

Forewarned being forearmed, the map-viewer's attention is drawn to cartographic expansionism via (intentionally) faulty proportions and general misrepresentation of a territory's boundaries or characteristics. For the literary critic, the map included in a specific novel edition is as much a part of the fiction as the text itself. On the following pages, we will discuss why maps were included in Verne's African novels, what purpose they serve, and whether the novels can be read without reference to them.

Cinq semaines en ballon, *Les aventures* and *L'Étoile du Sud* each deals with a different region. Following the chronological order of the publications, Verne's intrepid travellers cover Central Africa, execute a geodesic operation on the territory between the Augrabies Falls and Lake Ngami, and pursue a diamond thief across the Transvaal and beyond the Limpopo River. The regions where the scene of the three narratives is set do not tally. In this connection Verne comments in a letter to Mario Turiello (Della Riva 1980:117):

Quelle singulière idée vous avez de croire que, parce que je choisis un pays nouveau pour chaque roman, je me suis interdit de toucher plusieurs fois à ce pays! Vous le remarquez pour l'Ecosse. Eh bien, et l'Afrique? Est-ce que je n'y ai pas trois ou quatre fois promené mes lecteurs?³

This does not quite correspond to what was observed by Verne to De Amici, another avid Italian reader (Lemire 1908:41):

[...] il s'est proposé de décrire toute la terre dans des voyages extraordinaires; pour cela il marche de pays en pays et ne revient que par absolue nécessité à un pays qu'il a déjà parcouru.⁴

Located on a map, the chosen regions seem to be fragments of an incomplete puzzle. Verne's map of Africa resembles old sea charts or explorer maps, where blank spaces bear the inscription which so stimulates the creative imagination: Unknown, Unexplored Territory. Despite the insertion of maps and references to authentic explorations, Verne's novels are set in virgin regions. In an Africa increasingly covered by adventurers, explorers and travellers, such regions were already becoming rare by the second half of the nineteenth century. Verne undertakes to create them, by slipping them between the black dots of towns and villages indicated on the mapped surface of the continent's vast spaces. He changes the name of existing sites and forgoes giving precise indications for several chapters. In *Cinq semaines en ballon*, Verne multiplies the

3 "What a singular idea you have to think that because I choose a new country for each novel, I may not deal with it several times! You make that observation about Scotland. Well, what about Africa? Haven't I taken my readers there three or four times?"

4 "[...] he intends to describe the whole world through extraordinary voyages; to do so he goes from country to country and only in cases of absolute necessity comes back to a country he has already covered."

indications of latitudes and longitudes in an effort to find the trail of previous explorers. When the ground level no longer has any extraordinary attributes, Verne leads his characters down to a marvellous underground where no White has ever ventured (*L'Étoile du Sud*).

The collective title of Verne's novels, *Journeys to known and unknown worlds*, necessarily influences the reader-viewer's approach to the texts. It contains, as it were, the key to the enigma. The cover or the frontispiece (or both, according to the edition) announces the departure of an extraordinary journey to known and unknown worlds. The invitation seems of a singularly binary nature. When Verne's first novel was published in 1863, travel narratives had a long-established readership, and descriptions of picturesque sites were already preparing future generations of tourists enraptured by sites-with-a-view of decades to come. Jules Verne proposed guiding his readers through the labyrinth of the extraordinary. The journey would be a marvellous one, guaranteed by the peculiarities of the country, the chosen means of transport and the destination.

The opposition of known and unknown worlds is no more than a first impression, for the reader-viewer soon discovers that in Verne's universe these two worlds are one. The "extraordinary" quality of his imagined travels stems from the fact that he has dissimulated the unknown in a known setting, for example by multiplying his references to great explorers like Livingstone, Barth, Speke and others. The publisher knowingly reinforces the illusion of truth by supplying maps and by adding engravings. These, like the lithographies of the travel guides of that period, eg Baron Taylor's *Voyages pittoresques* series, lead the reader-viewer to believe in an authentic expedition. Many shared the sentiments expressed in the following letter sent to Jules Hetzel concerning *Cinq semaines en ballon* (Prouteau 1979:181):

Je vous prie de me dire la vérité qui est de savoir si le docteur Fergusson a réellement traversé l'Afrique en ballon [...]⁵

Simone Vierre (1972:40-41) emphasizes that, for the blasé reader of the twentieth century, the exoticism of Verne's novels no longer constitutes the principal attraction:

Mais si l'exotisme a pu jouer un rôle dans le succès des romans, il ne peut en être de même de nos jours, d'autant que Jules Verne travaille d'après des documents et que son oeuvre manque donc de l'attrait que nous trouvons aux reportages, par exemple, ou aux romans des grands voyageurs, Loti ou Mac Orlan ou, enfin, aux romans étrangers, traduits, qui nous font voyager dans le pays sous la conduite d'un de ses habitants.⁶

5 "Would you please tell me the truth, i.e. whether doctor Fergusson really travelled across Africa in a balloon [...]"

6 "If exoticism played a role in the novels' success, it can no longer be the case today, particularly as Jules Verne works from documents. His oeuvre thus lacks the charm

The following analysis of the use of maps in Verne's African novels is based on the classical in-8 Hetzel edition. *Cinq semaines en ballon*, *Les aventures de L'Étoile du Sud* were published in 1863, 1872 and 1884 respectively. This time-span enables us to note any development in the author's approach.

The debutant writer was only too glad to have his manuscripts accepted by an editor of Hetzel's stature. To prove to all (and especially to his father) that he could make writing his livelihood, he could not but be in total agreement with his protector's view (Versins 1966:56):

Ce qu'on promet si souvent, ce qu'on donne si rarement, l'instruction qui amuse, l'amusement qui instruit, M. Verne le prodigue sans compter dans chacune des pages de ses émouvants récits. [...] il a fallu faire place dans nos journaux aux comptes rendus de l'Académie des Sciences, il faut bien se dire que l'art pour l'art ne suffit plus à notre époque, et que l'heure est venue où la science a sa place dans le domaine de la littérature. [...] Son but, est, en effet, de résumer toutes les connaissances géographiques, géologiques, physiques, astronomiques, amassées par la science moderne, et de refaire, sous la forme attrayante et pittoresque qui lui est propre, l'histoire de l'univers.⁷

In time, Verne evolved towards a more personal conception of the extraordinary journey. This change of mind was born of the creative impasse which inspired the following letter, addressed to Hetzel and dated 3 December 1883, (Soriano 1978:232) concerning the manuscript of *L'Archipel en feu*.

Je n'ai plus de sujets dont l'intérêt soit dans l'extraordinaire: ballon, capitaine Nemo, etc. Il me faut donc chercher à intéresser par la combinaison. [...] Evidemment je me tiendrai toujours et le plus possible dans la géographie et le scientifique; puisque c'est là le but de l'oeuvre entière; mais que ce soit l'intérêt du théâtre qui m'y pousse ou que ce soit pour prendre davantage notre public, je tiens à corser le plus possible ce qui me reste à faire des romans et en employant tous les moyens que me fournit mon imagination dans le milieu assez restreint où je suis condamné à me mouvoir.⁸

of reports, for example, or of the novels of great travellers like Loti or Mac Orlan or, lastly, of translated foreign novels where we are taken on a guided tour of the country by one of its inhabitants."

7 "What is so often promised and so rarely given, amusing instruction and instructive amusement, is lavished on every page of his moving narratives [...] We had to make room in our newspapers for the reports of the Society of Science; we have to realize that art for art's sake no longer suffices and that the time has come for science to take its place in the domain of literature. [...] His aim is indeed to summarize all knowledge of *geography, geology, physics and astronomy* accumulated by modern science, and to rewrite the history of the universe in the attractive and picturesque form natural to him."

8 "I have no more subjects whose interest lies in the extraordinary: balloon, Captain Nemo, etc. I thus have to spark interest through combinations. [...] Obviously I will

Hetzl signed the first map which appeared in *Cinq semaines en ballon*. Those in the two remaining novels are anonymous, bearing only the engraver's name. Not only was there both a professional and a personal relationship between author and publisher (Hetzl acting as Verne's father and mentor), but the author also made certain observations regarding illustrations in his correspondence, censoring inappropriate or imprecise images. The maps and illustrations of the in-8 edition can thus be considered as bearing Verne's stamp of approval.

The writer of these extraordinary travel-guides was an outstanding geographer to boot: a member of Amiens' Society of Geography for forty years, author of a three-volume history of great travellers through the ages entitled *Histoire générale des grands voyages et des grands voyageurs* (*A general history of great travels and travellers*), *Grands navigateurs du dix-huitième siècle* (*Great navigators of the eighteenth century*), *Voyageurs du dix-neuvième siècle* (*Travellers of the nineteenth century*), author of a history of the world's discovery (*Découverte de la terre*) and co-author with Lavalle of a *Géographie illustrée de la France* (*Illustrated geography of France*, 1867). He thus disposed of all the necessary information to colour the backdrops to his narratives.

When Verne momentarily gets out of the rut left by his predecessors on African soil, he relishes the use of fantasy colours. The maps play an important part in this respect, for at some point in the narrative we lose track of the protagonists. The veracity of certain descriptions is such that the reader-viewer wonders whether Verne (who was only familiar with North Africa) did not visit the sites in secret. However, it is the deliberate inaccuracies that are intriguing. Verne's novels in the in-8 edition are surprisingly modern in that reader participation is indispensable. On the maps of *Les aventures* and *L'Étoile du Sud*, landmarks become increasingly rare. The reader is obliged to trace the itinerary himself; more often than not he has to yield to the fact that author and characters have escaped to a place where they cannot be followed, somewhere in the realm of extraordinary geography.

Cinq semaines en ballon, the first Verne novel to be published by Hetzel in 1863, is closest to the "standard" extraordinary journey described by the latter in the Preface to the *Voyages et aventures du capitaine Hatteras*. Doctor Ferguson, accompanied by his faithful valet Joe and his friend Dick Kennedy, plan to travel across Africa in a balloon to verify the observations of two previous expeditions in search of the Nile source. The aim of their crossing is to verify

always keep as much as possible to what is geographical and scientific; seeing as that is the aim of the entire oeuvre; but whether it be my interest for the theatre which urges me on or to get a greater hold on our public, I am bent on thickening the plot of the novels I have yet to write as much as possible and on using all my imaginative means in the rather restricted milieu in which I am condemned to move."

from the air the map drawn by their famous predecessors, to link the two itineraries and to further a personal research project.

In *Les aventures* the astronomers themselves work towards perfecting future maps by measuring a meridional line (Verne 1972:507):

La hantise de connaître le monde prend même des formes presque maniaques. Il faut non seulement le connaître, mais le mesurer avec la plus grande exactitude, ce qui est en somme l'expression la plus extrême et la plus précise de la connaissance.⁹

In *L'Étoile du Sud* the protagonists follow their instincts and dispense with maps, their destination being a mobile point, the fugitive Matakiti in his ostrich-drawn cart. In all three narratives we deal with "superposed journeys". The narrated journey takes place in a fictional time. Frequent references to illustrious travellers to have trodden African soil form an historical basis, while precise dates set off flashbacks to a verifiable time-period. Since the narrative deals with discoveries, its very plot projects the reader into the future.

The map of *Cinq semaines en ballon* is particularly revealing in this sense (Verne 1869:180). A small notice in its left-hand corner identifies it as the

Carte de l'Afrique Centrale avec l'itinéraire du docteur Fergussou. Dressée par L.J. Hetzel.¹⁰

In his speech the President of the Royal Society of Geography of London insists on the reconnaissance value of the journey (Verne 1869:2):

Cette tentative, si elle réussit [...], reliera, en les complétant, les notions éparses de la cartologie africaine [...]¹¹

The "Daily Telegraph" provides other precisions (Verne 1869:8):

Le docteur Barth, en suivant jusqu'au Soudan la route tracée par Denham et Clapperton, le docteur Livingstone, en multipliant ses intrépides investigations depuis le cap de Bonne-Espérance jusqu'au bassin du Zambezi, les capitaines Burton et Speke, par la découverte des Grands Lacs intérieurs, ont ouvert trois chemins à la civilisation moderne; leur point d'intersection, où nul voyageur n'a encore pu parvenir, est le cœur même de l'Afrique.¹²

9 "The obsession of understanding the world even takes on almost finicky forms. Not only must it be understood, but measured with the greatest exactitude which is, on the whole, the most extreme and most precise expression of knowledge."

10 "Map of Central Africa with Dr. Fergussou's itinerary". Drawn by L.J. Hetzel.

11 "If this attempt succeeds [...], it will link and complete our scattered notions of African cartology [...]"

12 "Doctor Barth, following the way paved by Denham and Clapperton to the Sudan, doctor Livingstone, multiplying his intrepid investigations from the Cape of Good Hope to the Zambezi-basin, Captains Burton and Speke, by their discovery of the Great Inland Lakes, opened up three roads to modern civilisation; their point of intersection, which no traveller has yet been able to reach, is the very heart of

The memory of the great explorers is omnipresent. The narrator provides ample documentation on the two itineraries (the Barth expedition of 1849 and that of captain Burton and lieutenant Speke in 1858), which is later linked by Dr Fergusson. However, no reference is made to them on the publisher's map. Instead, the map of *Les aventures* is studded with the names of great African explorers (Anderson, Livingstone, Monteiro, etc). In "Le point suprême et l'âge d'or à travers quelques oeuvres de Jules Verne", Michel Butor (1960:133) observes:

Mais quelle est cette manière de mêler les deux domaines, de passer si insensiblement de l'un à l'autre que l'on ne peut plus savoir où se trouve la limite entre l'imaginé et l'apprié? Le rêve accompagne et suit la description la plus positive sans que la moindre faille se produise entre eux deux.¹³

If a break does exist, it is between the words in the text and the words in the illustrations. Verne, constrained by Hetzel's ambitions, seems to have used well-known references only as a passport to escape the vigilance of the customs officer-publisher preventing him from ferretting in imaginary nooks and crannies.

Without preamble, Hetzel's two page map is slipped into chapter thirty of *Cinq semaines en ballon*, in which the balloon passes over Kernak. The crossing from Zanzibar to Senegal is indicated by miniature balloons. This explicit representation of the journey also serves as a reminder of the impossibility of such a trip in an aerostat at that time. The names of Burton, Speke and Barth have not been indicated, nor has a dotted line of their itinerary. On the map the enterprise of linking the two paths cleared in East and West Africa takes on a new dimension: Dr Fergusson accomplishes most of the journey beyond the landmarks left by his predecessor. By flying over Central Africa the travellers double up as explorers.

This first and most explicit map is the only one of the three to give a precise graph of the fictional explorers' itinerary. On the other two maps, the reader-viewer is obliged to locate the whereabouts of the characters himself. In addition, geographical indications become rare. The maps demand the active participation of the reader-viewer. In *L'Étoile du Sud*, Verne ultimately escapes the most meticulous cryptographer/cartologist. Maps are essentially the representation of a surface. When characters descend into underground caves, they become invisible.

No reference is made to the maps in the text. Those used by the characters

Africa."

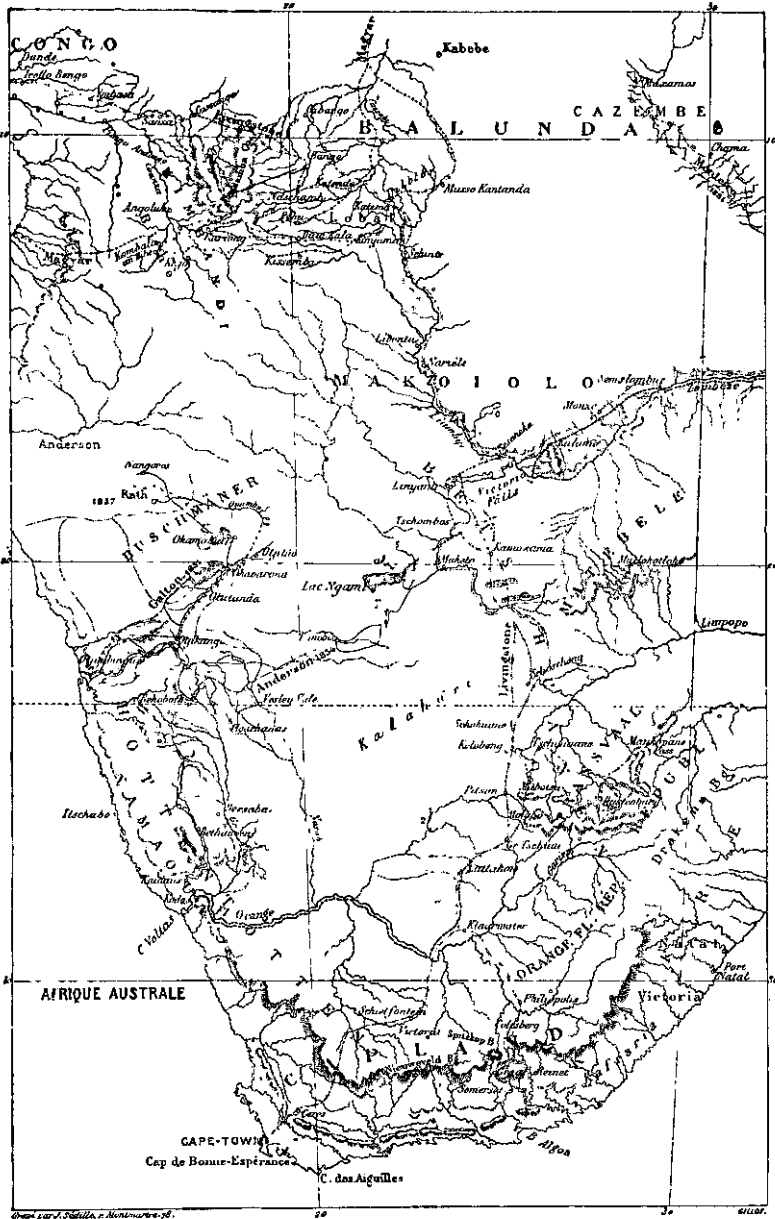
- 13 "But what is this mixing of the two domains, this way of imperceptibly passing from one to the other so one no longer knows where the limit lies between what is imagined and what has been learnt? The dream accompanies and follows the most positive description without the slightest break occurring between them."

are evidently not the same (Dr Fergusson uses the atlas *Neuester Entdeckungen in Afrika* published by Petermann). The map of *L'Étoile du Sud* contains detailed information on regions which are not mentioned in the narrative. Those regions which interest the reader-viewer are left blank. These maps offer a bird's eye view of the narrative, and are inserted rather late, on page 180-181 in *Cinq semaines en ballon*, page 133 in *Les aventures* and 128 in *L'Étoile du Sud*. They are not "bookmarks" to be consulted from chapter to chapter. The reader-viewer discovers them when he has already been initiated into the cartography by reading the greater part of the novel. They are, however, part of the publisher's educational programme. The reader too must become an explorer by travelling with a pointed forefinger on this representation of African soil. The texts can be read without the maps, but (for the initiated interpreter), they indicate the break between the known world and the unknown world of the author's imagination.

Like the fragment of a puzzle the map of *Les aventures* forms the southern extension of *Cinq semaines en ballon* and the northern one of *L'Étoile du Sud*. The territory framed by the rectangle of the map is always much more vast than that which is described in the narrative. The reader-viewer is led much further afield than the eventual destination of the travellers, enabling him to take French leave and to discover names of towns, rivers and mountains as yet unknown to him (cf the reproduction of the map from the 1922 edition of *Les aventures* on p 107).

The map of *Les aventures* comprises the whole of Southern Africa from the Cape of Good Hope to the Congo. William Emery, an English astronomer working at the Cape Town Observatory, and his Bushman guide Makoum await the other members of a scientific commission at the Morgheda Falls in the Orange River. Constantly searching for appropriate sites to do their measuring, they move around without a precise itinerary. The noble aim of the expedition is to contribute to the progress of science; any tourist discovery is a coincidence. Plains and summits merely represent more or less suitable stops for conducting geodesic operations. Moving up the Orange River, they stop over in Lattakou - renowned for the sojourn of Dr Livingstone.

Only four sites mentioned in the text can be located on the publisher's map: the Orange River, Lattakou, Kolobeng and Lake Ngami. The adventures of the three Russians and the three Englishmen take place between the lake and a point to the north of Lattakou. On the map this is indicated by a blank space, veined by a few tributaries and bearing only the inscription "Kalahari". It is a *trompe-l'œil* map, containing the names of Rath, Monteiro and Livingstone and the names of towns reached by them. These names may be instructive to the reader, but are not mentioned in the narrative. The reader-viewer, left to trace his itinerary, does not find himself on unknown ground. Livingstone (1868:35) had travelled to the Ngami (the site of the astronomers' last adventures before their

Reproduction of the map from *Les aventures*

descent down the Zambezi) several times:

Le 1er août 1849, nous nous dirigeâmes tous ensemble vers la partie la plus large du lac et pour la première fois, cette belle nappe d'eau fut contem- plée par des Européens [...]¹⁴

This map, accurate as it may be for its time, has been superposed on another "invisible" map indicating the sites of the travelling astronomers. The latter is not a *Carte du Tendre*, but is based on the same principle of knowledge through initiation. Its landmarks lie in textual references like "Morgheda" or in the type of adventure that befell the characters somewhere in the Kalahari. The reader-viewer can inscribe these on the blank spaces of the given map, eg "Pool where Sir John Murray killed his first elephant", or "Peninsula where Nicholas Palander was almost seized by crocodiles".

The Morgheda Falls, the commission's meeting-point at the start of the novel, have not been indicated on the minutely traced course of the Orange River (Verne 1922:2):

En cet endroit, l'Orange, se rapprochant des montagnes du duc d'York, offrait aux regards un spectacle sublime. Rocs infranchissables, masses imposantes de pierres et de troncs d'arbres minéralisés sous l'action du temps, cavernes profondes, forêts impénétrables que n'avait pas encore dé- floré la hache du settler [...]¹⁵

After having consulted numerous maps, we can only conclude that the Augrabies falls (a phonetic transcription of the Hottentot name) were never known as Morgheda. In our opinion, Verne (1922:2) rebaptizes the site in order to cultivate his own luxuriant vegetation on its banks:

Les berges de la rivière, hérissées de broussailles, disparaissaient sous un berceau d'essences diverses [...] William Emery respirait à plains poumons les senteurs pénétrantes de la forêt, particulièrement embaumée des parfums du camphre que répandaient d'innombrables fleurs de diosmées.¹⁶

Particulars and landmarks are simplified even further on the map of *L'Étoile du Sud*. In *Cinq semaines en ballon* the reader-viewer takes part in the prepara-

14 "On the first of October 1849, we all made our way towards the largest part of the lake, and for the first time, this beautiful sheet of water was gazed upon by Europeans [...]"

15 "At that spot near the Duke of York-mountains, the Orange River offered a sublime spectacle to the eye. Impassable rocks, imposing stone masses and tree-trunks mineralized by time, deep caves, impenetrable forests as yet unspoilt by the settler's axe [...]"

16 "The river-bank, bristling with undergrowth, disappeared under an arbour of varied species. [...] William Emery took a deep breath of the penetrating smells of the forest, which was especially scented with camphor perfumes spread by innumerable 'diosmées' flowers".

tions of an unusual trip across the African continent; in *Les aventures*, he is informed that the journey will commence as soon as the other members of the commission have arrived. In *L'Étoile du Sud*, Cyprien Méré, a French citizen on the payroll of Paris' "Ecole des Mines" arrives in South Africa to collect samples of rocks and diamond-yielding gravel. His love for Miss Watkins, the only daughter of the owner of the Vandergraart Kopje mine, transforms him into an incorrigible sedentary tenant. The map included in the novel is almost as blank as Cyprien's travel diary: a dot represents the Diamond District.

As to the journey that Cyprien will be obliged to undertake to win Miss Watkins' hand, the reader-viewer has only two landmarks: the town of Potchefstroom and the Limpopo river. Once the latter has been crossed, the journey becomes "curiouser and curiouser": the mounts become more and more extravagant (saddled ostriches and giraffes), the implacable elimination of Cyprien's adversaries more and more spectacular. The reader-viewer is gradually led into an African wonderland. The author's imagination exhausts the surface; he then leads his characters down to a marvellous cave, the holy place of the Macalaccas, where everything is amplified, hypertrophied. All the colours that were lacking in the dull landscape and around the mine, flash from the very walls of the cave. In return for permission to enter the cave, Cyprien promises to keep the secret of its existence. The reader-viewer thus only has vague indications of its location. The cave only exists in Cyprien's description and in his memories. It has been effaced from the map and censured by the promise of the engineer who is thereby deprived of one of the pleasures of any traveler, to relate what he has seen. The following remark of Cyprien summarizes this anti-journey so rare in Jules Verne's novels: (Verne 1884:238):

elle [l'Étoile du Sud] aurait bien mieux fait d'éclater, il y a quatre mois, et de nous épargner tout le chemin que nous avons parcouru à travers le Transvaal!¹⁷

From historical journey to fictional crossing, the map of Africa gradually became covered with names of towns and villages, sites and tributaries. When consulting our modern-day maps, we think back with nostalgia on those blank spaces of the unknown. To dispel it, we travel in time by studying one of the maps of Africa used for a Verne novel. Contrary to Verne's first readers who were travelling into a future of fictional explorers and scientists, we travel into the past - to 1863, when there was still a wild continent left to explore, when Africa's natural resources and luxuriant vegetation could still inspire fictional characters to make observations like the following (Verne 1869:88):

Et sait-on, répliqua le docteur [Fergusson], si quelque jour cette contrée ne

17 "it [The Southern Star] should have exploded four months ago and saved us our long journey across the Transvaal!"

deviendra pas le centre de la civilisation? Les peuples de l'avenir s'y porteront peut-être, quand les régions de l'Europe se seront épuisées à nourrir leurs habitants.¹⁸

Because of Verne's chosen themes and the importance attributed to geography, because of our field of reference which is perpetually in motion, we never re-read Verne in the same way. Involuntarily, we compare his narratives to scientific discoveries made since then, and we instinctively correct the names of African countries and towns when studying the maps included in the classical editions. Verne, who was as great a mentor as he was a story-teller, would surely have approved of our diligence.

The illustrated edition of Verne's African novels has served to demonstrate the principle of learning through experience. The value of these cartographic images has more than pedagogic significance. The maps clearly show that the imaginative writer can fantasize within a framework of seemingly scientific accuracy, that he can find a way of satisfying the demands of an editor intent on selling books to schoolchildren *and* of indulging in his own imaginings of distant countries where he can explore eternal, mythical themes such as the initiation process.

18 "And who knows, replied the doctor, whether one day this region will not become the centre of civilisation? The peoples of the future may come here when the regions of Europe will no longer be able to feed their inhabitants."

Bibliography

- BORGEAUD G
1966. *Jules Verne et ses illustrateurs*. Arc 29: 46-48.
- BUTOR M
1960. Le Point Suprême et l'Age d'Or à travers quelques oeuvres de Jules Verne. *Répertoire I*. Paris: Editions de Minuit.
- COSGROVE D (ed)
1988. *The iconography of landscape*. Cambridge: Cambridge UP.
- DELLA RIVA PG
1980. Du nouveau sur Jules Verne, grâce à correspondance inédite. *Europe May*: [sp].
- GENETTE G
1987. *Seuils*. Paris: Eds du Seuil.
- GOMBRICH EH
1982. *The image and the eye*. Oxford: Phaidon.
- HARLEY JB
1988. *The iconography of landscape*. Cosgrove 1988: 277-312.
- LEMIRE C
1908. *Jules Verne - 1828-1905*. Paris: Berger-Levrault & Cie.
- LIVINGSTONE D & C
1868. *Explorations dans l'Afrique Australe et dans le bassin du Zambèze*. Paris: Hachette.
- MELOT M
1984. *L'Illustration - Histoire d'un art*. Lausanne: Skira.
- PROUTEAU G
1979. *Le grand roman de Jules Verne - sa vie*. Paris: Stock.
- SORIANO M
1978. *Jules Verne - Biographie*. Paris: Julliard.
- VERNE J
1922. *Aventures de trois russes et de trois anglais dans l'Afrique Australe*. Paris: Hachette.
[nd] *Un capitaine de quinze ans*. Paris: Hetzel.
1869. *Cinq semaines en ballon*. Paris: Hetzel.
1923. *Les enfants du capitaine Grant*. Paris: Hetzel.
1884. *L'Étoile du Sud*. Paris: Hetzel.
1919. *L'étonnante aventure de la Mission Barsac*. Paris: Hachette.
[nd] *Le village aérien*. Paris: Hetzel.
- VERSINS P
1966. Le sentiment de l'Artifice. Arc 29: 56-65.
- VIERNE S
1972. *Jules Verne et le roman initiatique*. Grenoble: Université de Grenoble: Thèse de doctorat.

MHO Kloppers

Die plek en funksie van die sogenaamde historiese inleiding (1 - 4) in die boek Deuteronomium

Samevatting

Die eerste vier hoofstukke van die boek Deuteronomium word gewoonlik na verwys as die historiese proloog. Hierdie verwysing kan 'n aanduiding wees dat hierdie hoofstukke in 'n groot mate los staan van die res van Deuteronomium en hegte aansluiting by die deuteronomistiese geskrifte (Josua tot Konings) vind. Verder kan dit 'n aanduiding wees dat hierdie hoofstukke nie ooreenstem met die karakter van die res van die boek nie en dat die opvallende historiese opset daarvan meebring dat dit uit pas is met die tipiese predikende karakter van die res van die boek. In hierdie artikel word hierdie veronderstellings ontleed. Eerstens word aangedui dat Deuteronomium 1-4 wel inpas by die samestelling van die boek en selfs opvallende ooreenkomste vertoon met die hoofstukke wat daarop volg. Tweedens word deur 'n ontleding van hoofstukke 1-3 aangetoon hoe die trekverhaal wat daarin voorkom, telkens onderbreek word deur herinneringe, opdragte en ander mededelings wat duidelike paranetiese trekke bevat.

The place and function of the so-called historical prologue (1 - 4) in the book of Deuteronomy

The first four chapters of the book of Deuteronomy are usually referred to as the historic prologue. This reference could be an indication that these chapters are to a great extent detached from the rest of Deuteronomy, with a greater affiliation to the deuteronomistic writings (Joshua to Kings). It could also be an indication that these chapters do not correspond to the character of the rest of the book and that the striking historic arrangement in them has caused them to be out of step with the typically kerygmatic character of the rest of the book. In this it is indicated that Deuteronomy 1-4 does tie in with the composition of the book and even shows striking resemblances to the following chapters. Secondly it is demonstrated by means of an analysis of chapters 1-3 how the included exodus story is time and again interrupted by reminiscences, instructions and other information which clearly contain parenthetical traits.

Daar is 'n hele aantal belangrike aspekte waarmee deeglik rekening gehou moet word wanneer Deuteronomium - en veral die inleidende gedeelte - nagevors word. Daarom word dit kortliks in oënskou geneem voordat die terrein van hierdie artikel afgebaken word.

Oor die algemeen word die eerste vier hoofstukke van Deuteronomium as die historiese proloog getipeer. Hiervoor sou na 'n groot aantal Ou-Testamentici verwys kon word. Dit geld aan die een kant vir persone uit die literêr-kritiese skool, soos onder andere Eissfeldt (1934) en die vorm-kritiese, tradisie- en redaksie-historiese skole, soos onder andere Noth (1943; 1948), Von Rad (1964; 1973), Weiser (1966), Nicholson (1967), Fohrer (1969), Kaiser (1970) en Anderson (1974). Aan die ander kant word dit ook deur persone voorgestaan wat basies met die vassalverdragsvorm as verklaring van Deuteronomium werk, soos onder andere Baltzer (1960), Kline (1963), McCarthy (1963), Kitchen (1966), Clements (1968), Harrison (1971), Weinfeld (1972) en Van Rooy (1977). Hierby sou nog persone genoem kon word soos Lohfink (1960; 1962; 1963), Fensham (1963; 1967), Frankena (1965), Plöger (1967), Merendino (1969) en Seitz (1971), waarvan laasgenoemde drie en Lohfink sterk beïnvloed is deur die stilistiese en struktuur-analitiese metodes. Die persoon wat sedert 1943 hierdie weg begin opgaan het, was Noth. Hy het die tese geponeer dat die historiese proloog (1-4) en epiloog (31-34) bygevoeg is en wel deur die Deuteronomis, wat op hierdie wyse van Deuteronomium die inleiding tot die deuteronomistiese geskiedwerk (Josua tot Konings) gemaak het (Noth 1957:13vv). In alle billikheid moet aangedui word dat al die Ou-Testamentici wat hierbo genoem is, nie slaafs vir Noth hierin navolg nie.

Die tipering van die eerste vier hoofstukke van Deuteronomium as historiese proloog het dus 'n breë spektrum van interpretasies. Daar is byvoorbeeld sommige wat die siening handhaaf van 'n sterk strukturele eenheid van Deuteronomium waarin hierdie tipering niks meer is as 'n karakterisering van die betrokke hoofstukke binne die boek nie. Vanweë die omvang van hierdie artikel kan nie aan al die variasies aandag gegee word of met almal in gesprek getree word nie. Breedweg word dus net aangetoon dat voortgaande navorsing daarop ingestel is om te bepaal of en in watter mate hierdie hoofstukke verskil van die res van die boek en hoe dit getipeer moet word. Die samestelling van Deuteronomium en bepaalde struktuurmerkers word hiervoor onder die soeklig geplaas soos verskillende navorsers dit al gedoen het (vgl oa Lohfink 1963:102ev; Seitz 1971:23ev, 35ev, 45ev, 92ev).

'n Vraag wat met die voorafgaande saamhang, is of hierdie eerste vier hoofstukke so uitsluitlik histories van aard is. Daar is min verskil van mening onder Ou-Testamentici oor die paretiese of predikende karakter van die grootste gedeelte van Deuteronomium 5-29. Veral Deuteronomium 5-11 word daarvoor uitgesonder vanweë die feit dat die verhalende gedeeltes (5:1b-33; 9:1-10:11) telkens deur vermanende gedeeltes (6:1-8:20; 10:12-11:32) gevolg

word (vgl oa Lohfink 1963:18ev; Seitz 1971:23ev; Weinfeld 1972:66). Die vraag is egter: kom aspekte daarvan nie ook in die eerste vier hoofstukke voor nie? Indien die parenetiese karakter ook hierin blootgelê kan word, sou die skeiding tussen 1-4 en die res van die boek nie so streng gehandhaaf kan word nie. Dan sou dit basies 'n onderskeiding wees en die beantwoording van die vraag of die tipering as historiese proloog daaraan laat reg geskied.

Billikheidshalwe moet aangetoon word dat navorsers verskil ten opsigte van die einde van die sogenaamde historiese proloog. Sommige laat dit reeds afsluit by 3:29 (vgl oa Lohfink 1960:105-134; Kitchen 1966:96ev; Plöger 1967:4ev, 13ev, 25ev; Preuss 1982:75ev; Christensen 1985:134-144; Labuschagne 1985:123ev; Perliitt 1985:149-163; Knapp 1987:27ev). Selfs Noth (1957:16ev) het met hierdie moontlikheid rekening gehou. Die rede hiervoor is dat die terminologie in 4:1 ooreenkomste toon met dié van "vermanende" gedeeltes in 5-11 en dus in elk geval 'n hoofstuk inlui wat 'n duidelik predikende karakter het.

In hierdie artikel kan nie aan al hierdie aspekte aandag gegee word nie. Daar word slegs twee terreine in hierdie navorsing afgebaken. Eerstens word die hooflyne van die struktuur van hoofstuk 1 tot 4 ondersoek om die samehang tussen 1-3 en 4 te bepaal. Daarmee saam word vasgestel hoe die vermanende deel in hoofstuk 4 presies daaruit sien. Tweedens word na die samestelling van hoofstuk 1 tot 3 gekyk om te probeer vasstel of hierin ook 'n opvallende parenetiese karakter te vind is.

2. Deuteronomium 1-4 in breë trekke

2.1 Globale samehang

Die ontleding van hierdie vier hoofstukke sien soos volg daaruit:

1:1-5 Opskrif waarin verskillende historiese aantekeninge en ander besonderhede ten opsigte van die plek, omstandighede, die spreker en inhoud bekend gestel word. Dit sou ook as die opskrif van die hele boek getipeer kon word.

1:6-3:29 'n Verhalende gedeelte waarin die woestyngeskiedenis vertel word sedert die volk vertrek het vanaf Sinaï totdat hulle hulle op die Moabsvlakte op die grens van die beloofde land bevind. Alhoewel dit kronologies aangebied word, word dit telkens onderbreek met ander gegewens. Hierop word later teruggekom.

4:1-40 'n Vermanende gedeelte waarin die volk opgeroep word tot gehoorsaamheid op grond van alles wat so pas weer in herinnering geroep is.

4:41-43 'n Slotgedeelte met enkele historiese en ander gegewens daarin.

In breë trekke bestaan die hoofstukke dus uit 'n inleiding, 'n groot middelstuk of toespraak en 'n slotgedeelte. Hierdie verdeling kom in 'n groot mate

ooreen met die ordening van die inhoud van 4:44-28:69 en 29:1-34:12. Die driedeling wat dikwels voorkom, toon aan dat dit 'n opvallend gevormde struktuur het (vgl Seitz 1971:23 wat aansluit by Lohfink 1962:32-56). Die boek as geheel vertoon ook hierdie driedeling sodat gepraat kan word van 1-4 as inleiding, 5-28 as middelstuk of toespraak en 29-34 as slotgedeelte.

Die feit dat 1:1-5 redelik algemeen as die opskrif van die hele boek - of in elk geval die grootste gedeelte daarvan - getipeer word, sou as 'n belangrike argument gebruik kon word om die nouer skakeling van die sogenaamde historiese proloog met dit wat daarop volg, te beredeneer.

Die tipering van 4:41-43 as slotgedeelte impliseer nie dat hierin 'n samevatting is van die voorafgaande gedeelte soos wat dit gebruiklik is in 'n slotgedeelte in gewone literatuur nie. Dit is 'n gedeelte wat volg op die "toespraak" van 1:6-4:40, wat weereens oor Moses praat en bepaalde nuwe gegewens verskaf. Dit word dus ingevoeg om 'n berekende afsluiting te verskaf, voordat begin word met 4:44-5:1 wat as inleiding dien tot die volgende deel.

Wanneer hierdie hoofstukke vergelyk word met 5-11 kom verdere ooreenkomste na vore. Die toespraakgedeelte val ook uiteen in 'n verhalende gedeelte (1:6-3:29; vgl 5:1b-33 en 9:1-10:11) en vermanende gedeelte (4:1-40; vgl 6:1-8:20 en 10:12-11:32). Die enigste verskil is dat 1:6-3:29 meer kronologies aangebied word as die twee gedeeltes in 5-11 (5:1b-33 en 9:1-10:11). Laasgenoemde twee dele is basies toepaslike grepe wat uit die geskiedenis geneem word as toeligting ("teks") met die oog op die oproep wat daaruit voortvloei.

2.2 Die vermanende gedeelte, Deut 4:1-40

Die vermanende gedeelte in 4:1-40 het 'n besondere opset:

- 4:1-2 Die aanloop wat met 'n tipiese inleidingsformule $w^c'auā jīsrā'ēl$ $š'ma^c$ (= "en nou, luister Israel!") begin. Die formule $š'ma^c jīsrā'ēl$ (= "luister Israel!") kom ook voor by 5:1, 6:4 en 9:1 terwyl 10:12 begin met $w^c'auā jīsrā'ēl$ (= "en nou, Israel!").
- 4:3-8 Die herinnering aan die weldade wat die Here aan hulle bewys het.
- 4:9-14 'n Oproep tot toewyding wat begin met "neem jou in ag!" of "pas net op!"
- 4:15-22 'n Oproep tot heiligheid wat begin met "neem julle terdeë in ag!" of "pas op!"
- 4:23-31 'n Oproep tot verbondstrou wat begin met "neem julle in ag!" of "wees versigtig...pas op!"
- 4:32-40 Die afloop wat weer die dinge wat in die verlede lê in herinnering roep.

Die opvallende predikende karakter van hoofstuk 4 beklemtoon die feit dat indien dit as deel van die proloog (1-4) gereken word, dit nie as 'n blote "historiese" proloog getipeer kan word nie. Trouens, dit toon so 'n sterk ooreen-

koms met 5-11 dat Van Zyl (1975:218) met reg sê “dat ons hoogstens sou kon beweer dat dieselfde skrywer 1-4 geskryf het nadat hy aanvanklik gedink het dat 5-11 die inleiding kon wees.” Vosloo (1981:40) en Deist (1987:41) hanteer basies ook 1-11 in sy geheel as die inleiding tot die boek Deuteronomium.

Wat ook belangrik is, is die verbondsterminologie in hierdie gedeelte (4:23-31) wat opvallende ooreenkomste vertoon met soortgelyke terminologie in 5:1-5. Dit geld ook van voorskifte in 4:23-24 en 5:8-10 (vgl Knapp 1987:43-111).

3. Deuteronomium 1-3 in meer detail

3.1 Die opskrif, Deut 1:1-5

In die opskrif (1:1-5) waarin allerlei gegewens verstrek word, kom drie frases voor wat die “toespraak” karakter van 1:6-3:29 duidelik aantoon:

Vers 1:

Hierdie is die woorde (*hadd^cbārīm*) wat Moses gespreek (*dibber*) het tot die hele Israel....

Vers 3:

....het Moses tot die kinders van Israel gespreek (*dibber*)...

Vers 4:

....oorkant die Jordaan in die land van Moab het Moses onderneem om die wet (*hataōrā.*) te verklaar (*bē'ēr*)...

Plöger (1967:1-59; vgl ook Lohfink 1960:105-134) wat die “verhalende” gedeelte (1:6 - 3:29) afbaken vir sy studieveld, onderskei daarin die sogenaamde “ons berigte” wat hy as “Weg-kampfberichtetes” tipeer. Hy dui die volgende gedeeltes daarvoor aan: 1:6-8, 19, 2:1, 8, 13b-15, 30, 32-36, 3:1, 3-8, 12, 29 (Plöger 1967:7v). Dit sou as die “trekverhaal” beskryf kon word.

Daarnaas onderskei hy die sogenaamde “redevoering”-gedeeltes waarin Moses oor bepaalde aspekte wat op daardie stadium belangrik was of toeligting vereis het, praat. Hulle begin met byna gelykluidende formules in 1:9, 20, 2:2, 9, 17, 31, 3:2, 18, 21, 23 (Plöger 1967:25ev):

1:9 En ek het aan julle gesê... (*'mr*)

1:20 En ek het aan julle gesê... (*'mr*)

2:2 En die Here het met my gespreek... (*'mr*)

2:9 En die Here het met my gespreek... (*'mr*)

2:17 En die Here het met my gespreek... (*dbr*)

2:31 En die Here het met my gespreek... (*'mr*)

3:2 En die Here het met my gespreek... (*'mr*)

3:18 En ek het julle beveel... (*swt*)

3:21 En ek het Josua beveel... (*swt*)

3:23 En ek het die Here gesmoek... (*hmn*)

Dit skep 'n besondere patroon waarin byna elke redevoering voorafgegaan word deur 'n sogenaamde "ons berig". Dit bied egter nie 'n volledige beeld nie, aangesien Plöger (1967:54ev) heelwat gedeeltes as redaksionele toevoegings of herhalings tipeer en daarnaas veral die redevoerings in Deuteronomium 2 en 3 versnipper in "jy"- en "julle"-gedeeltes. Tog toon dit duidelik aan hoe die "trekverhaal" telkens onderbreek word deur gedeeltes wat meer verduidelikend, predikend en appèlerend van aard is. Die vraag kan aan Plöger gevra word of die gedeeltes wat hy aantoon, so sterk onderskei kan word? Is daar nie ook elemente van die "trekverhaal" in die redevoeringe nie en is daar nie redevoeringselemente in die sogenaamde "ons berigte" nie? Indien wel, sou parenetiese elemente ook in die sogenaamde "trekverhaal" uitgelig kon word.

Labuschagne (1985:111-128) het in 'n artikel die verskillende direkte goddelike uitsprake in Deuteronomium ontleed en aangetoon dat dit dieselfde aantal kere voorkom in 1-3 as in 4-26 en 27-34. Dit beklemtoon beslis ook die aanname ten opsigte van die parenetiese karakter van hierdie hoofstukke. Alhoewel daarop nie in besonderhede ingegaan kan word nie, figureer dit tog in die ontleding van Deuteronomium 1-3 waaraan mettertyd aandag gegee word.

Daar moet ook kennis geneem word na die resultate van Christensen (1985:135-144) wat 'n fyn analise van die hele Deuteronomium doen en 'n sinvolle plek vir hoofstukke 1-3 vind. Dit versterk verder die verantwoording ten opsigte van die plek van hierdie hoofstukke binne die breë opset van die boek.

3.2 Deut 1:6-18

Om die predikende karakter in 1:6-3:29 te beklemtoon, word verskillende gedeeltes daarvan ontleed sodat in meer besonderhede daarop ingegaan kan word.

Deut 1:6-18 wat 'n sterk redevoeringselement bevat, val uiteen in die volgende dele:

Verse 6-8:

In hierdie sogenaamde "trekverhaal" word vertel van die bevel van die Here aan die volk om van Horeb af weg te trek. Dit gaan gepaard met die belofte dat Hy die land aan hulle sal gee (vgl ook Labuschagne 1985:115ev).

Die belofte in vers 8 met 'n bepaalde parenetiese element daarin, verdien hier aandag: "Ek stel hierdie land tot julle beskikking. Trek in em neem dit in besit. Ek, die Here, het met 'n eed beloof om dit aan julle voorvaders Abraham, Isak en Jakob te gee en aan hulle nageslag."

Verse 9-15:

Die "redevoering" begin met die tipiese inleiding: Ek het in die tyd aan julle gesê (*mr*). Hierin word melding gemaak van die feit dat die volk sodanig vermeerder het dat Moses genoodsaak was om verskillende hoofde aan te wys wat met militêre, administratiewe en regterlike verpligtinge kon

help.

Die beskrywing in vers 10 en die bede in vers 11 verdien hier aandag: “Die Here julle God het julle baie laat word, en nou is julle net so baie soos die sterre aan die hemel. Mag die Here die God van julle voorvaders julle nog duisend maal meer maak en vir julle ’n groot nageslag gee soos Hy julle belooft het.” Hierin is ’n duidelike verwysing na die nageslagbelofte in die aartsvadersgeskiedenis en veral na die belofte in Genesis 15:5.

Verse 16-18:

Dit word ingelei deur die formule: In die selfde tyd het ek julle registers be-
veel (*šwh*), waarna bepaalde voorskrifte volg.

Hier is twee sake van belang omdat dit met so ’n sterk appèl kom. Dit is eerstens die oproep tot regverdige (*sedeq*) uitsprake in regsbeslissing sodat partydigheid geen rol daarin speel nie (vs 16). Tweedens is hier ’n besliste begroning vir regspraak: “Wie regspraak (*hamšipāt*), is in diens van God” (vs 17).

3.3 Deut 1:19-46

Hierdie deel wat ook ’n sterk redevoeringselement bevat, val uiteen in die volgende dele:

Verse 19:

In hierdie sogenaamde “trekverhaal” word vertel hoe hulle van Horeb af deur die groot woestyn getrek het tot by Kades-Barnea.

Verse 20-21:

Hierdie redevoering word begin met die formule: Ek het vir julle gesê (*šmr*). Hierin word aangedui dat hulle nou by die land van die Amoriete gekom het wat die Here aan hulle gaan gee.

Wat hier van belang is, is die sterk aanduiding dat die Here die landsbelofte in vervulling laat gaan (vgl die belofte in Gen 15:13-21) en dat die volk dit sonder huiwering of vrees moet aangryp. Dit word uitgespel in die woorde: “Die Here ons God gee dit vir ons. Kyk, die Here julle God stel die land tot julle beskikking. Trek in, neem dit in besit soos die Here die God van julle voorvaders julle belooft het. Moenie bang wees nie, moenie huiwer nie.”

Verse 22-28:

Hier word vertel van die versoek om verspieders uit te stuur en ook hoe dit verloop het. Die vraag is of dit nie weer ’n stukkie trekverhaal is nie. Veral die negatiewe reaksie van die volk word prominent belig.

Die verwyf aan die adres van die volk is hier van belang. ’n Element van die vermanende en tugtigende karakter in die prediking kom hierin na vore: “Julle het julle verset teen die opdrag van die Here julle God.”

Verse 29-33:

Hierdie gedeelte met sy opvallende parentetiese karakter word weer ingelui met die formule: Ek het vir julle gesê (*'mr*). Moses se aansporing van die volk om op die Here te vertrou wat op verskillende wyses sy almag aan hulle bekend gestel het, asook sy verwyf dat hulle dit nie wou doen nie, staan hier voorop.

Hier is veral drie sake van belang. Eerstens word die volk herinner aan die verlossing uit Egipte deur die magtige hand van die Here en die ervaring in die woestyn wat hulle moet aanspoor om nie terug te deins vir die krag van die inwoners van die land nie (vs 29-32). Tweedens kom daar tipiese verbonds-terminologie na vore in die uitspraak: "Julle het in die woestyn ondervind hoe die Here julle God julle die hele pad waarlangs julle tot hier toe gekom het, gedra het soos 'n man sy seun dra (vs 31). Derdens volg weereens die verwyf dat hulle nie hulle vertrou op die Here hulle God gestel het nie (vs 32).

Verse 34-36:

Hierin volg die eerste van twee strafuitsprake van die Here, ingelui met die woorde: Die Here het toornig geword (*qsf*). Met 'n eedformule word aangekondig dat die huidige geslag van die volk vanweë hulle ongeloof nie die beloofde land sal binnetrek nie.

Verse 37-38:

Die tweede strafuitspraak gaan oor Moses vir wie die Here ook kwaad geword het (*'nf*) sodat hy ook nie die land sou binnetrek nie.

Verse 39-46:

Alhoewel dit deel is van Moses se gesprek met die volk, is dit terselfdertyd 'n vertelling van wat verder gebeur het. Dit toon net aan hoe nie net die sogenaamde "trekverhaal" elemente van redevoering bevat nie, maar ook diesogenaamde "redevoeringe" weer elemente van 'n trekverhaal vertoon. Wat tog die redevoering hier sterk onderstreep, is die aanduiding dat die Here met Moses gepraat het (*'mr*) (vs 42) en Moses weer met die volk gepraat het (*'mr*) (vs 43). Ondanks die vermaning aan die volk om nie eiewillig met 'n optrede te begin nie, val hulle tog die Amoriete aan met tragiese gevolge.

Die eerste element in hierdie preking wat van belang is, is die aanduiding dat hulle nie sal slaag in die oorlog as die Here nie by hulle is nie: "Sê vir hulle hulle moenie optrek om te gaan oorlog maak nie, want Ek is nie by hulle nie. Hulle sal nie hulle vyande verslaan nie" (vs 42). Die tweede element is weer die vermaning ten opsigte van die volk se ongehoorsaamheid: "...julle het nie geluister nie en in opstand gekom teen die opdrag van die Here" (vs 43).

3.4 Deut 2:1-23

In hierdie gedeelte wat sterk gekleur word met elemente van die trekverhaal (2:1, 8, 13-16), moet ook rekening gehou word met die voorkoms van aan-

tekeninge (2:10-12 en 20-23) wat die gang van die vertelling onderbreek word om ander besonderhede te verskaf. Dit val in die volgende dele uiteen:

Vers 1:

Dit begin met 'n stukkie trekverhaal waarin beskryf word hoe hulle die woestyn ingetrek het, al met die Rietseepad langs totdat hulle om die Seirberg getrek het.

Verse 2-7:

Hierdie redevoering begin met die formule: Die Here het gesê (*'mr*). Die bevel is dat hulle noordwaarts moet trek deur die gebied van die Edomiete (die nageslag van Esau). Dit gaan gepaard met 'n opdrag om nie oorlog teen hulle te maak nie en te onthou wat die Here al vir so 'n lang tyd vir hulle gedoen het (vgl ook Labuschagne 1985:115ev).

Daar is twee aspekte wat terselfdertyd die vrymag van die Here beklemtoon, wat hier van belang is. Eers is daar die opdrag van die Here om nie met die Edomiete oorlog te maak nie: "Moenie oorlog teen hulle maak nie, want Ek sal nie van hulle grond vir julle gee nie, nie eers 'n handbreedte nie, want Ek het Seirberg vir Esau gegee as besitting" (2:5). Die tweede is die herinnering aan die Here se sorg op die pad: "Die Here julle God het julle voorspoedig gemaak in alles wat julle gedoen het. Hy het sy oog oor julle gehou in hierdie groot woestyn, en in hierdie hele veertig jaar was die Here julle God by julle en julle het niks kortgekom nie" (2:7).

Vers 8:

Die trekverhaal word voortgesit met die aanduiding dat hulle ook deur die grondgebied van die Moabiete gaan trek.

Vers 9:

Weer volg 'n redevoering ingelui met die formule "die Here het gesê (*'mr*) wat hulle optrede ten opsigte van die Moabiete bepaal.

Van belang is die opdrag wat herhaal word dat hulle nie oorlog mag maak om grond te bekom nie (vgl 2:5): "Moenie die Moabiete aanval nie en teen hulle oorlog maak nie, want Ek sal nie van hulle grond vir jou as besitting gee nie. Ek het Ar vir die nageslag van Lot gegee as besitting" (2:9).

Verse 10-12:

'n Verduidelikende aantekening oor die Emiete.

Verse 13-16:

Die trekverhaal word voortgesit met die vertelling hoe hulle op bevel van die Here (die Here het gesê) deur die Seredspruit trek en uiteindelik in die nabyheid van die gebied van die Ammoniete kom. Tussenin word ook vermeld dat ag en dertig jaar reeds verloop het en die weerbare manne uit die ouer geslag reeds gesterf het (14-16).

Verse 17-19:

Die redevoering word weer ingelui met die formule: Die Here het gesê (*'dbr*). Dit gaan nou oor die beskerming van die gebied van die Ammoniete

(vgl ook 2:5,9).

Van belang is die byna gelykluidende waarskuwing waarin die Here se vrymag ten opsigte van die toekenning van grond (hier dié van die Ammoniete) beklemtoon word: “Moet hulle nie aanval en teen hulle oorlog maak nie, want Ek sal nie van hulle grond vir jou as besitting gee nie. Ek het dit vir die nageslag van Lot gegee as besitting” (2:19).

Verse 20-23:

Dit word afgesluit met ’n verduidelikende aantekening oor die gebied van die Ammoniete.

3.5 Deut 2:24-3-29

Hierdie gedeelte word ook oorheers deur elemente van die trekverhaal en word in 3:9 en 11 onderbreek deur verduidelikende aantekeninge. Dit val in die volgende dele uiteen:

Verse 24-30:

Die voortsetting van die trekverhaal waarin vertel word hoe hulle op bevel van die Here (die Here het gesê) deur die Arnonkloof trek en in aanraking kom met koning van Sihon van Gesbon. Aangesien die Here aanvanklik self aan die woord gestel word, sou 24-25 ook as ’n stukkie redevoering getipeer kon word. Alhoewel die gewone prosedure gevolg word om deurgang te verkry, weier Sihon en ontstaan ’n oorlogsituasie wat deur die Here in sy vrymag self geskep word.

Twee sake is hier van belang. Eerstens is daar die opdrag om teen die Amoriet oorlog te maak en sy land in besit te neem, aangesien die Here dit aan hulle gee (2:24-25): “Ek gee die Amoriet, koning Sihon van Gesbon, en sy land in jou mag. Begin nou, neem sy land in besit, maak oorlog teen hom. Vandag bring Ek skrik en vrees vir jou oor al die volke op die aarde. Wanneer hulle hoor wat jy doen, sal hulle bewe en bang wees vir jou.” Tweedens is daar die sterk aanduiding dat ook die optrede van die Amoritiese koning in die hand van die vrymagtige God is (2:30): “...want die Here jou God het hom omversetlik gemaak. Die Here het hom koppig gemaak om hom in jou mag oor te gee. Hy is nou in jou mag.”

Vers 31:

Hierdie redevoering wat aansluit by 2:24-25, word ingelui met die formule: Die Here het gesê (*mr*). Dit gaan oor die verowering van die land omdat die Here dit aan hulle gee.

Wat weereens hier onderstreep word, is die vrymag van die Here om die land aan hulle te gee: “Let op, Ek gee Sihon en sy land van nou af in jou in jou mag oor. Begin nou, verower sy land.”

Verse 32-37:

Die trekverhaal word voortgesit deur te vertel van die totale verowering oor Sihon en sy leër. Dit word afgesluit met die aantekening dat die volk

gehoorsaam was aan die opdrag van die Here ten opsigte van die gebied van die Ammoniete (2:19).

Wat hier van belang is, is dat as deel van die trekverhaal telkens gesê word dat die Here in sy almag die land aan hulle gee: "Die Here ons God het hulle almal in ons mag oorgegee" (2:36; vgl ook 2:33).

Hoofstuk 3:1-11:

Die trekverhaal word voortgesit deur te vertel van die verowering van koning Og van Basan. Enkele verduidelikende aantekeninge kom voor by 3:9 en 11.

Ook hierin kom 'n stukkie redevoering voor waarin die Here met Moses praat (3:2). Dit word ingelui met die formule: Die Here het gesê (*'mr*). Dit bevat ook die belangrike aantekening dat dit die Here is wat hulle in die mag van Israel gee (3:2; vgl ook 3:3).

Verse 12-17:

In die voortgang van die trekverhaal word aangedui hoe Moses op hulle versoek (vgl hiervoor Num 32:1-5) die verowerde gebied oos van die Jordaan aan die Ruben, Gad en die halwe Manassastam toesê. Daar kom ook 'n verduidelikende aantekening voor in vers 13.

Verse 18-20:

Die redevoering word hier ingelui met die formule: Ek het julle beveel (*swt*). Die reëling wat die twee en 'n halwe stamme moet nakom totdat die hele beloofde land in besit geneem is, word hierin uitgespel.

Wat hier van belang is, is die aanduiding dat die Here in sy vrymag die land aan hierdie stamme maar ook aan die hele volk gee: "Die Here julle God het hierdie land vir julle gegee as besitting" (3:18). "Julle moet saam met julle volksenote trek totdat die Here ook aan hulle, soos aan julle, 'n veilige woonplek gegee het en ook hulle die land wat die Here julle God vir hulle sal gee, die land wes van die Jordaan, in besit geneem het" (3:20). Hulle bly dus steeds onder die bevel van die Here ten opsigte van die inname van die land.

Verse 21-22:

Die redevoering word voorgesit en weer ingelui met die formule: Ek het beveel (*swt*). Nou gaan dit aan die adres van Josua met veral die aspek van bemoediging daarin.

Wat hier van belang is, is dat Josua eers herinner word aan wat die Here reeds vir die volk gedoen het om juis daaruit bemoedig te word (3:22): "Moenie vir hulle bang wees nie. Die Here julle God sal vir julle veg." Hierdie herinnering aan wat die Here reeds gedoen het om daaruit die volk te bemoedig, is ook tipies van die parentiese gedeeltes in Deuteronomium 5-11.

Verse 23-29:

Die trekverhaal word afgesluit met die vertelling deur Moses hoe hy nog 'n keer die Here probeer oorhaal het om hom in die beloofde land te laat in-

trek. Alhoewel dit nie slaag nie, laat die Here hom toe om vanaf die Pisgabergr af die hele land te aanskou. Aangesien hy nie die land sal binnetrek nie, moet hy vir Josua bemoedig. Dit word afgesluit met die aantekening dat hulle in die laagte teenoor Bet-Peor gebly het. Binne hierdie stukkie trekverhaal kom daar ook meer as een redevoering voor: Vers 23 begin met die formule: Ek het die Here gesmeek (*hwn*). In vers 26 word 'n verdere opdrag ingelui met die formule: Hy het vir my gesê (*mr*) (vgl ook Labuschagne 1985:115ev).

Wat hier veral van belang is, is dat Moses moet leer dat die Here se woord die laaste woord is. Hy kan die straf wat op hom rus (en waarvoor hy weereens die volk verwyt) nie ontduik nie. Sy diepste begeerte moet hier swig voor die Here se opdrag. Daarom moet hy Josua wat op bevel van die Here die volk sal inlei, bemoedig en van alle raad voorsien.

4. Konklusie

Uit die inhoudelike struktuurering van hierdie gedeelte is dit opvallend dat Deuteronomium 1-4 duidelike ooreenkomste vertoon met dit wat daarop volg en inpas in die samestelling van die hele boek (vgl paragraaf 2). Selfs met in ag neming van verskillende fases oor 'n lang tydperk in die ontstaan van die boek, blyk dit duidelik dat hierdie hoofstukke primêr gerig is op die res van die boek self.

Die ooreenkoms tussen Deuteronomium 1-4 en 5-11 ten opsigte van die verhalende en vermanende gedeeltes moet hiermee saam in berekening gebring word. Dit onderstreep verder die noue samehang van die eerste vier hoofstukke met die res van die boek (vgl paragraaf 2.2).

Selfs die basiese verhalende gedeelte in Deuteronomium 1-3 is so saamgestel dat die predikende aard daarvan onderstreep word (vgl paragraaf 3.1). Dit is nie maar 'n blote historiese vertelling nie, maar word onderbreek met herinneringe, opdragte en ander belangrike mededelings. Hier moet in gedagte gehou word, dat dit nie met so 'n strak onderskeiding gedoen kan word, as wat Plöger dit doen nie. Die predikende gedeeltes is so deel van die vertelling dat hulle nie sonder skade uit die perikoop uitgesny kan word nie (vgl paragraaf 3.2).

Uit die gedeeltes wat verder ondersoek is (vgl paragrafe 3.2 - 3.5), het dit duidelik geblyk dat belangrike aspekte van die boodskap van Deuteronomium hierin geleë is. Die sogenaamde historiese proloog het dus 'n belangrike funksie en plek ten opsigte van die inhoud en boodskap van Deuteronomium en moet as sodanig verreken word. Of die tipering "historiese proloog" gewysig moet word of duideliker omskryf moet word, verg beslis besinning.

Bibliografie

- ANDERSON GW
1974. *A critical introduction to the Old Testament*. London: Duckworth.
- BALTZER K
1960. *Das Bundesformular*. Neukirchen: Neukirchener Verlag.
- BOSMAN HL & LOADER JA (red)
1987. *Vertellers van die Ou Testament*. Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers.
- CHRISTENSEN DL
1985. Form and structure in Deuteronomy 1 - 11. Lohfink (ed) 1985:135-144.
- CLEMENTS RE
1963. *God's chosen people. A theological interpretation of the book Deuteronomy*. London: SCM Press.
- DEIST FE
1987. Die Heksateug. Bosman & Loader (red) 1987:1-43.
- DEIST F & VOSLOO W (red)
1981. *Van Eden tot Rome*. Pretoria: Van Schaik.
- EISSFELDT O
1934. *Einleitung in das Alte Testament*. Tübingen: Mohr.
- FENSHAM FC
1963. Clauses of protection in Hittite Treaties and in the Old Testament. *VT* 13:133-143.
1967. Covenant, promise and expectation in the Bible. *ThZ* 23:305-322.
- FÖHRER G
1969. *Einleitung in das Alte Testament*. 11. durchgesehene und erweiterte Auflage. Heidelberg: Quelle und Meyer.
- FRANKENA R
1965. The vassal-treaties of Esarhaddon and the dating of Deuteronomy. *Oud-Testamentische Studien* 14:122-154.
- HARRISON RK
1971. *Introduction to the Old Testament*. 2nd printing. Grand Rapids: Eerdmans.
- KAISER O
1970. *Einleitung in das Alte Testament*. 2. Auflage. Gütersloh: Gerd Mohr.
- KITCHEN KA
1966. *Ancient orient and Old Testament*. London: Tyndale.
- KLINE MG
1963. *Treaty of the great king. The covenant structure of Deuteronomy: Studies and commentary*. Grand Rapids: Eerdmans.
- KNAPP D
1987. *Deuteronomium 4. Literarische Analyse und theologische Interpretation*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- LABUSCHAGNE CJ
1985. Divine speech in Deuteronomy. Lohfink (ed) 1985:111-126
- LOHFINK N
1960. Darstellungskunst und Theologie in Dt 1,6 - 3,29. *Biblica* 41:105-134.
1962. Der Bundesschluss im Land Moab. Redaktionsgeschichtliches zu Dt 28,69 - 32,47. *BZ neue Folge* 6:32-56.
1963. *Das Hauptgebot. Eine Untersuchung literarischer Einleitungsfragen zu Dtn 5 - 11*. Roma: Pontificio Instituto Biblico.
- LOHFINK N (ed)
1985. *Das Deuteronomium*. Leuven: University Press.
- MCCARTHY DJ
1963. Covenant in the Old Testament: The present state of inquiry. *CBQ* 25:77-87.

- MERENDINO RP
 1969. *Das Deuteronomische Gesetz. Eine literarkritische gattung und überlieferungsgeschichtliche Untersuchung zu Dt 12 - 26.* Bonn: Peter Hanstein Verlag.
- NICHOLSON EW
 1967. *Deuteronomy and tradition.* Oxford: Basil Blackwell.
- NOTH M
 1943. *Überlieferungsgeschichtliche Studien I.* Halle: Max Niemeyer Verlag.
 1948. *Überlieferungsgeschichte des Pentateuch.* Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
 1957. *Gesammelte Studien zum Alten Testament.* München: Chr Kaiser Verlag.
- PERLIT L
 1985. Deuteronomium 1 - 3 im Streit der exegetischen Methoden. Lohfink (ed) 1985:149-163.
- PLÖGER JG
 1967. *Literarkritische, formgeschichtliche und stilkritischen Untersuchungen zum Deuteronomium.* Bonn: Peter Hanstein Verlag.
- PREUSS HD
 1982. *Deuteronomium.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- SEITZ G
 1971. *Redaktionsgeschichtliche Studien zum Deuteronomium.* Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- VAN ROOY HF
 1977. *'n Vergelyking van die struktuur van die buite-Bybelse staatsverdrae, met besondere aandag aan die Sefire-verdrae, met die struktuur van Deuteronomium.* Ongepubl D Litt-proefskrif. Potchefstroom: Universiteit van Potchefstroom vir CHO.
- VAN ZYL AH
 1975. *Gods Woord in mensetaal, deel 1. Die ontstaan en boodskap van die eerste vyf boeke van die Bybel.* 2de hersiene en uitgebreide uitgawe. Durban: Butterworths.
- VON RAD G
 1964. *Das fünfte Buch Mose: Deuteronomium.* Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
 1973. *Gesammelte Studien zum Alten Testament.* München: Chr Kaiser Verlag.
- VOSLOO W
 1981. Van Gosen tot Jerigo. Deist & Vosloo (red) 1981:28-57.
- WEINFELD M
 1972. *Deuteronomy and the Deuteronomic school.* Oxford: Clarendon Press.
- WEISER A
 1966. *Einleitung in das Alte Testament.* 6.verbesserte Auflage. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.

Fanie Snyman

Enkele tendense in die debat oor die teologie van die Ou Testament

Samevatting

Die artikel bied 'n oorsig oor sommige tendense in die debat oor die teologie van die Ou Testament. Daar word aangevoer dat die teologie van die Ou Testament tans 'n periode van nadenke beleef hoofsaaklik as gevolg van metodologiese onsekerheid. Daar is enersyds 'n finale wegbeveeg van 'n soeke na 'n "Mitte" van die Ou Testament en andersyds 'n erkenning van teologieë in die Ou Testament alhoewel daar geen konsensus is oor hoe die verskillende teologieë met mekaar in verband staan nie. Enkele ander tendense asook voorstelle van geleerdes word bespreek.

Some trends in the debate on Old Testament theology

This contribution seeks to provide a review of some trends in the current debate on Old Testament theology. It is argued that the discipline is in a period of reflection due to methodological uncertainty. While the search for a so-called "Mitte" or center of the Old Testament is abandoned, there is no consensus on how the various theologies contained in the Old Testament should be related to one another. Current trends in the debate on Old Testament theology are discussed as well as some new proposals made by scholars.

Hierdie bydrae fokus op maontlike tendense en ontwikkelings in die debat oor die teologie van die Ou Testament [OT] gedurende die afgelope vyf jaar asook 'n vooruitskouing van nuwe ontwikkelings.

Daar is bepaalde redes waarom op die afgelope vyf jaar (1985-1990) gekonsentreer word. Ons staan tans aan die einde van nog 'n periode van dertig jaar in die beoefening van die teologie van die OT. Ongeveer dertig jaar na die verskyning van die teologie van Eichrodt is die wêreld van die teologie van die OT geskud met die verskyning van die teologie van Von Rad. Staan ons nou weer voor 'n soortgelyke deurbraak as dertig jaar gelede? 'n Tweede oorweging is dat WS Prinsloo in 1987 'n artikel publiseer onder die titel "Ou testamentiese teologie vandag" (Prinsloo 1987:29-46) waarin hy 'n oorsig bied van die stand van die teologie van die OT tot ongeveer 1985. Om onnodige duplikasie uit te skakel, word gekonsentreer op ontwikkelings die afgelope vyf jaar. 'n Derde oorweging is dat dit gepas is om by die herdenking van die 10-jarige bestaan van die Fakulteit Teologie aan die UOVS 'n terugblik sowel as 'n vooruitskouing te maak van sommige van die ontwikkelings in een van die vakke binne die Ou-Testamentiese groep van vakke.

1. 'n Periode van nadenke en refleksie

Alhoewel daar in die afgelope vyf jaar etlike teologieë van die OT gepubliseer is (Vermeylen 1986; Sitarz 1987; Dumbrell 1988), word die periode veral gekenmerk deur 'n magdom van publikasies oor die teologie van die OT (vgl die literatuurverwysings in Hasel 1988:133-157 en Reventlow 1987:221-267). Hierdie verskynsel alleen is al aanduiding van 'n periode van nadenke in die teologie van die OT.

Hierdie indruk word verder bevestig deur die inhoud van bydraes oor die teologie van die OT. Die opmerking van Brueggeman (1984:4) is tiperend: "our discipline is in a time of scattering". Prinsloo (1987:29-30) tipeer die situasie as 'n krisis en vra of die tyd van groot teologieë nie dalk verby is nie. Whybray (1989:367-368) is skepties oor die vraag of enige vordering gemaak is die afgelope paar jaar en verwag ook nie enige dramatiese vordering in die toekoms nie. Childs (1985:5) som die huidige situasie so op: "it seems neither unfair nor an exaggeration to conclude that the field has run into a stalemate".

Metodologiese onsekerheid is die belangrikste rede vir die huidige toestand in die teologie van die OT. Daar bestaan geen eenstemmigheid oor die metode wat gevolg moet word vir die skryf van 'n teologie van die OT nie. Wanneer resente OT teologieë met mekaar vergelyk word, blyk hierdie tendens duidelik. Dumbrell (1988) verdeel sy aanbieding in vier afdelings waarin hy die verskillende boeke van die OT volgens die orde van die Hebreeuse Bybel een na die ander behandel sonder om verbande tussen die verskillende boeke te lê. Sitarz

(1987) bied met 'n aantal medewerkers hulle "Bausteine für eine Theologie des Alten Testaments" vanuit die resultate van die historiese kritiek aan in elf afdelings of hoofstukke. Vermeylen (1989) werk met 'n historiese periodisering van die literatuur van die OT. Hy onderskei vier periodes en groepeer dan die verskillende boeke of dele van boeke van die OT volgens die vier periodes. Beide die boeke van Dumbrell en Vermeylen dra die titel van "Die geloof van Israel" terwyl dit byna die enigste ooreenkoms is wat die boeke met mekaar toon. Die boeke van Sitarz en Vermeylen word beide aangebied vanuit die resultate van die historiese kritiek, maar die boeke toon ook weinig punte van ooreenkoms in terme van metode en aanbieding.

Brueggemann (1984:1) se opmerking weerspieël die onsekerheid: "The only two things sure about Old Testament theology are: 1. The ways of Eichrodt and von Rad are no longer adequate. 2. There is no consensus among us about what comes next". Goldingay (1984:153) merk op dat terwyl daar steeds Ou-Testamentiese teologieë verskyn, daar geen eenstemmigheid is oor die metodologiese vraagstukke van die vak nie. Hasel (1988:140) se gevolgtrekking is "that there is no generally accepted convergence of methodologies for the structuring of OT theology" In sy opsomming van tendense in die teologie van die OT praat Coats (1985:239) van die "fundamentele vraag van metodologie": hoe moet die groot diversiteit in die OT – wat saamgestel is uit literatuur wat oor 'n tydperk van eeue heen ontstaan het en 'n wye verskeidenheid van literatuursorte bevat en wat tans in een boek saam gebundel is – bevredigend gesistematiseer word?

'n Tweede rede vir die periode van nadenke is dat daar nie duidelikheid is oor die aard, taak en plek van die teologie van die OT nie (Van Leeuwen 1986:211). Wat word bedoel met 'n teologie van die OT? Vir Scybold (1986:68-69) is die fondament vir die gebou nog nie gelê nie en daarom kan daar ook nie gebou word nie. Vir hom is die teologie van die OT nog deels in 'n embrionale toestand. OT teologie is 'n vak wat nog steeds op soek is na 'n eie identiteit (Dirksen 1982:279). Is die teologie van die OT 'n normatiewe of deskriptiewe wetenskap; is dit 'n historiese of sistematiese wetenskap; wat is die verhouding tussen OT teologie en ander wetenskappe binne die Ou-Testamentiese groep van vakke (Le Roux 1987:67-74; Vosloo 1987:75-94; Snyman 1987:95-106); wat is die verhouding tussen Ou-Testamentiese teologie en Bybelse teologie? Dit is alles vrae wat nog om groter duidelikheid roep.

Hierdie onsekerhede het sommiges selfs die vraag laat vra of 'n teologie van die OT hoegenaamd moontlik is (Blenkinsopp 1984:5-6). Is die omvang van diversiteit in die OT so groot dat daar geen teologiese eenheid moontlik is nie?

Die baie vrae wat die teologie van die OT oproep, vra egter juis na die aandag van navorsers in plaas daarvan om die vak as terminaal te verklaar. Indringende diskussie moet helderheid bring oor sake waaroor daar nou nie duidelikheid is nie. Dit is 'n uitdaging wat die wetenskap aan ons stel.

2. 'n Finale wegbeweg van die soeke na 'n "Mitte" van die Ou Testament

Die agtergrond van die soeke na 'n sentrum of "Mitte" van die OT is welbekend. Die debat word aan die gang gesit met die verskyning van Eichrodt se teologie in 1933. Eichrodt reageer teen die historisme en die dogmatisme wat so kenmerkend van die voorafgaande dekades was (Eichrodt 1975:30-31; Gottwald 1970:26; Hayes & Prussner 1985:179-180; Wessels 1990:151). Die teologie van die OT mag homself nie bedien van skemas komende van die dogmatiek nie: "we must avoid all schemes which derive from Christian dogmatics [...] Instead we must plot our course as best as we can along the lines of the OT's own dialectic" (Eichrodt 1975:33). Die een begrip wat die OT self na vore bring, vind Eichrodt in die begrip verbond (Eichrodt 1975:13).

Hierdie poging van Eichrodt het 'n hele reeks van teologieë tot gevolg gehad waarin daar telkens 'n ander sentrum geponeer word, as sou dit die begrip wees wat die teologiese inhoud van die OT saamvat (Reventlow 1985:126; Hasel 1984:117ev).

Die verskyning van die teologie van Von Rad in 1957 was die begin van die tendens om weg te beweeg van 'n soeke na 'n sentrum van die OT. Von Rad (1975:363) verklaar kategoriees: "It is impossible to speak of a focal-point within the Old Testament which might have served as a constant standard for Israel."

Alhoewel Von Rad se teologie die begin was van die wegbeweg van 'n soeke na 'n sentrum, verskyn na Von Rad steeds teologieë wat 'n sentrum poneer, byvoorbeeld dié van Seebass (die heerskappy van God), WC Kaiser (die belofte as tema), WH Schmidt (die eerste gebod) en heel onlangs uit Suid-Afrika, Odendaal (1989:143-151) wat die verbond as sentrum voorstel. Sy argument is dat 'n sentrum noodsaaklik is om die ryke verskeidenheid van die OT bymekaar te hou en omdat 'n ontkenning van 'n sentrum noodwendig die erkenning van 'n implisiete sentrum beteken. 'n Sentrum bied ook die moontlikheid om die kontinuïteit en diskontinuïteit tussen Ou en Nuwe Testament te bepaal. 'n Sentrum mag egter nie van buite die OT ingevoer word nie (Odendaal 1989:143-146). Die verbondsbegrip wat Odendaal hanteer omvat die sentrums wat ander geleerdes voorgestel het en is ook bi-polêr aangesien dit 'n verhouding tussen Jahwe en sy volk uitdruk (Odendaal 1989:148).

'n Stap in 'n rigting weg van 'n soeke na 'n sentrum was die bi-polêre benaderings kenmerkend van die teologieë van Westermann (verlossing:seën), Terrien (eties:esteties) en Hanson (teleologies:kosmies). Brueggemann (1980:2) het hierin 'n saamvloeiing van metodologieë gesien wat nuwe rigting aan die teologie van die OT kan gee.

Nog 'n poging om te ontkom uit die dilemma van die soeke na 'n sentrum was om te sê dat God die sentrum van die OT is (Reventlow 1985:131). Die

aanleiding hiertoe was die waarneming 'n poneerde sentrum meestal 'n aspek oor God bevat (Hasel 1984:139-140). Alhoewel min OT'ici sou ontken dat God die sentrum is van die OT (vergelyk maar die definisies van verskillende geleerdes oor die onderwerp van 'n teologie van die OT), is dit so 'n breë aanduiding dat dit nie regtig bruikbaar is nie. Odendaal (1989:148) wys verder daarop dat die OT nie op 'n abstrakte wyse oor God praat nie; God is altyd in verhouding met Sy volk en die wêreld. Dit maak 'n teologie van die OT met die sentrum "God" nie wenslik nie.

Die tendens wat met die verskyning van Von Rad se teologie begin het, is in die jongste debat voltrek (Collins 1986:19; Whybray 1987:176; Holman 1987:39ev; Dumbrell 1989:11). Die soeke na een sentrum vir die OT is 'n ideaal wat ons tot dusver nog ontwyk (McConville 1987:42). Brueggemann (1984:5) is oortuig dat ons moet ophou vra na die sentrum van die OT. Dit is ook Coats (1985:257) se konklusie: "To find a single theme that captures the unity of the canon does not appear a viable pursuit." Goldingay (1981:17-24) se standpunt is dat aangesien die een enkele korrekte sleutel nog nie gevind is nie, daar nie so 'n sleutel bestaan nie. Daarom moet die soeke na een sentrale begrip of sleutelkonsep "be deemed a failure" (Goldingay 1984:153). Blenkinsopp (1984:5) se gevolgtrekking is ook dat dit waarskynlik nie moontlik is om 'n beginsel of tema te vind waaromheen die materiaal in die OT bevredigend gerangskik kan word nie. Teologieë van die OT wat in die afgelope vyf jaar verskyn het, bevestig dié tendens. In nie een van die gevalle is daar sprake van 'n dominerende sentrum van die OT van waaruit die teologie aangebied word nie.

3. Teologieë in die Ou Testament

Daar is reeds opgemerk dat dit Von Rad was wat met die beweging weg van 'n soeke na 'n sentrum van die OT begin het. Von Rad spreek hom egter nie net uit teen 'n sentrum van die OT nie, hy bied ook 'n alternatiewe benadering aan.

Volgens Von Rad lê 'n teoloog se belangstelling in dit wat Israel oor Jahwe sê. Wat Israel oor Jahwe sê, word egter nie uitgedruk in dogmatiese leerstukke wat gerieflik nageslaan kan word in die OT nie. Die beginsel van Israel se geloof is gegrond in 'n teologie van die geskiedenis (Von Rad 1975:105-106). Teologie word dus aangebied as geskiedenis, of anders gesê, teologiese waarhede word geïllustreer in 'n verhaal (Von Rad 1975:111). Gebeure in die geskiedenis is verbind aan Jahwe. So het daar konfessionele opsommings van die heilsgeskiedenis ontstaan, aanvanklik in 'n kultiese milieu (Deut 26:5-9). Hierdie geloofsbelydensisse was dan die kern waaromheen tradisies gegroei het om op die ou einde die Heksateug te vorm. Die voorwerp van die teologie van die OT

is die geloofsbelydenisse waaruit die OT opgemaak is (Von Rad 1975:111).

Dit is duidelik dat die tradisie-historiese benadering van Von Rad die gang van die teologie van die OT fundamenteel beïnvloed het. Met Von Rad is dit nie meer 'n sentrum wat gesoek word nie, maar die teologie van die verskillende geloofsbelydenisse wat in die OT gevind word. Dit het dus moontlik geword om te praat van teologieë in die OT (Von Rad 1963:401-416) in plaas van die teologie van die OT. In plaas daarvan dat die eenheid van die OT die vertrekpunt is, is die diversiteit of verskeidenheid van die OT die vertrekpunt.

Ook hierdie tendens is in die jongste debat bevestig. Daar is 'n algemene aanvaarding dat die boeke van die OT nie 'n teologie bevat nie, maar 'n verskeidenheid van verskillende teologieë (Hogehaven 1987:95). Waar Eichrodt en andere die eenheid van die OT beklemtoon het, word die verskeidenheid binne die OT tans beklemtoon. Alhoewel Dumbrell (1989:11) die gedagte van verskillende teologieë in die OT verwerp, behandel hy tog die verskillende boeke "to present the theological movement of each book". In die werk van Sitarz (1987) word aandag gegee aan die teologie van groter eenhede soos die Pentateug, die Psalms, die Profete, die Wysheidsliteratuur, maar ook aan individuele boeke soos dié van Josua, Rigters, Samuel, Konings, Rut, Ester en Daniël. Vermeylen (1986) behandel individuele boeke van die OT onder die verskillende historiese periodes. Daar kan selfs binne 'n bepaalde historiese periode sprake wees van 'n onderlinge konflik van teologieë (Vermeylen 1986:11).

Ook die literatuur oor die teologie van die OT weerspieël hierdie tendens. Goldingay (1984:155) maak byvoorbeeld die opmerking dat by enige studie van die teologie van die OT die lewende werklikhede van die teologieë binne die OT in ag geneem moet word. Knierim (1984:25) stel dit onomwonde: "Die OT bevat 'n pluraliteit van teologieë". Prinsloo (1987:39) is ook van oortuiging dat dit beter is om aandag te gee aan die teologie van afsonderlike boeke of blokke van gelyksoortige Ou-Testamentiese boeke, 'n aksent wat ook by Hasel (1984:177) gevind word. Terminologies is dit egter beter om te praat van teologieë in die OT as teologieë van die OT. Die teologie(ë) van die OT is die resultaat van die verskillende teologieë wat in die OT aangetref word.

Om hiermee te volstaan is egter nie bevredigend nie. Trouens, dit sou juis beskryf kon word as dié probleem van die teologie van die OT. Die probleem is juis hoe om hierdie verskeidenheid teologies te hanteer (Childs 1985:5). Die teologie van die OT wil juis die OT as 'n geheel hanteer (Knierim 1984:25). Die vraag wat nou gedebatteer word, is hoe die verskillende teologieë in verband staan met mekaar. Goldingay (1984:157) vra na die oorkoepelende teologie wat na vore kan kom wanneer die verskillende boeke met hulle onderskeie teologieë saam besien word. Knierim (1984:31) sien die toekomstak van die teologie van die OT as die ondersoek na die verhouding tussen die verskillende teologieë van die OT.

Oor die vraag *hoe* die verskillende teologieë met mekaar in verband gebring

moet word, is daar nie duidelikheid nie. Byvoorbeeld, moet daar gewerk word in die rigting van die teologie van die boek Genesis, of moet daar volgens die bronne-teorie eerder gesoek word na die teologie van die Jahwis of Elohis, of is die boek Genesis deel van 'n groter geheel sodat daar eerder gepraat moet word van die teologie van die Pentateug? Of is al drie geldige moontlikhede? Moet daar in die profetiese literatuur gewerk word in die rigting van die teologie van 'n profeet of eerder die teologie van 'n bepaalde profetiese boek?

Die soeke na die verband tussen die verskillende teologieë van die OT moet egter positief waardeur word. Die taak van die teologie van die OT is nie afgehandel wanneer die verskillende teologieë in die OT langs mekaar staan gemaak is nie. Die wetenskap van die OT en die teologie van die OT in die besonder het ook 'n verantwoordelikheid teenoor ander dissiplines in die teologie wat ook (moet) werk met die resultate van navorsing op die gebied van die OT.

Dit is ook toenemend duideliker dat die metodologiese vertrekpunte van Eichrodt en Von Rad die twee basiese oriënteringspunte bly vir die teologie van die OT (Snyman 1990:11).

Die vakgebied staan ook voor nuwe moontlikhede. Die groot meerderheid van teologieë van die OT is geskryf vanuit die histories-kritiese paradigma. Die kanoniese benadering van Childs verteenwoordig in hierdie opsig 'n poging tot metodologiese vernuwing. Die groot verskeidenheid van eksegetiese benaderings wat tans op die OT toegepas word, open nuwe moontlikhede vir ook die teologie van die OT. 'n Teologie van die OT vanuit 'n strukturalistiese of 'n literêre benadering, of vanuit die bevrydingsteologie of feministiese teologie wag nog om geskryf te word.

4. Enkele ander tendense

4.1 'n Kanoniese benadering

Dit was veral Childs wat met sy publikasies (1970; 1979; 1985) die belang van die kanon vir die teologie van die OT weer op tafel geplaas het. Hy is onlangs ondersteun deur Rendtorff, vir wie dit die aangewese weg is om "das Selbstverständnis des Alten Testaments in seiner kanonischen Form ganz ernst zu nehmen" (1983:11 en 1989:138-139), en ook Dumbrell (1989:11). Alhoewel die benadering van Childs metodologies 'n vernuwing verteenwoordig, is sy teologie van verskeie kante skerp gekritiseer, veral op grond van die metodologiese vaagheid daarvan (Rodd 1986:227; Oeming 1988:244-251).

4.2 Ou Testament teologie as deel van die Christelike teologie

Die vraag is gestel of die teologie van die OT nie eerder die teologie van die Hebreeuse Bybel genoem moet word nie. Daar is 'n groeiende erkenning dat die teologie van die OT 'n dissipline binne die Christelike teologie is (Childs 1985:7; Hasel 1988:156; Rendtorff 1989:141; Odendaal 1989:143; Coats 1985:257): "Indeed, a christian writing OT theology cannot avoid writing in the light of the NT" (Goldingay 1987:186-187). Nie almal deel egter hierdie oortuiging nie. Van beide die kant van Joodse (Goshen-Gottstein 1975:69-88; Goshen-Gottstein 1987:617-644; Tsevat 1986:33-50) as van Christelike geleerdes (Lemke 1989:59-71) word die gesamentlike deelname van Joodse en Christelike geleerdes aan die teologie van die OT bepleit. Dit is egter interessant dat daar van die kant van Joodse geleerdes nog nie 'n teologie van die Tenak die lig gesien het nie.

4.3 Normatief of deskriptief?

Die ou vraag of die teologie van die OT 'n normatiewe of deskriptiewe wetenskap is, word al hoe minder gevra (Brueggemann 1984:1; Hasel 1988:156; Goldingay 1987:185; Prinsloo 1987:38). Daar is 'n toenemende konsensus dat die teologie van die OT gesien moet word as 'n kombinasie van beide aspekte.

5. Nuwe weë

5.1 Rendtorff

Rendtorff sien sy benadering as aansluitend by Von Rad. Die taak van die teologie van die OT is om die teologiese begrippe ten grondslag van die boeke van die OT bloot te lê (Rendtorff 1989:138). Daar moet gevra word na die teologiese bedoeling van die "Endgestalt" van die teks (1989:139). Hy voorsien dat sy teologie uit twee hoofdele sal bestaan. Die een deel sal aandag gee aan die teologiese swaartepunte van die verskillende boeke of versamelings van boeke in die OT terwyl die tweede deel op 'n meer sistematiese wyse aandag sal gee aan temas en begrippe in die OT (1989:141). Rendtorff (1989:140) wil dus 'n historiese of kanoniese benadering met 'n sistematiese aanpak kombineer. Omdat die teologie van Rendtorff nog nie gepubliseer is nie, is dit nog te vroeg om kommentaar te lewer. Die vraag kan egter gevra word of sy benadering nie 'n sintese verteenwoordig tussen die benaderings van Eichrodt, Von Rad en Childs nie.

5.2 Hogenhaven

Die doel van 'n teologie van die OT is om 'n opsommende beskrywing te bied van die belangrikste motiewe, temas en probleme in die literatuur van die OT (Hogenhaven 1988:95). Hogenhaven kies teen 'n sistematiese en vir 'n historiese aanpak. 'n Historiese aanpak beteken nie die nagaan van die chronologiese ontwikkeling van die godsdiens van Israel nie. Ou-Testamentiese teologie het veral te doen met die literatuur van die OT. Daarom is sy konklusie: "...the most appropriate guideline for the structure of OT theology is provided by the literary genres of the OT" (1988:96). Hy groepeer dan die Ou-Testamentiese literatuur in 'n aantal groot en algemeen aanvaarde kategorieë: Wysheid, Psalm-literatuur, Narratiewe literatuur, Wet en Profesie (1988:96-97).

Dit is opvallend dat albei van bogenoemde voorstelle hulself sien as 'n voortsetting van beginsels vervat in Von Rad se teologie. Rendtorff (1989:138) merk op dat Von Rad basies van 'n kanoniese benadering gebruik gemaak het vir die strukturering van sy teologie, veral met betrekking tot die Heksateug. Hogenhaven (1987:96) is weer van oortuiging dat om 'n OT teologie te struktureer volgens sy literêre genres, ooreenkom met die beginsel waarvolgens Von Rad sy teologie gerangskik het (Snyman 1990:15).

5.3 Goldingay

Goldingay wil volle erkenning gee aan die diversiteit binne die OT en terselfdertyd vashou aan die moontlikheid van 'n teologie van die OT. Dit gaan in die teologie van die OT nie net om die oortuigings van verskillende individuele skrywers of boeke in die OT en wat gemeenskaplik aan hulle is nie, maar ook om die totaalperspektief wat al die verskillende beelde saam bied. Ou-Testamentiese teologie het daarom 'n konstruktiewe en nie soseer 'n rekonstruktiewe taak nie (Goldingay 1987:183). Die OT bied die materiaal waarmee die "gebou" van die teologie van die OT opgerig moet word. Die geheel (teologie) is meer as die dele (die OT) waarmee daar gebou is (Goldingay 1987:184).

5.4 McConville

McConville (1987:54-57) werk ook met die uitgangspunt dat die OT 'n ryke diversiteit bevat. Daar is vir hom drie elemente waaraan 'n teologie van die OT moet voldoen: Die eerste is 'n erkenning van die historiese karakter van die Ou-Testamentiese openbaring, waarby hy duidelik aansluit by Von Rad. In die tweede plek moet daar 'n teologies verenigende element wees. Hier is die aansluiting by Eichrodt weer opvallend. Dit beteken nie 'n soeke na een sentrum nie, want dit kan 'n verskeidenheid van sentrums bevat soos wat die verskillende Bybelboeke gemeenskaplike gesigspunte oplewer. Derdens moet 'n teo-

logie ook 'n eksistensiële element bevat waarin dit gaan oor die konkrete ervaring wat mense met God gehad het oor 'n lang periode en in 'n verskeidenheid van situasies. Dit gaan om die OT as ervaring van God.

6. Slot

Die teologie van die OT beleef tans die einde van 'n periode wat tegelykertyd ook as die begin van 'n nuwe fase beskryf kan word. Aan die een kant is die periode waarin die debat gekonsentreer het op die moontlikheid van 'n sentrum al dan nie vir die Ou Testament verby. Die debat word tans ook nie so oorheers deur die insigte en bevindinge van 'n Eichrodt of von Rad van die afgelope dertig en meer jaar gelde nie. Terwyl die meerderheid van teologieë in die tyd na Eichrodt bloot die patroon van Eichrodt gevolg het deur telkens verskillende sentrums voor te stel en te verdedig, is daar nou 'n veel groter verskeidenheid van metodologiese aanpakke vanuit verskillende hoeke wat gevolg word vir die skryf van 'n teologie van die Ou Testament. Eichrodt se meer sistematiese aanpak van von Rad se oorwegend historiese aanpak bly egter nog basiese oriënteringspunte by die skryf van 'n teologie van die OT.

Brueggemann (1984:7) spreek die hoop uit dat daar 'n einde sal kom aan die nadenke oor die metodologie en dat daar meer konkrete resultate sal kom van geleerdes wat hulle besig hou met die teologie van die OT. Dit is immers al gesê dat 'n teologie van die OT in elke geslag nuut geskryf moet word (Chiids 1985:12).

Erkenning

Om- en bygewerkte weergawe van 'n referaat gelewer by 'n RGN-kongres oor "The relevance of theology in the 1990s", September 1990, Stellenbosch. Uiteraard kan daar binne die omvang van die artikel nie aan alle aspekte van die debat aandag gegee word nie. Die debat oor die moontlikheid al dan nie van 'n Bybelse teologie, die bydrae van Joodse geleerdes tot die gesprek, die "hoek" van waaruit 'n teologie van die OT geskryf word, die probleem van die verstaan van die OT, die rol wat kerklike tradisie speel in 'n teologie van die OT, is alles boeiende aspekte van die debat wat elk 'n studie opsigself regverdig en wat nie aandag in hierdie bydrae kry nie.

Bibliografie

- BLENKINSOPP J
1984. Old Testament theology and the Jewish-Christian connection. *Journal for the study of the Old Testament* 28: 3-15.
- BREUGGEMANN W
1980. A convergence in recent Old Testament theologies. *Journal for the study of the Old Testament* 18: 2-18.
1984. Futures in Old Testament theology. *Horizons in Biblical theology* 6(1): 1-11.
- CHILDS BS
1970. *Biblical theology in crisis*. Philadelphia: Westminster.
1979. *Introduction to the Old Testament as scripture*. London: SCM.
1985. *Old Testament theology in a canonical context*. London: SCM.
- COATS GW
1985. Theology of the Hebrew Bible. Knight & Tucker 1985: 239-262.
- COLLINS JJ
1986. Old Testament theology. Collins & Crossan 1986: 11-33.
- COLLINS JJ & CROSSAN JD (eds)
1986. *The Biblical heritage in modern catholic scholarship*. Wilmington: Michael Glazier.
- DIRKSEN PB
1982. De mogelijkheid van een theologie van het Oude Testament. *Nederlands theologisch tijdschrift* 36: 279-290.
- DUMBRELL WJ
1989. *The faith of Israel: Its expression in the books of the Old Testament*. Leicester: Apolllos.
- EICHRODT W
1975. *Theology of the Old Testament*. London: SCM.
- GEYER HG, SCHMIDT JM, SCHNEIDER W & WEINRICH M (Hrsg)
1983. *Wenn nicht jetzt, wann dann? Aufsätze für Hans-Joachim Kraus zum 65. Geburtstag*. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener.
- GOLDINGAY J
1981. *Approaches to Old Testament interpretation*. London: Inter-Varsity.
1984. Diversity and unity in Old Testament theology. *Vetus Testamentum* 34(2): 153-168.
1987. *Theological diversity and the authority of the Old Testament*. Grand Rapids Michigan: Eerdmans.
- GOSHEN-GOTTSTEIN M
1975. Christianity, Judaism and modern Bible study. *Vetus Testamentum supplementum* 28: 69-88.
1987. Tanakh Theology: The religion of the Old Testament and the place of Jewish Biblical theology. Miller 1987: 617-644.
- GOTTWALD NK
1970. W Eichrodt: Theology of the Old Testament. Laurin 1970: 23-62.
- HANSON PD
1978. *Dynamic of transcendence*. Philadelphia: Fortress.
- HASEL GF
1984. *Old Testament theology: Basic issues in the current debate*. Revised and expanded third edition. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans.
1988. Old Testament theology from 1978-1987. *Andrews Uni-*

- versity seminary studies* 26(2): 133-157.
- HAYES JH & PRUSSNER FC
 1985. *Old Testament theology, its history and development*. Atlanta: John Knox.
- HOGENHAVEN J
 1988. *Problems and prospects of Old Testament theology*. Sheffield: JSOT.
- HOLMAN JCM
 1987. Twintig jaar teologie van het Oude Testament. *Logister* 1987: 35-44.
- KAISER WC
 1978. *Toward an Old Testament theology*. Grand Rapids, Michigan: Zondervan.
- KNIERIM RP
 1984. The task of Old Testament theology. *Horizons in Biblical theology* 6(1): 25-57.
- KNIGHT DA & TUCKER GM (eds)
 1985. *The Hebrew Bible and its modern interpreters*. Chicago: Scholars.
- LAURIN RB (ed)
 1970. *Contemporary Old Testament theologians*. Valley Forge: Judson.
- LEMKE WE
 1989. Is Old Testament theology an essentially christian theological discipline? *Horizons in Biblical theology* 11(1): 59-71.
- LE ROUX JH
 1987. Die verhouding tussen Ou Testament teologie en die geskiedenis van Israel. *Prinsloo & Vosloo* 1987: 67-74.
- LOGISTER WME (et al) (reds)
 1987. *Twintig jaar ontwikkelinge in de teologie - tendensen en perspektiewe*. Kampen: Kok.
- MCCONVILLE JG
 1987. Using Scripture for theology: Unity and diversity in Old Testament theology. *The Scottish Bulletin of Evangelical theology* 5: 39-57.
- MILLER PD, HANSON PD & MCBRIDE SD (eds)
 1987. *Ancient Israelite religion*. Philadelphia: Fortress.
- ODENDAAL DH
 1989. Covenant – centre of the Old Testament? *Nederduitse Gereformeerde teologiese tydskrif* 30(2): 143-151.
- OEMING M
 1988. Text – Kontext – Kanon: Ein neuer weg alttestamentlicher theologie? *Jahrbuch für Biblische Theologie* 3: 241-251.
- PRINSLOO WS
 1987. Ou Testament teologie vandag en môre. *Prinsloo & Vosloo* 1987: 29-46.
- PRINSLOO, WS & VOSLOO W (reds)
 1987. *Ou Testament teologie: Gister, vandag en môre*. Pretoria: NG Kerkboekhandel. (Universiteit Pretoria Teologiese Studies)
- RENDTORFF R
 1983. Zur Bedeutung des Kanons für eine Theologie des Alten Testaments. Geyer, Schmidt, Schneider & Weinrich 1983: 3-12.
1989. Theologie des Alten Testaments – Überlegungen zu einem Neuansatz. *Nederduitse Gereformeerde teologiese tydskrif* 30(2): 132-142.
- REVENTLOW HG
 1985. *Problems of Old Testament theology in the twentieth century*. London: SCM.
1987. Zur Theologie des Alten Testaments. *Theologische Rundschau* 52(3): 221-267.
- RODD CS
 1986. Talking points from books.

- Expository times* 97(8): 226-227.
- SCHMIDT WH
1986. The problem of the "centre" of the Old Testament in the perspective of the relationship between history of religions and theology. *Old Testament essays* 4: 46-64.
- SEEBASS H
1965. Der Beitrag des Alten Testaments zum Entwurf einer biblischen Theologie. *Wort und Dienst* 8: 34-42.
- SEYBOLD K
1986. Erwägungen zu einer Theologie des Alten Testaments. *Old Testament essays* 4: 65-78.
- SNYMAN SD
1987. Die verhouding tussen Ou Testament teologie en Ou Testament eksegeese. Prinsloo & Vosloo 1987: 95-106.
- TERRIEN S
1978. *The elusive presence. The heart of Biblical theology*. San Francisco: Harper & Row.
- THOMPSON BP (ed)
1987. *Scripture: Meaning and method: Essays presented to AT Hanson for his seventieth birthday*. Hull: Hull University Press.
- TSEVAT M
1986. Theology of the Old Testament - a Jewish view. *Horizons in Biblical theology* 8(2): 33-50.
- VAN DER WOUDE AS (red)
1986. *Inleiding tot de studie van het Oude Testament*. Kampen: Kok.
- VAN LEEUWEN C
1986. Theologie van het Oude Testament. Van der Woude 1986: 211-227.
- VERMEYLEN J
1989. *Het geloof van Israel: Theologie van het Oude Testament*. Brugge: Tabor.
- VON RAD G
1963. Offene Frage im Umkreis einer Theologie des Alten Testaments. *Theologische Literaturzeitung* 88: 401-416.
1975. *Old Testament theology, vol 1*. London: SCM.
- VOSLOO W
1987. Die verhouding tussen Ou Testament teologie en Inleiding. Prinsloo & Vosloo 1987: 75-94
- WESSELS WJ
1989. The validity of Old Testament theology: Eichrodt, a forerunner of the modern era. Paper presented at the meeting of the OTSSA, Potchefstroom.
- WESTERMANN C
1978. *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- WHYBRAY RN
1987. Old Testament theology - a non-existent beast? Thompson 1987: 168-180.
1989. Today and tomorrow in biblical studies: The Old Testament. *Expository times* 100(10): 364-368.

CL Bester

Die metanoïese organisasie: eliksers of hersenskim?

Samevatting

Die woord "metanoïes" beteken 'n fundamentele verskuiwing van denkwysie. Die term is deur vroeë Christene gebruik om die herontwaking van intuïsie en visie te beskryf. Die komplekse en onopgeloste probleme wat tans deur organisasies ondervind word, veral met betrekking tot mannekrag, vereis kreatiewe en innoverende oplossings. Hierdie artikel plaas die kernbeginsels wat die metanoïese organisasiefilosofie ten grondslag lê en wat op organisasievernuwing gerig is, onder die vergrootglas. 'n Metanoïese organisasie funksioneer met die oortuiging dat dit sy eie bestemming kan beïnvloed. Die klimaat wat deur so 'n benadering geskep word, kan 'n verreikende uitwerking op mense hê. Die metanoïese organisasiefilosofie is op die volgende basiese dimensies gebaseer: 'n duidelike visie wat doelgerig nagejaag word; werknemers wat 'n geïntegreerde dryfkrag agter hierdie visie vorm; meer magte en verantwoordelikhede aan die werknemers; strukturele integriteit en 'n gesonde balans tussen rede en intuïsie.

The metanoic organisation

The word "metanoic" means a fundamental shift of mind. The term was used by early Christians to describe the reawakening of intuition and vision. Current complex and unresolved problems in organisations, especially with regard to manpower have to be addressed in creative and innovative ways. The purpose of this paper is to highlight the key principles underlying a metanoic organisation philosophy directed to renewal in organisation thinking. A metanoic organisation operates with the conviction that it can shape its destiny. The climate created within such an organisation can have profound effects on people. At the heart of the metanoic organisation are the following basic dimensions: a deep sense of vision or purposefulness; alignment around that vision; empowering people; structural integrity and the balance of reason and intuition.

Dit blyk duidelik uit die literatuur (Schein 1984; Naisbitt 1985; Drucker 1985) dat mense die belangrikste bate van enige organisasie is. Mense speel 'n sentrale rol in die organisasie se effektiwiteit, produktiwiteit, gehalte diens en wins wat dit maak. Die meeste organisasies slaag egter nie daarin om hulle werknemers werklik betrokke te kry en hulle meelewing te verseker nie. Dit blyk dat die werknemers hulle nie werklik emosioneel tot die organisasie verbind en die organisasie as 'n "ons-organisasie" in plaas van 'n "hulle-organisasie" aanvaar nie. Dit is dikwels die oorsaak van swak motiveering, lae produktiwiteit, hoë personeelomset, negatiewe persepsies van die organisasie, hoë werkafwesigheid, vermorsing van roumateriaal, hoë ongeluks-geneigdheid, ensovoorts.

Daarbenewens gebeur dit dikwels dat organisasies in die aangesig van 'n onvermoë (om watter rede ookal) om hulle doelstellings te bereik, remediërende aksies loods wat op die werkerskorps konsentreer, maar wat nie gewenste resultate oplewer nie. Hierdie aksies sluit onder andere in die afdanking van personeel, langer werkure, vroeë aftrede van werknemers, strenger beheermaatreëls, die vestiging van nuwe stelsels en prosedures, ensovoorts.

Druk op oorlewing en pogings om wenvoorspronge te verkry en te behou, plaas druk op organisasies om na uitmuntendheid en voortreflikheid te strew. Die status quo is nie voldoende nie. Om in 'n snel veranderende Suid-Afrika te oorleef, sal afgewyk moet word van stereotipe, gekondisioneerde denk- en gedragpatrone en sal vernuwend, kreatief en innoverend besin, beplan en gehandel moet word. In hierdie verband is Kiefer & Senge (1984) se konsep van die metanoïese organisasie van die grootste belang.

1. Die metanoïese organisasiefilosofie

Die term metanoïes is afgelei van die Griekse woord "metanoia" wat deur die vroeë Christene gebruik is om die herontwaking van visie en intuïsie te beskrywe. Die woord impliseer 'n fundamentele verandering van sienswyse. 'n Metanoïese organisasie funksioneer met die oortuiging dat dit self sy bestemming kan beïnvloed. Die term, metanoïese organisasie kan as sambreel-term gebruik word om 'n samehangende organisasiefilosofie waarin vernuwing 'n belangrike rol speel, aan te dui.

Die metanoïese organisasiefilosofie is saamgestel uit die volgende vyf basiese dimensies (Kiefer & Senge, 1984):

- 'n Duidelike, konkrete toekomsvisie is nodig en moet doelgerig nagejaag word;
- werknemers moet as 'n gelintegreerde geheel 'n dryfkrag agter hierdie

visie vorm en sodanig funksioneer;

- meer outonomie, magte en verantwoordelikhede moet na werknemers afgewentel word en hulle moet geleentheid hê om hulle eie keuses waarvoor hulle verantwoordelikheid aanvaar, te maak;
- die organisatoriese struktuur in sy breedste sin moet buigsaam en kongruent met die organisasie se doelstellings wees;
- 'n unieke balans tussen rede en intuïsie moet geskep word.

Die metanoïese organisasiefilosofie is volgens Kiefer & Senge (1984) op die volgende aannames gebaseer:

- Mense is goed, eerlik en betroubaar en elkeen wil 'n bydrae tot die organisasie lewer;
- mense is doelgerig;
- elke individu het 'n unieke bydrae om te lewer;
- komplekse probleme vereis plaaslike oplossings;
- 'n outokratiese leierskapstyl is uitgedien;
- 'n "ek-of-jy-benadering" moet vervang word met 'n "ek-en-jy-benadering";
- stimuleer sisteemdenke deur 'n gunstige atmosfeer te skep;
- stimuleer 'n groter bewustheid van en verantwoordelikheid teenoor groter sisteme waarbinne die individu funksioneer;
- verkry 'n deeglike begrip van sisteembeginsels en eerbiedig dit.

2. Riglyne vir organisasievernuwing

Die basiese dimensies van die metanoïese organisasiefilosofie kan as die belangrikste riglyne vir organisasievernuwing gebruik word.

2.1 Visie en doelgerigheid

Volgens verskeie skrywers (Ball en Asbury 1990; Block 1987; Kiefer & Senge 1984; Manning 1987; Morgan 1988 en Naisbitt & Aburdene 1985) is dit noodsaaklik dat 'n organisasie 'n duidelike, konkrete visie van die toekoms moet hê en dat hierdie visie doelgerig nagejaag moet word. Naisbitt & Aburdene (1985) definieer 'n visie as 'n heeltemal nuwe beskouing van waarheen die organisasie op pad is en hoe om daar te kom. Dostal & Osler (1990) meen dat die visie in die eerste plek 'n uitdrukking moet wees van wat die organisasie wil wees en nie van wat hy wil doen nie. Die visie moet nie abstrak en vaag wees nie, maar duidelik en konkret.

Vir Block (1987) is 'n visie die visualisering en voorstelling van 'n toekoms wat verkies word, 'n begerde toestand, 'n ideale toestand. Die visie moet strategies en verheve wees. Daarbenewens moet dit verbeeldingryk en meesleurend wees. Die visie behels meer as net 'n missie en doelwitte en doelstellings. Laasgenoemde is 'n voorspelling van wat gaan gebeur. Voorspellings van wat tydens die volgende week, maand of kwartaal gedoen gaan word, is 'n verlengstuk van wat die afgelope week, maand of kwartaal gebeur het. Gevolglik is doelwitte en doelstellings beperkend en in sommige opsigte neerdrukkend. Block (1987) verwys na navorsing wat aantoon dat deelnemers tydens sessies waar doelwitte en doelstellings geformuleer word, toenemend depressief raak. Hierdie bevindinge moet deels toegeskryf word aan die opvatting dat doelwitstelling die oortuiging versterk dat die toekoms nie anders as die verlede sal wees nie.

Dostal & Osler (1990) beklemtoon ook die kardinale rol wat 'n organisasie se beskouing van die toekoms ten opsigte van sy doeltreffendheid speel. Meta-noiese organisasies is daarvan oortuig dat die toekoms nie akkuraat voorspel kan word nie. Die toekoms kan wel bepaal of teweeggebring word deur individue en organisasies wat nie deur omstandighede beperk word nie, maar wat verantwoordelikheid aanvaar om hulle eie bestemmings en lot te bepaal. Hierdie beskouing is in teenstelling met die uitgangspunt dat die toekoms so akkuraat as moontlik voorspel kan word, sodat die organisasie hierby kan aanpas om onbeheerbare omgewingskragte te hanteer.

Volgens Dostal & Osler (1990) is 'n langtermynoriëntasie nodig om 'n toekoms wat die organisasie as wenslik beskou, daar te stel. Die rede hiervoor is dat hoe verder die waargenome bedreigings of geleenthede in die verskiet lê, hoe meer neem die keuse van alternatiewe strategieë toe. Organisasies wat nie die toekoms voortdurend verken nie, word skielik met onvoorsiene omstandighede gekonfronteer. Hulle moet gewoonlik reaktief optree en het dan slegs 'n beperkte of geen keuse met betrekking tot strategieë nie. In 'n metanoiese organisasie is die langtermyn toekomsoriëntasie vervleg met die organisasie se kultuur. Dit is 'n voortdurende, pro-aktiewe oriëntasie eerder as 'n jaarlikse beskouing van die toekoms of strategiese beplanningsbenadering wat dikwels die norm is.

Die daarstelling van 'n wenslike toekoms vereis omsigtige beplanning wat gebaseer is op 'n begrip van die aard van omgewingsveranderinge en die onderliggende dryfkragte. Dit behels insig in en beoordeling van dit wat gebaseer kan word op 'n begrip van sowel vorige en huidige ontwikkelinge (dit wil sê die waarskynlike en die moontlike), as van wat behoort te wees (dit wil sê wat wenslik is). Om 'n begrip van die toekoms, asook geskikte response daarop te ontwikkel, vereis 'n ontleding van omgewingsveranderinge, asook die vermoë om te sintetiseer.

In 'n organisasie kan 'n visie verskeie dimensies hê. Sommige van hierdie

dimensies kan betrekking op die produk hê soos om die wêreld se kragtigste rekenaars te vervaardig. Ander dimensies soos vryheid en verantwoordelikheid kan weer met die organisasie self verband hou. Wat egter baie belangrik is, is nie wat die visie is of behels nie, maar wat dit doen. Deur byvoorbeeld 'n standpunt in te neem ten gunste van iets wat werklik vir mense saak maak, skep die organisasie 'n omgewing of klimaat waar betrokkenheid en verbondenheid eerder die norm as die uitsondering is. Die werknemers het dan altyd 'n beskikbare standaard in terme waarvan hulle hul eie handelinge beoordeel.

Die Apollo-maanprojek is volgens Kiefer & Senge (1984) 'n goeie voorbeeld van die krag van 'n duidelike en meesleurende visie. Deur hulleself te verbind om teen die einde van die sestigerjare 'n man op die maan te plaas, het die projekteilers 'n standpunt ingeneem. Die duidelikheid van hierdie visie en die oortuiging waarmee dit voorgestel en oorgedra is, het mense op alle vlakke van hierdie onderneming besiel. 'n Visie soos "om leiers in ruimteverkenning te wees", sou te vaag en onduidelik wees en nie dieselfde geesdrif ontlok het nie. Hierdie visie het 'n hele nywerheid en 'n hele nasie betrek en meegesleur.

'n Belangrike aspek met betrekking tot die skepping van 'n visie is dat dit uitdrukking moet gee aan die organisasie se waardestelsel (Block 1987; Dostal & Osler 1990; Morgan 1988) en die bydrae wat dit wil lewer. Volgens Block (1987) kanaliseer 'n visie werknemers se diepste waardes na die werkplek en word dit 'n woordbeeld van hoe werknemers wil hê dat hulle waardes in die werkspan uitgeleef moet word. Lawler (1983) is 'n voorstander van die vervanging van 'n burokratiese bestel deur 'n meer ad hoc-kratiese bestel in organisasies. Sonder 'n uitgebreide burokrasie wat take spesifiseer en uitgebreide maatreëls ontwikkel om te verseker dat hierdie take betyds en doeltreffend uitgevoer word, is 'n plaasvervanger nodig om 'n algemene rigting aan te dui en die werknemer se gedrag te rig. 'n Visie of waardestelsel of stel kulturele kernoortuigings kan hierdie doel dien. Wanneer 'n gemeenskaplike waardestelsel gedefinieer word, kan selfbestuurseenhede fokus op die resultate van doelstellings en werkverrigting wat in ooreenstemming met hierdie waardes is. Elke werknemer kan dan vir homself/haarself bepaal wat gedoen behoort te word en hoe dit gedoen behoort te word. 'n Rigiede voorskriftelike prosedure word dan vervang met eie diskresie en inisiatief. Block (1987) wys daarop dat die visie onder meer voorsiening moet maak vir hoe die werknemers behandel behoort te word. Die visie moet ook fokus op die organisasie se verhoudinge met sy opponente. Integriteit is die organisasie se gewilligheid om voortdurend inhoud aan sy visie te gee.

Die inisiatief vir die skepping van 'n visie moet volgens Naisbitt & Aburdene (1985) van die leier af uitgaan. Die leier is 'n persoon wat oor 'n unieke kombinasie van vaardighede beskik: die verstandelike gawe om 'n visie te skep en die praktiese vermoë om dit te laat realiseer. Die leier kan egter ook 'n proses in werking stel om sy kollegas aktief te betrek om individueel of gesamentlik 'n visie daar te stel. Naisbitt & Aburdene (1985) meen dat die leier hom nie met

praktiese besonderhede moet bemoei nie, maar moet konsentreer op die organisasie se basiese doelstellings, die redes vir die organisasie se bestaan, die algemene rigting waarin dit beweeg, ensovoorts. Die leier moet nie begaan wees oor die vraag of dinge reg gedoen word nie, maar eerder oor die vraag of die regte dinge gedoen word.

Dostal & Osler (1990) meen dat 'n leier eerder as 'n bestuurder onontbeerlik in die metanofiese organisasie is. Zaleznik (1977) wys daarop dat die leier veral geassosieer word met die dinamiese fasette van bestuur, terwyl die bestuurder meer op die meganiese aspekte van bestuur konsentreer. Die tipiese leier is gewoonlik 'n persoon met skeppende, visionêre vermoëns wat tuis is in 'n veranderende, kreatiewe en onstuimige atmosfeer. Die leiersfunksie van topbestuur is om die skepping van 'n visie vir die organisasie te fasiliteer. Verdere leierskapsfunksies is om: die visie te dekodeer, sodat dit vir verskillende departemente en vlakke geskik sal wees; die visie na al die werknemers te kommunikeer; inisiatiewe wat met die visie verband hou, aan te moedig; werknemers as 'n geïntegreerde dryfkrag agter die visie saam te snoer; werknemers in so 'n posisie te stel dat hulle hul eie bestemming binne die organisasie kan bepaal; weerstand en angs by werknemers te verminder en om die visie uit te leef, sodat dit as 'n voorbeeld vir andere kan dien.

Topbestuur moet as rolmodelle vir hierdie bestuurstyl dien.

2.2 Samesnoering van werknemers tot 'n sinergistiese dryfkrag agter die visie

Volgens Kiefer & Senge (1984) en Harrison (1987) moet mense in 'n organisasie as 'n sinergistiese geheel funksioneer en werk en sodoende 'n dryfkrag agter die visie vorm. 'n Duidelike en tydige visie dien as katalisator vir die samesnoering van werknemers tot 'n sinergistiese geheel en dryfkrag. Voorbeelde van so 'n sinergistiese geheel is spanwerk wat so kenmerkend is van uitstaande sportspanne, toneelgeselskappe en simfonie-orkeste. Wanneer 'n hoë mate van hierdie sinergisme tot 'n geheel tussen spanlede wat hulle tot 'n gemeenskaplike visie verbind het, ontwikkel het, kan die individu se konsep van verhouding en van die self verander.

Abraham Maslow het vasgestel dat 'n hoogs sinergistiese en hegte bedryfsplan mettertyd die taak wat hulle moes uitvoer, nie meer as iets afsonderlik van hulle waargeneem het nie: iets buite die persoon en anders of verskillende van hom nie. Die individu het so sterk met die taak geïdentifiseer dat sy/haar werklike self nie gedefinieer kon word sonder om die taak in aanmerking te neem nie.

Hierdie sinergistiese geheel is vir Kiefer & Senge (1984) veral vanweë twee redes van deurslaggewende belang: enersyds bind dit 'n groep uiteenlopende

individue saam tot 'n gemeenskaplike liggaam waarin elkeen voel dat sy of haar bydrae belangrik is; andersyds kan spanne wat 'n hoë mate van sinergisme ervaar, resultate lewer wat die meeste mense dink onmoontlik is.

Volgens Naisbitt & Aburdene (1985) is die leier se eerste rol die skepping van 'n visie. Die volgende stap is om mense te trek wat kan help om hierdie visie kollektief te verwesenlik. Dit is nodig dat die betrokkenes die visie as hulle eie moet aanvaar, asook die verantwoordelikhede om dit te volvoer. Indien hulle 'n geïntegreerde en gekoördineerde dryfkrag vorm, is dit moontlik dat hulle bo hulle persoonlike beperkinge kan uitstyg en 'n kollektiewe sinergie ontwikkel wat resultate teweegbring wat alle verwagtinge oortref. 'n Suksesvolle korporatiewe visie koppel 'n persoon se werk met sy/haar lewensdoel. Dit genereer 'n gesindheid en geesdrif wat mense in organisasies aanspoor om 'n ekstra poging aan te wend om dinge reg te doen en om die regte dinge te doen (Naisbitt & Aburdene, 1985).

Dikwels slaag organisasies nie daarin om hulle visie te verwesenlik nie vanweë die teenstrydighede tussen die geïdealiseerde visie en die werklike dag-tot-dag omstandighede. As gevolg van die druk van die gemiddelde werkdag kom werknemers in die versoeking om op onvermydelike probleme te reageer deur van die visie af te sien, dit te wysig of dit heeltemal te ignoreer. Kiefer & Senge (1984) glo egter dat hierdie spanning tussen wat behoort te wees en wat werklik is, gesond is. Die spanning noodsaak 'n oplossing wat die skaal in die rigting van die visie swaai.

Naisbitt & Aburdene (1985) beklemtoon die feit dat die enigste manier om visie en sinergisme tot 'n saambindende geheel en dryfkrag te vestig is om hierdie konsepte in die organisasie se dag-tot-dag omgewing te vestig. 'n Sterk groeps-kohesie waar werknemers vir mekaar omgee, by mekaar betrokke is, mekaar ondersteun en aanmoedig, maar ook ruimte vir mekaar se individualisme skep, is onontbeerlik en van kardinale belang vir die dryfkrag wat die visie moet verwesenlik.

2.3 Beheer oor eie sake, keuses, verantwoordelikhede en bestemming binne die organisasie (“empowerment”)

Vir Kiefer & Stroh (1984) is 'n kenmerk van die metanoïese organisasiefilosofie die erkenning dat persoonlike mag, outonomie en die vermoë om te skep wat jy wil skep, 'n kritiese faktor ten opsigte van persoonlike bevrediging en organisatoriese effektiwiteit is. Gevolglik is daar in hierdie organisasies 'n bewuste, groot vertroue in mense om betekenisvolle bydrae tot operasionele resultate te maak. Werknemers word in situasies geplaas waar die organisasies se sukses van hulle prestasie afhang.

Werknemers in metanoïese organisasies glo dat hulle tot 'n groot mate hulle

die bestemming in organisasies kan bepaal. Deur verantwoordelik vir hulle eie bestemming te voel, word hulle in staat gestel om beheer oor eksterne kragte te verkry eerder as om kragteloos in die teenwoordigheid daarvan te voel. Foute word as leergelentheid benader. Eksterne kragte word as potensiele vennote eerder as struikelblokke beskou. Werknemers moet nie die persepsie kry dat hulle geen verskil aan die uiteindelijke resultaat maak nie. Hulle moet hulleself nie as slagoffers van eksterne kragte buite hulle beheer beskou nie.

Omdat metanoïese organisasies erkenning gee aan mense se mag om die doelstellings waarop hulle hulle toespits, te bereik, plaas hulle volgens Kiefer & Stroh (1984) die primêre klem op resultate eerder as op die prosesse om resultate te behaal. Enige proses wat effektief en in ooreenstemming is met die hoër waardes wat in die organisasie se doelstellings beliggam is, word as geskik beskou. Metanoïese organisasies erken dat dit onmoontlik is om vooruit te bepaal wat die "regte" proses is, omdat die omgewing inherent kompleks en onvoorspelbaar is. Daarom word eksperimentering beklemtoon. Aksies word onderneem en in die proses word verlangde aanpassings voortdurend gemaak terwyl daar op die gewenste resultaat gefokus word. Kiefer & Stroh (1984) wys daarop dat die klem in organisasie-ontwikkeling voorheen eerder op die ontwikkeling en toepassing van prosesse geval het as op beter resultate waarvoor die prosesse bestem was. Baie praktisyns het ook nie besef dat hulle obsessies met prosesse nog meer prosesse teweeggebring het nie.

Benewens meer mag, outonomie en vryheid van keuses wat in metanoïese organisasies aan werknemers toegesê word, word daar ook voldoende gelentheid vir groei en ontwikkeling geskep. Alhoewel die meeste organisasies die persoonlike groei en ontwikkeling van hulle lede voorstaan, is hulle verbintenis aan hierdie doelwit vir Kiefer & Stroh (1984) beperk en vind dit nie werklik effektief neerslag in die praktyk nie. Indien werknemers nie 'n sinergistiese eenheid vorm nie, kan groei, ontwikkeling en groter magte en verantwoordelikheid disharmonie en konflik bewerkstellig of vermeerder. Dit kan vir bestuur 'n groot las word om individue wat baie mag ontvang het, te bestuur wanneer hierdie individue verskillende rigtings inslaan en nie saamwerk nie. Wanneer die beste belange van die individu en die organisasie egter kongruent is, kan die groter magte wat aan die individu gegee word en die feit dat hy/sy beter toegerus word, positief na die organisasie deurwerk.

Indien 'n organisasie na voortreflikheid en uitmuntendheid streef, is dit belangrik dat 'n klimaat en kultuur geskep word wat die wesentlike behoeftes van die individu aanspreek. Volgens Naisbitt & Aberdene (1985) word die beste en deskundigste mense aangetrek deur organisasies wat ruimte skep vir persoonlike groei.

2.4 Organisasiestruktuur

Die metanoïese organisasiestruktuur toon die volgende kenmerke:

2.4.1 Die organisasiestruktuur is kongruent met die visie

Kiefer & Senge (1984) gebruik die term "strukturele integriteit". 'n Diepgaande verandering ten opsigte van 'n organisasie se visie en gevolglike doelstellings noodsaak 'n herstruktureringproses binne die organisasie. Strukturele veranderinge alleen is egter dikwels oneffektief. Dit moet gepaard gaan met veranderinge ten opsigte van verbandhoudende aspekte soos veranderinge ten opsigte van die wyse waarop mense funksioneer, prosesveranderinge, prosedureveranderinge, ensovoorts. 'n Goeie voorbeeld van strukturele integriteit is die volgende: Indien die organisasie herstruktureer word met die klem op produktiwiteitsverhoging deur middel van aktiewe werknemerdeelname, moet die beloningstruktuur hierby aangepas word om dit te ondersteun. Indien dit nie gebeur nie, is dit 'n voorbeeld van die skending van die beginsel van strukturele integriteit.

2.4.2 Buigsaamheid en aanpasbaarheid

'n Verdere kenmerk van die metanoïese organisasie is sy buigsaamheid en aanpasbaarheid. Tuttle (1988) wys daarop dat toenemende mededinging, tegnologiese ontwikkeling en korter produklewensiklusse druk op organisasies plaas om vinniger op toekomstige veranderinge te reageer as wat in die verlede die geval was. Hierdie toestande vereis van organisasies om anders as in die verlede te werk te gaan en om hulle aanpasbaarheid en buigsaamheid te maksimeer. Aanpassings sal ten opsigte van die volgende aspekte gemaak moet word: organisasiestruktuur; integrasie van inligtingstelsel oor funksionele grense; gedesentraliseerde besluitneming; minder posklassifikasie; multi-geskoolde werkkragte; meer effektiewe kommunikasie tussen funksionele groepe; strategiese denke op alle organisasievlakke; en probleemoplossings-aktiwiteite deur middel van spanwerk.

Ook Wickens (1989) pleit vir 'n groter buigsaamheid binne organisasies. Buigsaamheid beteken vir Wickens nie om mense vinnig van een afdeling na 'n ander te roteer nie. Buigsaamheid verwys na die volgende: om alie poste binne die organisasie soveel as moontlik uit te brei, en om werknemers se vermoë soveel as moontlik te ontwikkel sodat hulle meer doelmatig en doeltreffend kan funksioneer.

Om buigsaamheid teweeg te bring kan die volgende stappe geneem word (Wickens 1989):

1. Die aantal posbenaminge moet tot die minimum beperk word.

2. Posbeskrywings moet sover as moontlik vermy word, aangesien dit mense optrede beperk in plaas van dat die vlak van buigsaamheid en bekwaamheid verhoog word.

3. Werknemers moet totale verantwoordelikheid aanvaar vir die gehalte werk wat hulle lewer. Slegs 'n minimum kontroleurs moet gebruik word anders word die verantwoordelikheid na andere verplaas. Die leuse moet wees dat die gehalte van die diens of produk die eerste keer reg moet wees.

4. 'n Atmosfeer moet geskep word waarin alle personeel kan bydra tot die voortdurende verbetering van gehalte, veiligheid en produktiwiteit as 'n normale deel van die werk. Werknemers moet ten volle in die veranderingsproses betrek word. Die persoon wat met 'n idee vorendag kom, moet sover as moontlik gelcentheid kry om die idee tot by die voltooiingsdatum deur te voer.

5. Twee kategorieë elemente is in die werksituasie ter sprake, naamlik die voorgeskrewe en die diskresionêre. Die voorgeskrewe elemente verwys na dit wat gedoen moet word om te oorleef, byvoorbeeld gehaltevereistes, tydvereistes, ensovoorts. Diskresionêre elemente verwys na elemente bo en behalwe die voorgeskrewe elemente, byvoorbeeld selfkontrole, voortdurende verbetering, ensovoorts. Die doel moet wees om so doeltreffend as moontlik aan die voorgeskrewe elemente te voldoen en om die diskresionêre elemente uit te brei. Die meeste mense verkies om 'n invloed uit te oefen op wat hulle doen en hoe hulle dit doen. Hoe meer invloed hulle op hulle omgewing uitoefen, hoe meer tevrede voel hulle.

6. Buigsaamheid verwys nie net na die werk wat mense werklik doen nie, maar ook na die aantal mense wat dit doen. Die werklike werknemerpatroon is besig om fundamenteel te verander, veral in die vervaardigingsbedryf. Waar verreweg die grootste proporsie werknemers voorheen permanente werknemers was en slegs 'n klein persentasie tydelike werknemers, is hierdie patroon besig om te verander. Dikwels is die aanvraag-aanbodsituasie vir hierdie tendens verantwoordelik. Numeriese buigsaamheid het betrekking op die gemak waarmee die getal werknemers wat in diens geneem is, aangepas kan word om voorsiening te maak vir fluktuasies ten opsigte van die aanvraag. Hoc die fluktuasies ookal geskied, die numeriese buigsame organisasie is een wat die regte getal werknemers tydens enige stadium van fluktuasie in diens het en nie te veel of te min nie. 'n Kerngroep werknemers wat sleutelposte beman, is op die permanente diensstaat van die organisasie terwyl die res tydelike werknemers is waarvan die getal kan wissel, afhangende van die aanvraagsituasie.

Terwyl organisasies die behoefte om vinniger te verander in die gesig staar, ervaar hulle ook 'n groter behoefte aan stabiliteit. Hierdie stabiliteit of konsekwentheid in die aangesig van vinnige verandering, spruit voort uit 'n duidelike artikulasie van en vasklewing aan 'n stel kernwaardes. Die waardegerigte benadering kan baie vorms aanneem. So kan die kernwaardes onder andere vervat wees in die vorm van 'n korporatiewe filosofie. Die kernwaardes help stuur die

organisasie deur die onstuimigheid van omgewingsverandering en help ook om 'n diverse werkmag te verenig. Hierdie gemeenskaplike waardes moet aanhoudend gekommunikeer word, moet in bestuursbeheersisteme ingebou word, en moet as rigtingwysers gebruik word om besluite en optrede wat daarop toegespits is om 'n gemeenskaplike organisasiekultuur te bou, te rig (Tuttle 1988).

2.4.3 Deelname aan besluitneming

'n Verdere belangrike strukturele kenmerk van metanoïese organisasies is volgens Dostal & Osler (1990) werknemers se deelname aan besluitneming. Metanoïese organisasies heg baie waarde aan die individu as 'n persoon wat dink, voel en ontwikkel, wat individuele behoeftes ervaar en wat unieke bydraes kan lewer.

2.4.4 Afplatting van hiërargiese strukture

As gevolg van die koms van die rekenaar het die middelste bestuursvlakke en baie middelvlakbestuurders oorbodig geraak, aangesien hulle oorwegend 'n beheerfunksie vervul het (Drucker 1988; Naisbitt & Aburdene 1986). Die gevolg is dat hiërargiese, outokratiese strukture toenemend afplat en meer horisontaal word. Die piramide word vervang deur gedentraliseerde, produkgeoriënteerde afdelings of winssentra. Binne hierdie afdeling is spanstrukture algemeen (Tuttle 1988). Die doelstellings van hierdie nuwe organisasietipes is onder meer beheerbare organisasiegrootte, buigsaamheid en lae bestuurskoste. Bogenoemde word gereflekteer in minder bestuurs- en hiërargiese vlakke, asook minder bestuurders in verhouding tot die getal produk-siewerkers.

Hierdie beskouing word ook deur Lawler (1983) onderskryf. Navorsing het reeds aangetoon dat kostebesparings wat deur die vermindering van hiërargiese vlakke teweeggebring word, aansienlik is, terwyl die effektiwiteit van die organisasie nie noodwendig benadeel word nie.

2.4.5 Die metanoïese organisasie sal toenemend 'n inligtingsgeoriënteerde organisasie word

Drucker (1988) meen dat 'n belangrike kenmerk van die organisasie van die toekoms sal wees dat dit 'n inligtinggeoriënteerde of kennisgeoriënteerde organisasie in plaas van 'n bevel-en-beheerorganisasie sal wees soos wat dit in die verlede die geval was. Kennis en inligting sal nie net in die boonste bestuursvlakke gesentreerd wees nie, maar sal tot op die onderste vlakke beskikbaar moet wees. Hierdie nuwe ontwikkeling moet veral aan die koms van die rekenaar toegeskrywe word.

By 'n inligtinggeoriënteerde organisasie val die klem op spesialiste wat self hulle koers bepaal en hulself dissipleneer met behulp van georganiseerde terugvoer van hulle kollegas, kliënte en topbestuur. Hierdie spesialiste sit nie in korporatiewe hoofkwartiere nie, maar is aktief in organisasies betrokke.

Gevorderde dataprozesseringstechnologie is nie noodsaaklik om 'n inligtinggeoriënteerde organisasie op die been te bring nie. Namate gevorderde tegnologie egter al hoe meer veld wen, word ontledings en diagnoses, dit wil sê inligting al hoe belangriker aangesien baie meer inligting beskikbaar raak om benut te word.

'n Verdere kenmerk van die inligtinggeoriënteerde organisasie is volgens Drucker (1988) dat tradisionele departemente nie meer direk met die primêre werk self gemocid sal wees nie. Hierdie departemente sal andersoortige take as in die verlede uitvoer, byvoorbeeld om oor standarde te waak, opleiding te verskaf, spesialiste aan te wys, ensovoorts. Die primêre werk sal deur taakgeoriënteerde spanne verrig word.

Navorsing gaan in die inligtinggeoriënteerde organisasie steeds 'n belangrike plek beklee, alhoewel 'n klemverskuiwing gaan plaasvind ten opsigte van die tradisionele volgorde van navorsing, naamlik ontwikkeling, vervaardiging en bemarking. Die klem sal nou op sinchronisasie val. Spesialiste uit die onderskeie velde van ontwikkeling, vervaardiging en bemarking sal toenemend saamwerk vanaf die beplanningsfase van 'n produk tot wanneer dit vervaardig is en bemark word.

Hierdie taakgroepe sal ook meer op 'n ad hoc-basis funksioneer. Groter selfdissipline sal van hulle vereis word en meer klem sal gelê word op individuele verantwoordelikhede vir verhoudings en kommunikasie. Aangesien die werknemers in 'n inligtinggeoriënteerde organisasie spesialiste is (Drucker 1988), kan hulle nie voorgeskryf word hoe hulle hul werk moet doen nie. Die dirigent in 'n simfonie-orkester kan waarskynlik nie een musieknoet uit baie van die musikinstrumente optower nie. Wat hy egter wel kan doen, is om die instrumentaliste se vaardighede en kennis op die gesamentlike werkverrigting te fokus en hulle individuele pogings tot 'n harmonieuse eenheid saam te snoer. Die leiers van die inligtinggeoriënteerde organisasie moet hierdie fokus bewerkstellig.

2.5 Integrasie van intuïsie en rede

'n Belangrike kenmerk van die metanoïese organisasie is volgens Kiefer & Stroh (1984) die gebruik van intuïsie en rede. Intuïsie speel 'n noodsaaklike rol in die skepping van die organisasie se visie, die ontwikkeling van 'n kollektiewe sinergisme wat op 'n gemeenskaplike fokuspunt gerig is en denke aangaande organisatoriese ontwerp. Die oorsprong van 'n meesleurende werkbare visie is geleë in die onderliggende doel van die organisasie, gekombineer met insig in die toekoms. Intuïsie is net so belangrik vir hierdie gerigtheid. Hoogs gerigte

mense funksioneer onbewustelik as 'n gesinchroniseerde span. Organisasie-leiers maak ruimskoots van intuïsie gebruik om strukture te begryp en te ontwerp. Terselfdertyd word die rede ingespan om intuitiewe gevolgtrekkings te kontroleer, asook om die agtergrond van besluite duidelik aan andere oor te dra en om die prosesse waardeur besluite die beste geïmplementeer kan word, te beplan.

Die waarneming dat intuïsie betekenisvol tot organisatoriese prestasie bydra, word gerugsteun deur navorsing wat aantoon dat suksesvolle uitvoerende amptenare intuitiewe doeltreffender as ander bestuursers gebruik. Dikwels gebruik uitvoerende amptenare intuïsie wanneer hulle moeilike besluite in 'n komplekse en veranderende omgewing moet maak. Intuïsie maak dikwels inligting wat nie gereedelik vir die rasonale denke beskikbaar is nie, toeganklik en prosesseer dit dan op 'n induktiewe, nieliniêre wyse. Te veel inligting is soms net so verlamdend soos te min en in sulke gevalle kan intuïsie help om werklik noodsaaklike inligting te identifiseer.

Rasonale ontleding op sigself is dikwels nie voldoende om die magdom bestaande komplekse en veranderende inligting te verwerk nie. Gerespekteerde bestuurswetenskaplikes erken dikwels die beperkinge van hulle benadering. Leiers ontwikkel 'n unieke wisselwerking tussen intuïsie en rede om sleutelveranderlikes sinvol te integreer. Hulle gebruik intuïsie om hulle ontleding te rig en hulle onderwerp ook voortdurend hulle intuitiewe insigte aan rasonale kontrole.

3. Slot

Aanvanklik is gewys op die talle probleme wat organisasies tans ervaar, veral om werknemers wat die belangrikste bate van 'n organisasie is, betrokke by die organisasie te kry en om geesdriftige meelewing en verbondenheid te verseker. Daar is ook aangedui dat vernuwende, skeppende denke nodig is om in 'n snel veranderende Suid-Afrika te oorleef. In hierdie artikel is die metanoïese organisasiefilosofie voorgedra as 'n voorbeeld van vernuwende denke wat bestaande en nuwe vraagstukke suksesvol kan aanspreek en in sekere organisasies reeds suksesvol aangespreek het.

Die organisasie van die toekoms sal waarskynlik in 'n onstuimige omgewing funksioneer en sy weg moet vind. Dit sal 'n omvangryke en vinnig veranderende wêrelddeklaratie in die gesig staar. Kompetisie sal kwantitatief en kwalitatief toeneem. Tradisionele organisatoriese strategieë, strukture, tegnologieë en menslike hulpbronsisteme sal plek maak vir baie andersoortige organisasievorme.

Werknemers wat suksesvol in hierdie omgewing funksioneer, sal gestimuleer moet word, uitdagings moet aanvaar en dienooreenkomstig beloon moet word.

Alleenlik organisasies wat menslike potensiaal suksesvol kan ontsluit en dit met die tegniese bronne wat met die nuwe tegnologie gepaard gaan, kan kombineer, sal sukses in 'n mededingende wêreld behaal.

Die kritiese faktor is strategie. Organisasies sal gedwing word om die proses van strategie-ontwikkeling en veral strategie-implementering dramaties te verbeter. Hierdie strategie moet egter voortspruit uit 'n duidelik geartikuleerde visie en waardestelsel. Dit is hierdie visie en waardes wat as navigator vir die organisasie sal dien.

Bibliografie

- ADAMS JD (ed)
1984. *Transforming word*. Virginia: Miles River.
- BALL A & ASBURY S
1989. *The winning way*. Johannesburg: Jonathan Ball.
- BLOCK P
1987. *The empowered manager. Positive political skills at work*. San Francisco: Jossey-Bass.
- DOSTAL E & OSLER K
1990. Organisation renewal. The metanoic organisation in South Africa. *IPB journal* July: 17-22.
- DRUCKER PF
1985. *Innovation and entrepreneurship*. London: Heinemann.
1988. The coming of the new organization. *Harvard business review* January: 2-7.
- HAGE J (ed)
1988. *Futures of organizations: innovating to adapt strategy and human resources to rapid technological change*. New Jersey: Lexington.
- HARRISON R
1987. *Organization culture and quality of service*. London: Association for Management Education and Development.
- KIEFER CF & SENGE PM
1984. Metanoic organizations. Adams 1984: 68-84.
- KIEFER CF & STROH P
1984. A new paradigm for developing organizations. Adams 1984: 170-184.
- LAWLER EE
1983. Substitutes for hierarchy. *Organizational dynamics* 1983: 5-15
- MANNING AD
1987. *Communication for change*. Johannesburg: Juta.
- MORGAN G
1988. *Riding the waves of*

- change. Developing managerial competencies for a turbulent world.* San Francisco: Jossey-Bass.
- NAISBITT J & ABURDENE P
1985. *Reinventing the corporation.* London: MacDonald.
- SCHEIN EH
1984. *Coming to a new awareness of organizational culture* 25(2): 261-277.
- TUTTLE TC
1988. Technology, organization of the future and non management roles. Hage 1988: 163-180.
- WICKENS P
1989. *The road to Nissan.* London: Macmillan.
- ZALEZNIK A
1977. Managers and leaders. Are they different? *Harvard business review* 55(3):67-78.

WJ Botha

Die grammatikale status van die bepaalde lidwoord in verbinding met akronieme met eienaamstatus

Samevatting

Akronieme met eienaamstatus is die gevolg van 'n reduksieverskynsel wat baie produktief in Afrikaans werksaam is. Die eienaamstatus van die akroniem beïnvloed die rol en grammatikale status van die bepaalde lidwoord, wat sy oorsprong by die morfologiese samestelling van die onderliggende beskrywing het, en wel op so 'n wyse dat die lidwoord se verbinding met die akroniem verpligtend is, fakultatief is, of redundant word. Na aanleiding van die referensiële status van die akroniem word hierdie verskynsel ondersoek. As referensiële uitdrukking ontstaan die akroniem uit 'n bepaalde naamwoordstuk wat as individualiserende beskrywing na 'n intermediêre naamdraende vlak verwys. Die voorkoms van die bepaalde lidwoord in verbinding met die akroniem word bepaal deur die relatiewe eienaamstatus van die akroniem-uitdrukking as naamdraer. Die toename van eienaamstatus van die akroniem staan dus in verhouding tot die afname in die bepaaldheidsbetekenis van die bepaalde lidwoord.

The grammatical status of the definite article in combination with acronyms which function as proper names

Acronyms which act as proper names are the result of a reduction process. This is a very productive process in the Afrikaans language. The status of the acronym, inclined to be a proper name, influences the grammatical status of the definite article (resulting from the underlying definite description) in such a way that the appearance of the definite article in combination with the acronym becomes obligatory, facultative, or redundant. This phenomenon is analysed with reference to the referential status of the acronym. As a referential expression the acronym originates from a definite noun phrase which operates on an intermediate name-bearing level as a definite description. The appearance of the definite article in combination with the acronym is determined by the relative status of the acronym-expression as a name-bearer. Therefore the increase in status as proper name (of the acronym) is related to the decrease in definiteness of the definite article.

Akroniemvorming is 'n reduksieproses wat baie produktief in Afrikaans werksaam is, veral ten opsigte van die vorming van woorde met eienaamstatus. Hierdie verskynsel word konsekwent in Afrikaanse dagblaaie waargeneem. Vergelyk byvoorbeeld die volgende onvolledige (!) lys akronieme wat uit *Beeld*, 20 September 1990 opgeteken is:

1. die ACO < Automobile Club de l'Ouest
- die AHI < Afrikaanse Handelsinstituut
- die ANC ...
- die APK < Afrikaanse Protestantse Kerk
- die DOO < Departement van Onderwys en Opleiding
- die EEG ...
- die JSE < Johannesburgse Effektebeurs
- die KP < Konserwatiewe Party
- die KSOK ...
- die KUDV < Komitee van Universiteitsdosenteverenigings
- die KUH < Komitee van Universiteitshoofde
- die NGKA < NG Kerk in Afrika
- die NGSK < NG Sendingkerk
- die NVVR < Nasionale Verkeersveiligheidsraad
- die SAKP ...
- die SAL < Suid-Afrikaanse Lugdiens
- die SAPT < Suid-Afrikaanse Pos- en Telekommunikasiewese
- die SARR < Suid-Afrikaanse Rugbyraad
- die SBOP < Skolebestuursopleidingsprogram
- die SNO < Stigting vir Navorsingsontwikkeling
- die TPA ...
- die VVO ...
- die WBO < Wêreldboksorganisasie
- die WNNR...

2. Assore < Associated Ore and Metal
- BTH < Bophuthatswana Transport Holdings
- Eskom ...
- Fisa ...
- MBSA < Mercedes-Benz van Suid-Afrika
- MRE < Motor Racing Enterprises
- Numsa < National Union of Metal Workers of South Africa
- Pikwik < Pick 'n Pay Holdings
- TAS < Transport Advice Services
- Udusa < Vereniging van Demokratiese
Universiteitspersoneelverenigings

Unisa ...
VWSA < Volkswagen van Suid-Afrika

Uit die ses-en-dertig opgetekende voorbeelde val 'n aantal verskynsels op.

- Die akronieme val in twee hoofgroeperinge uiteen:
 - akronieme wat verbind met die bepaalde lidwoord *die* (groep 1);
 - akronieme wat nie met die bepaalde lidwoord verbind nie (groep 2).
- Letternaam-woorde en letterklank-woorde (vergeelyk Combrink 1990:55-56) kom in altwee groeperinge voor. Vir die doel van hierdie bespreking word reduksiesamestellings (vergeelyk Combrink 1990:74) onder letterklank-woorde geklassifiseer.
- Die akroniem is 'n reduksievorm wat nie noodwendig uit die beginletters van Afrikaanse morfeme bestaan nie (vergeelyk byvoorbeeld *die ACO* < *Automobile Club de l'Ouest*, *Numsa* < *National Union of Metal Workers of South Africa*, *MRE* < *Motor Racing Enterprises*, ens.), terwyl die letternaam-woord of letterklank-woord wel Afrikaanse vorme is.

Wat die verbindbaarheid van die akroniem met die bepaalde lidwoord betref, kan 'n derde hoofgroepering onderskei word, naamlik akronieme wat die fakultatiewe gebruik van die bepaalde lidwoord toelaat. Vergelyk die volgende voorbeelde:

3. Die feit dat hulle nie Saterdag by die stigting gaan wees nie, kan aan *die Sadtu* (South African Democratic Teachers' Union) self gewyt word (*Beeld*, 4 Oktober 1990).
4. Benewens die sterk betrokkenheid van Cosatu, kan Sadtu binnekort 'n vakbond word (*Beeld*, 4 Oktober 1990).
5. (die) SAL, (die) PU vir CHO, (die) RAU, (die) UOVS, (die) UP, (die) UPE, (die) US, ensovoorts.

In die bespreking wat volg, word die semanties-pragmatiese aard van die bepaalde lidwoord op grond van sy verpligte voorkoms, fakultatiewe voorkoms of verpligte weglating in die bogenoemde drie groeperinge ondersoek.

1. Die eienaamstatus van akronieme

1.1. Die akroniem-eienaam as bepaalde referensiële uitdrukking

Die eienaam (naas bepaalde naamwoordstukke en bepaalde voornaamwoorde) is 'n sintaktiese eenheid wat as bepaalde referensiële uitdrukking optree (vergelyk De Stadler 1989:190 en De Klerk 1978:55-56). In die geval van die onderhawige akronieme (letternaam-woorde en letterklank-woorde) het ons met reduksievorme van sekere morfologiese verbindinge te doen wat as (eie)name funksioneer op grond van die feit dat dit slegs een referent het wat in enige konteks dieselfde is - dus: uniek verwys - en die onderliggende beskrywing (morfologiese verbindinge) geld as die bewustelike of onbewustelike betekenis van die akroniem (vergelyk Meiring 1979:149). Meiring (1979:1) wys ook daarop dat elke eienaam sowel 'n verwysing as 'n sekere agtergrondbeskrywing het, en dat die eienaam 'n semantiese funksie het op grond van sy agtergrondbeskrywing. Carroll (1983:342) sluit hierby aan: "Far from being meaningless marks, proper names [...] have rich and diverse sources of meaning."

Alhoewel eienaam by uitstek in 'n verwysende hoedanigheid gebruik word (dit wil sê om 'n bepaalde referent in die buitetalige werklikheid te identifiseer), en die gebruik van die bepaalde lidwoord hoofsaaklik konteks-afhanklik is, kan die betekenis en agtergrondbeskrywing van eienaam-akronieme nie buite rekening gelaat word by die bepaling van die semanties-pragmatiese status van die bepaalde lidwoord in verbinding met akronieme nie.

1.2. Die referensiële basis van die akroniem-eienaam¹

Swiggers (1980:170) benadruk die feit dat al die verskillende weergawes van die teorie van verwysing teruggevoer kan word tot die gemeenskaplike beginsel dat verwysing te doen het met die verband wat daar bestaan tussen realiteit, taal en metataal. Word metataal buite rekening gelaat, kan hierdie verband/relasie gereduseer word tot twee vlakke:

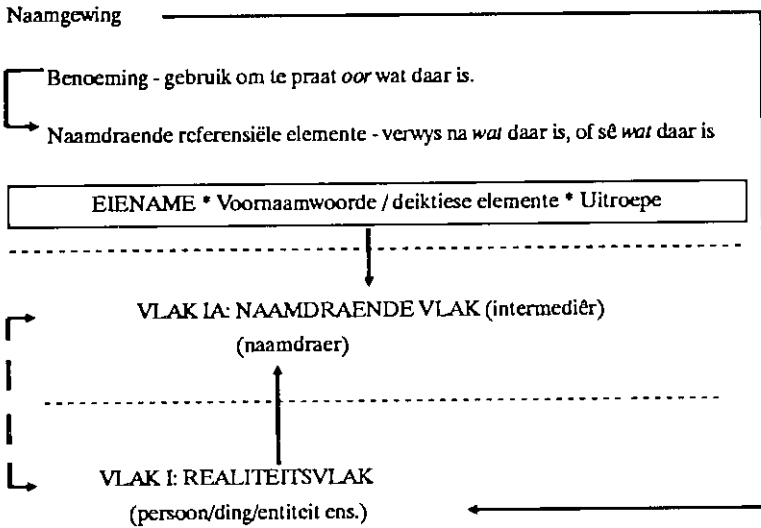
Vlak I (realiteitsvlak): objekte wat nie tekens is nie.

Vlak II (taalvlak): tekens wat na hierdie objekte verwys.

Swiggers (1980:170) postuleer egter ook 'n intermediêre vlak wat nou aansluit by die realiteitsvlak - die sogenaamde naamdraende vlak ("level of name bearing"). Na die naamdraende vlak word binne 'n bepaalde sintaktiese konteks verwys deur die gebruik van drie duidelik gedefinieerde morfologiese klasse (behorende tot vlak II): voornaamwoorde en deiktiese elemente; tussenwerp-

1 In hierdie afdeling word daar sterk gesteun op Swiggers (1980:166-188) se insigte.

VLAK II: TAALVLAK

Figuur 1
 Taalvlak versus realiteitsvlak

sels/uitroepe; eiename. Hierdie elemente (wat 'n bepaalde subklas van vlak II verteenwoordig) word *naamdraende referensiële uitdrukkings* genoem.

In Figuur 1 word die relasie tussen die genoemde twee vlakke oorsigtelik uiteengesit. Volgens Swiggers (1980:176) skyn *naamgewende uitdrukkings (eiename)* referensiële uitdrukkings te wees, aangesien hulle nie as *naamdraende referensiële uitdrukkings* gebruik kan word voordat die handeling van naamgewing nie eers plaasgevind het nie. Die naamgewende uitdrukking bewerkstellig die linguïstiese status van die eienaam wat as naamdraende referensiële uitdrukking gebruik word.

'n Ander tersaaklike begrip wat hier van belang is, is benoeming. *Benoeming* (eiename as referensiële uitdrukkings) vind plaas wanneer konstante en veranderlike elemente gebruik word op grond waarvan daar gepraat kan word oor *wat daar is*, terwyl die *naamdraende referensiële elemente* verwys na *wat daar is, of sê wat daar is* (vergelyk Swiggers 1980:171). Die term *referensiël* word dus gebruik wanneer bedoel word dat taal gebruik word om te praat oor wat daar is.

Die vraag ontstaan of eiename dus referensiële of naamdraende referensiële uitdrukkings is. Hieroor sê Swiggers (1980:173): "Proper names are name-bea-

ring referring elements *only when* they are used in a 'presentification' context, that is, a context in which a name-bearer is presented as a name-bearer (and not a person/thing/entity etc.)" Vergelyk Figuur 1.

Die pragmatiese begrip "presentification" (voorstelling) definieer hy binne 'n sintaktiese raamwerk soos volg: "a name-bearing referring proper name is used in a presentification context when it is preceded by *this is ...*" (vergeelyk Swiggers 1980:173).

Hierin lê die sintaktiese onderskeid tussen referensiële en naamdraende referensiële uitdrukkings dus opgesluit:

6. Dit is *die* JSE_{NRU}²

7. Dit is Eskom_{NRU}.

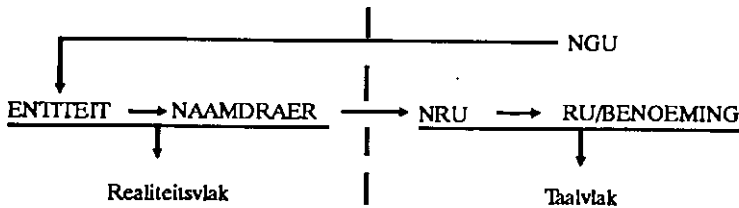
8. Eskom_{RU} gaan weer die elektrisiteitstarief verhoog.

(dus: benoeming - eienaam as referensiële uitdrukking)

In die geval van die eienaam-akronieme in (6) en (7) sou daar na aanleiding van Swiggers (1980:176) 'n onderliggende naamgewingshandeling veronderstel moet word, wat natuurlik saamhang met die vooronderstelling dat 'n eienaam altyd 'n draer het (vergeelyk Meiring 1979:17):

9. Ek noem jou/dit (die) JSE_{NGU}/Eskom_{NGU}.

Op grond van die voorgaande argumentasie veronderstel die gebruik van 'n eienaam as referensiële uitdrukking dus die volgende referensiële ontwikkelingsgang:

Figuur 2
Referensiële ontwikkelingsgang van die eienaam

Die eienaam as referensiële uitdrukking (benoeming) word dus voorafgegaan deur 'n naamdraende referensiële uitdrukking, voorafgegaan deur die handeling van naamgewing (naamgewende uitdrukking = naamdraende referensiële uit-

2 Afkortings:

NRU = naamdraende referensiële uitdrukking;

RU = referensiële uitdrukking;

NGU = naamgewende uitdrukking.

drukking).

'n Sintaktiese toets om die status van die eienaam as naamdraende referensieële eienaam te bepaal, hang saam met die afwesigheid van die bepaalde lidwoord in die "Dit is ..." -konteks, dit wil sê die presenteringskonteks:

10. * Dit is *die* Eskom/Fisa/Numsa/ens.

Swiggers (1980:174) beweer dat gevalle soos

11. Dit is *die* Ryn.

teenoor

12. * Dit is Ryn.

op histories-linguistiese wyse te verklaar is; dat die genoemde teorie dus nie hiervoor voorsiening maak nie³

Hierdie toets bied ook nie noodwendig 'n oplossing vir bepaalde akroniem-eiename nie – veral nie indien hulle ontwikkelingsgang uit bepaalde naamwoordstukke (vergelyk Figuur 2) in aanmerking geneem word nie. Vergelyk:

13a Dit is *die Suid-Afrikaanse Lugdiens*. (Naamgewing)

13b *Die Suid-Afrikaanse Lugdiens* het... (Benoeming)

13c Dit is *die SAL*. (Naamgewing)

13d *Die SAL* het (Benoeming)

13e Dit is *Ø SAL* (Naamgewing)

13f *Ø SAL* het (Benoeming)

As gevolg van die akroniem-eienaam se besondere sintaktiese status (in verbinding met die bepaalde lidwoord, sonder die bepaalde lidwoord, fakultatiewe gebruik van die bepaalde lidwoord) sal die data aan aspekte van die genoemde teorie getoets word.

2. Die akroniem-eienaam as naamdraende referensieële naamwoordstuk

Hierbo is daarop gewys dat eiename, deiktiese elemente en uitroepes⁴ as naamdraende referensieële uitdrukkings optree op grond van die feit dat hulle na 'n intermedieëre naamdraende werklikheidsvlak verwys. Word die eienaam-akroniem en sy onafgekorte bepaaldenaamwoordstukpendant (antesedent-beskrywing) teen hierdie agtergrond oorweeg, ontstaan daar 'n baie pertinente vraag: Verwys die eienaam-akroniem en sy antesedent-beskrywing na dieselfde naamdraende vlak, dit wil sê, het die eienaam-akroniem en sy antesedent-beskrywing dieselfde eienaamstatus? Vergelyk (13a-f).

3 Vergelyk Odendal (1974:65-72 en 1983:379-389) vir 'n bespreking van hierdie verskynsel in Afrikaans. Vergelyk ook Meiring (1979:68-71).

4 Uitroepes/tussenwerpsels word by hierdie bespreking uitgesluit.

Die status van die bepaalde lidwoord en die en rol wat dit in hierdie verband speel, behoort oorweeg te word.

2.1. Die bepaalde naamwoordstuk as oorsprong van die akroniem-eienaam: die rol van die bepaalde lidwoord

Akronieme word gereduseer uit bepaalde naamwoordstukke. Die bepaalde lidwoord *die* tree meestal as bepaaldheidswoord op op grond waarvan die betrokke naamwoordstuk as individualiserende beskrywing ("definite description") funksioneer - selfs wanneer die onafgekorte morfeme nie-Afrikaanse vorme is.

Volgens Lyons (1980:83), na aanleiding van Hawkins (1978), hou die gebruik van die bepaalde lidwoord verband met drie taalhandelinge:

a. *bekendstelling* van 'n referent - die bestaan van 'n referent word dus gekonstateer (vergelyk ook aansluitend hierby opmerkings (22) en (23) ten opsigte van die dieperliggende naamgewingshandeling by eienaam-akronieme);

b. *lokalisering* van 'n referent - *die* word gebruik om onder andere 'n referent anafories te lokaliseer; sigbaar te lokaliseer; in die onmiddellike situasie te lokaliseer; binne 'n omvangryker situasie te lokaliseer; 'n referent binne 'n gedeelde algemene kennis van die gespreksgenote te lokaliseer; 'n assosiatiewe anaforiese verwysing in te lei; 'n referent te lokaliseer na aanleiding van lokaliserende nabepalings by die naamwoord; gepaard te gaan met die-gedetermineerde momente binne die voorbepaling van die bepaalde naamwoordstuk;

c. *insluiting* (uniekheid) (vergelyk ook Botha & Odendal 1989:135).

Word die onderliggende bepaalde naamwoordstukke (onderliggend ten opsigte van die akroniem-einame) oorweeg, blyk dit dat daar 'n kernnaamwoord (meestal 'n soortnaam) voorkom wat op die een of ander wyse heg verbind met die bepaalde lidwoord. Vergelyk:

- 14. die DOO < *die* DEPARTEMENT van Onderwys en Opleiding
- die IPB < *die* INSTITUUT vir Personeelbestuur
- die KSOK < *die* Kleinsake-OntwikkelingsKORPORASIE
- die NUK < *die* Nasionale Uitvoerende KOMITEE
- die SNO < *die* STIGTING vir Navorsingsontwikkeling⁵

5 Eienaam-verkortings soos *die Departement* kom dikwels in die spreektaal voor - veral wanneer die betrokke konteks die moontlikheid van meerduidige verwysing uitsluit. Vergelyk byvoorbeeld ook *die Raad* < *die Suid-Afrikaanse Rugbyraad*, *die Party* < *die Nasionale Party*, ens. Die referensiële status van hierdie uitdrukkings sal egter nie hier ondersoek word nie.

Vergelyk ook:

15. BTH < *die* Bophuthatswana Transport HOLDINGS
Numsa < *die* National UNION of Metal Workers of South Africa
TAS < *die* Transport Advice SERVICES

teenoor:

16. Assore < ∅ Associated ORE AND METAL
MBSA < ∅ MERCEDES-BENZ van Suid-Afrika
MRE < ∅ Motor Racing ENTERPRISES
Pikwik < ∅ Pick 'n Pay HOLDINGS
VWSA < ∅ VOLKSWAGEN van Suid-Afrika

Die soortnaamwoord as sodanige verwys nie omdat sy spektrum 'n oneindige aantal potensiële referente insluit. Die soortnaamwoord (as kernnaamwoord van 'n naamwoordstuk) kan egter in 'n bepaalde konteks as referensiële uitdrukking gebruik word om te verwys na 'n *bepaalde lid van 'n klas entiteit* (as prototipe van die woord se ekstensie - vergelyk Hurford en Heasley 1983:87). Die voor- en nabepalings van die betrokke naamwoordstuk tree telkens as spesifiserende momente op op grond waarvan 'n betrokke referent nader geïndividualiseer/geïdentifiseer word. Word die bepaalde lidwoord deur die onbepaalde lidwoord vervang, blyk dit dat dit die funksie van die gekursiveerde spesifiseerders in (17) is om die potensiële aantal referente te vereng:

17. 'n DEPARTEMENT van *Onderwys en Opleiding*
'n INSTITUUT vir *Personeelbestuur*
'n *Kleinsake-Ontwikkelings*KORPORASIE
'n *Nasionale Uitvoerende* KOMITEE
'n STIGTING vir *Navorsingsontwikkeling*

Op Afrikaans is die volgende egter nie moontlik nie:

18. * 'n *Bophuthatswana Transport* HOLDINGS
* 'n *National UNION of Metal Workers of South Africa*
* 'n *Transport Advice* SERVICES

In die geval van (18) het die betrokke naamwoordstukke dus slegs die moontlikheid om as individualiserende beskrywings op te tree.

Indien die onbepaalde lidwoord met die bepaalde lidwoord vervang word, word die status van die nie-individualiserende beskrywing (onbepaalde verwysing) verander sodat dit 'n individualiserende beskrywing word. Die gevolg hiervan is dat die betrokke bepaalde naamwoordstuk as referensiële uitdrukking nou op dieselfde referensiële vlak as die eienaam en bepaalde voornaamwoorde funksioneer, sodat "we can identify a referent, not only by naming it, but also by providing the hearer or reader with a description of it, sufficiently detailed, in the particular context of utterance, to distinguish it from all other individuals in the universe of discourse" (Lyons 1977:179). In hierdie opsig speel die bepaalde lidwoord dus 'n primêre rol.

In die geval van (14) en (15) tree die bepaalde lidwoord op in wat Carroll

(1983:360) die naamgeprofiel ("template") noem:

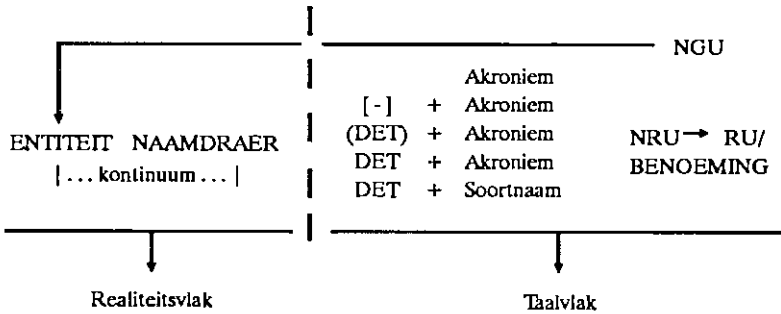
19.	{ die (N ₁)	(V _{sgr}) }
(DOO)	< die DEPARTEMENT	van Onderwys en Opleiding
(IMN)	< die INSTITUUT	vir Mediese Navorsing
(SNO)	< die STIGTING	vir Navorsingsontwikkeling
(AIO)	< die AGENTSKAP	vir Internasionale
Ontwikkeling
20.	{ die [(X)	(N ₁)]}
(KSOK)	< die Kleinsake-Ontwikkelings	KORPORASIE
(NUK)	< die Nasionale Uitvoerende	KOMITEE
(AA)	< die Automobiel-	ASSOSIASIE
(AAB)	< die Anti-Apartheids	BEWEGING
(ACVV)	< die Afrikaanse Christelike
Vroue	VERENIGING
21.	{ die [(X) (N ₁)]	[V _{sgr}] }
(Numsa)	< die National	UNION
of Metal Workers of S.A.
(EKA)	< die Ekonomiese	KOMMISSIE vir Afrika

Dat die betrokke bepaalde naamwoordstukke as naamdraende referensiële uitdrukkings optree (dus na 'n naamdraende vlak verwys), word deur die volgende argumente ondersteun:

- Die geneigdheid tot 'n vaste sintaktiese struktuur (naamgeprofiel) waarbinne "naamgewing" plaasvind, onderskryf 'n soort eienaamgeaardheid by hierdie bepaalde naamwoordstukke. Sintaktiese omstelling (byvoorbeeld *die Korporasie vir Kleinsake-Ontwikkeling* ens.) is ongewoon.
- Chomsky (1975:44) se beskouing, soos verwoord in Carroll (1983:356): "... bringing a referent under some sortal predicate is a necessary precondition for assigning a proper name to a referent" en Carroll (1983:356) se eie uitspraak ten opsigte van naamgewing: "... the definite description (and/or other information content) that fixes reference and the sortal category that is specified by the form of the name are both constitutive of the baptismal ceremony in which the name-referent mapping originates" bied verdere steun vir hierdie beskouing.

Nieteenstaande die feit dat die betrokke bepaalde naamwoordstukke (antesedent-beskrywings) as naamdraende referensiële uitdrukkings optree, vertoon hulle 'n hibriediese (eienaam-)geaardheid, en dit is grootliks toe te skryf aan die voorkoms van die bepaalde lidwoord in verbinding met die besondere

soortnaamwoord in elke betrokke bepaalde naamwoordstuk. Die onderskeid wat Swiggers (1980:170) ten opsigte van die realiteitsvlak en naamdraende vlak maak, moet dus nie as absoluut opgevat word nie, aangesien die bepaalde lidwoord, ten spyte van die eiennaamstatus van die besondere antesedent-beskywing, 'n eiennaamverswakkende invloed uitoefen. Die invloed van die bepaalde lidwoord versterk dus die indruk dat die naamstatus van 'n betrokke referent (soortnaam versus eiennaam) bepaal word op grond van sy posisie op 'n kontinuum wat strek van entiteit tot naamdraer. Die kompleksiteit van hierdie kontinuum blyk verder indien die naamstatus van die akroniem-eiennaam teen die agtergrond van sy referensiële ontwikkelingsgang oorweeg word. Vergelyk Figuur 3.

Figuur 3
Referensiële ontwikkelingsgang van die akroniem-eiennaam.

2.2. Die naamstatus van die akroniem-eiennaam

Uit die voorbeeldkorpus (groepe (1) en (2)) blyk dit dat die verhouding tussen die betrokke akronieme en hulle onafgekorte morfeme op vier verskillende wyses vergestalt word:

- die akroniem - sonder die bepaalde lidwoord - verskyn aanvanklik tussen hakies na die akroniem-antesedent (onafgekorte referensiële NS), waarna die betrokke akroniem verder aan konsekwent gebruik word;
- die akroniem-antesedent word aanvanklik as referensiële NS gebruik, waarna die akroniem(e) daarvan verder aan in die teks respektiewelik gebruik word;
- die akroniem word gebruik sonder dat die akroniem-antesedent as referensiële uitdrukking hoegenaamd in die betrokke teks voorkom (vergeelyk in groepe (1) en (2) die gebruik van stippels (...) na bepaalde akronieme: die ANC, die EEG, ens.);

- die akroniem word by die eerste gebruik opgevolg deur die parentetiese verskyning van die onafgekorte morfeme (minder frekwent).

Die akronieme word dus hoofsaaklik as benoemings (eiename as referensiele uitdrukkings) gebruik, behalwe in die gevalle (baie frekwent) waar die akroniem tussen hakies na die akroniem-antesedent verskyn. In sodanige gevalle het ons met voorstelling ("presentification") te doen. Onderliggend aan die vorm tussen hakies is die voorstelling

22. Dit is NRU.

wat op sy beurt 'n dieperliggende naamgewingshandeling veronderstel:

23. Ek noem jou/dit NGU.

Wat in hierdie voorstelling egter opval, is die feit dat die bepaalde lidwoord nie saam met die akroniem tussen hakies gebruik word nie. Die bepaalde lidwoord word dus nie as deel van die eienaam-akroniem beskou nie⁶ Chomsky (1965:100) se opvatting:

The category [Det -] is simply the category of Common Nouns. The category [-] is the category of Proper Nouns, that is, Nouns with no Determiner (or, as in the case of 'The Hague,' 'The Nile,' with a fixed Determiner that may just as well be taken as part of the Noun itself, rather than as part of a freely and independently selected Determiner system),

bied dus nie 'n oplossing vir die akroniem-eienaam nie, maar plaas die aksent duideliker op die sintaktiese rol en pragmatiese status van die bepaalde lidwoord in konteks - veral as die verpligte voorkoms, verpligte weglating en fakultatiewe voorkoms van die bepaalde lidwoord in oorweging geneem word.

3. Gevolgtrekking: die status van die bepaalde lidwoord

In Botha & Odendal (1989:136) word betoog dat die bepaalde lidwoord, ten spyte van die algemene opvatting dat dit deikties neutraal is, potensieel deikties is, dus inderdaad intrinsiek-deikties is - veral ook wanneer die lidwoord teen die agtergrond van die *lidwoordversterkingsreël* (vergelyk Sommerstein (1972:201) beoordeel word.

Uit die onderhawige ondersoek blyk die teendeel, naamlik *lidwoordverswaking*. Die mate waarin die onderliggende beskrywing (antesedent-beskrywing) se status op die naamdraende vlak verander (vergelyk Figuur 3) van bepaalde naamwoordstuk na eienaam, na akroniem-eienaam, verswak die bepaaldheidsbetekenis van die bepaalde lidwoord, sodat die lidwoord op sodanige bepaald-

6 Vergelyk ook die afwesigheid van die bepaalde lidwoord in woordeboeke en in die *Afrikaanse woordelys en spetreëls* waar soortgelyke akronieme verklaar word.

heidskontinuum uiteindelik slegs grammatikale merker word, òf heeltemal redundant word in die gevalle waar die akroniem-eienaam fonologies as woord gerealiseer word. In hierdie opsig bied die verskynsel ondersteuning vir Langacker (1990:16) se kognitiewe beskouing dat semantiese verskraling onderliggend aan grammatikalisering is: "A frequent component of grammaticization (and semantic change in general) is transfer from a 'concrete' to an abstract domain."

Namate die bepaalde naamwoordstuk dus as akroniem-eienaam geabstraheer word (en die onderliggende bepaalde naamwoordstuk slegs nog as agtergrondbeskrywing die semantiese funksie van die akroniem-eienaam impliseer - vergelyk Meiring (1979:1)), verskraal die bepaalde lidwoord semanties sodat die lidwoord nie noodwendig die betrokke referente meer identifiseer nie, maar daarop dui dat die referente identifiseerbaar is binne die betrokke agtergrondbeskrywende kontekste (vergeelyk De Stadler 1989:341) - òf die lidwoord verdwyn heeltemal indien sy identifiserende funksie redundant word.

Bibliografie

- Beeld*
1990.09.20.
1990.10.04.
- BOTHA WJ & ODENDAL FF
1989. Hierdie die. *Suid-Afrikaanse tydskrif vir taalkunde* 7(4): 131-137.
- CARROLL JM
1983. Toward a functional theory of names and naming. *Linguistics* 21: 341-371.
- CHOMSKY N
1965. *Aspects of the theory of syntax*. Massachusetts: MIT Press.
1975. *Reflections on language*. New York: Pantheon.
- COMBRINK JGH
1990. *Afrikaanse morfologie*. Pretoria: Academica.
- DE KLERK WJ
1978. *Inleiding tot die semantiek*. Durban: Butterworth.
- DE STADLER LG
1989. *Afrikaanse semantiek*. Johannesburg: Southern.
- HAWKINS JA
1978. *Definiteness and indefiniteness*. Londen: Croom Helm.
- HURFORD JR & HEASLEY B
1983. *Semantics: a coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LANGACKER RW
1990. Subjectification. *Cognitive Linguistics* 1(1):5-38.
- LYONS CG
1980. *The meaning of the English definite article*. Van der Auwera 1980:81-95.
- LYONS J
1977. *Semantics I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEIRING BA
1979. *Die semantiek van eiename*. Ongepubliseerde MA-verhandeling. Pretoria: Universiteit van Suid-Afrika.
- ODENDAL FF
1974. Die bepaalde lidwoord plus riviername in Afrikaans. Odendal, Hauptfleisch & Loubser 1974:65-71.
1983. Pollie ons gaan Paarl toe of: Variasie by die bepaalde lidwoord voor geografiese eiename in Afrikaans. Sinclair 1983: 379-389.
- ODENDAL FF, HAUPTFLEISCH DC & LOUBSER JE (reds)
1974. *Taalkunde - 'n lewe*. Kaapstad: Tafelberg.
- SINCLAIR AJL (red)
1983. *GS Nienaber - 'n huldeblyk*. Belville: UWK.
- SOMMERSTEIN AH
1972. On the so-called definite article in English. *Linguistic inquiry* 3:197-209.
- SWIGGERS P
1980. Linguistic considerations on reference. Van der Auwera 1980:166-188.
- VAN DER AUWERA
1980. *The semantics of determiners*. Londen: Croom Helm.